

GOSPODARSKO-SOCIJALNI IZAZOVI
U TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 11.

Copyright © 2001.

Institut društvenih znanosti IVO PILAR u suradnji s
Centrom za promicanje socijalnog nauka Crkve

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 338(4-69)(082)
172(4-69)(082)
261.6(4-69)(082)

GOSPODARSKO-socijalni izazovi u
tranzicijskim zemljama / uredio Stjepan
Baloban. - Zagreb : Institut društvenih
znanosti Ivo Pilar : Centar za promicanje
socijalnog nauka Crkve, 2001. -
(Biblioteka Zbornici ; knj. 11)

Nasl. prištampanog prijevoda:
Wirtschaftlich-Soziale Herausforderungen
in den Reformländern. - Izvorni tekst i
prijevod tiskani u međusobno obratnim
smjerovima.

ISBN 953-6666-13-8 (Institut)

I. Gospodarska tranzicija - - Istočna
Europa II. Gospodarska tranzicija - -
Srednja Europa III. Politička tranzicija - -
Istočna Europa IV. Politička tranzicija - -
Srednja Europa V. Tranzicija - - Etički
aspekti

410221047

ISBN 953-6666-13-8

GOSPODARSKO-SOCIJALNI IZAZOVI U TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA

Uredio:
Stjepan Baloban

Institut
društvenih znanosti
Institute
of Social Sciences

IVO PILAR

Zagreb, 2001.

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 11.

**GOSPODARSKO-SOCIJALNI IZAZOVI
U TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA**

Uredio:

Stjepan Baloban

Recenzenti:

Josip Grbac

Ivan Rogić

Nakladnik:

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar u suradnji s
Centrom za promicanje socijalnog nauka Crkve

Prijevod s njemačkoga:

Darko Grden

Stručna lektura:

Josip Baloban

Marijan Valković

Lektura:

Anđelka Rihtarić

Korektura:

Anka Mišetić

Grafički i tehnički urednik & korice:

Zlatko Rebernjak

Kompjutorska priprema:

TERCIJA, Zagreb

Tisak:

M.A.K.-GOLDEN, Zagreb

Naklada:

1000 primjeraka

PREDGOVOR

Nakon povijesnog obrata 1989./90. godine započinju se na europskom kontinentu događati velike promjene. Bivšim komunističkim zemljama Srednje i Istočne Europe otvara se novo razdoblje koje je na početku ispunjeno nadom i velikim očekivanjima na različitim područjima života: gospodarskom, političkom, kulturnom, religioznom... U tim zemljama započinje se događati ‘tranzicija’ iz jednoga načina života u drugi, iz jednoga gospodarskog sustava u drugi kao i iz jednoga političkog sustava u drugi. Općenito uzevši, ‘transformacija’ obuhvaća korjenite promjene u postkomunističkim zemljama koje postaju tranzicijske zemlje. Svaka od tih zemalja Srednje i Istočne Europe specifična je te ima svoju specifičnu tranziciju. Uz te specifičnosti postoji niz zajedničkih značajki tranzicije zbog čega su te postkomunističke zemlje prozване tranzicijskim zemljama. Sudbina tih zemalja ovisi velikim dijelom o odnosu koji Europska unija ima prema pojedinoj zemlji koja se nalazi u procesu demokratizacije i modernizacije.

Socijalni etičari Srednje i Istočne Europe, pod vodstvom prof. ddr. Rudolfa Weilera, okupljaju se od 1990. godine na različitim simpozijima i raspravljaju o aktualnim društvenim temama na osnovi socijalnoga nauka Crkve. Osim Beča i Au-

strije, gdje se do sada održalo najviše takvih susreta socijalnih etičara, u novije se vrijeme takvi simpoziji organiziraju u pojedinim tranzicijskim zemljama.

Od 20. do 23. veljače 2000. godine održan je 'simpozij socijalnih etičara - Zagreb 2000.' u Zagrebu, u Hrvatskoj kao jednoj od srednjoeuropskih zemalja. Tema simpozija je bila: 'Gospodarstvo i politika s posebnim osvrtom na tranzicijske zemlje'. Simpozij 'Zagreb 2000.' organizirali su 'Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve' Hrvatske biskupske konferencije iz Zagreba uz pomoć Zaklade Hannsa Seidela koja ima svoj ured u Zagrebu. Simpozij je organiziran s potporom 'Društva za promicanje katoličke socijalne etike u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi', 'Instituta za podunavske zemlje i Srednju Europu' kao i 'Dr. Karl Kummer Instituta za socijalnu reformu te socijalnu gospodarsku politiku' (svi iz Beča).

Simpozij 'Zagreb - 2000.' uspio je okupiti sudionike iz osam europskih zemalja i Hrvatske. Osim socijalnih etičara sudionici su bili različitih zanimanja, stručne izobrazbe i položaja u društvu, kao što se može vidjeti iz popisa njihovih imena na kraju knjige. Velik broj sudionika intelektualaca iz Hrvatske, kao i primjereno medijsko praćenje simpozija u Zagrebu, pokazuje da je korisno organizirati takve simpozije u pojedinim tranzicijskim zemljama, jer se na taj način može pobuditi zanimanje za neke važne zajedničke teme. Osim toga, to je izvanredna prigoda za međusobno upoznavanje i razmjenu mišljenja.

Gospodarstvo zauzima sve važniji položaj u suvremenom ustroju društva i države. Deset godina nakon povijesnog obrata u tranzicijskim zem-

ljama sve više izlaze na vidjelo gospodarski i politički problemi, bilo da su oni posljedica života u komunizmu bilo da je riječ o pogreškama i propustima u posljednjih deset godina. Polazeći od te činjenice, organizatori su izabrali teme i predavače koji su s različitih strana reflektirali i analizirali položaj tranzicijskih zemalja kao i njihov odnos prema Europi i svijetu. Budući da je u predavanjima i na simpoziju prevladavala tema gospodarstva knjizi smo dali naslov: *Gospodarsko-socijalni izazovi u tranzicijskim zemljama*. U ovoj knjizi mogu se pročitati članci predavača (osim jednog) međunarodnih stručnjaka i eksperata društvenih i drugih znanosti iz Hrvatske, koji kompetentno raspravljaju o aktualnim temama.

Tri autora smještaju tematiku u širi tranzicijski i europski okvir: J. M. Schnarrer, *Tranzicijske demokracije i Europa: gospodarsko-politički aspekti na temelju promjene sustava i mentaliteta*, V. Zsifkovits, *Globalizacija i etika* i M. Valković, *Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama*. Druga tri članka u ovom zborniku pružaju sliku Hrvatske kao tranzicijske zemlje: Đ. Njavro – V. Botrić, *Gospodarstvo i politika u Hrvatskoj*; V. Šakić, *Privatizacija pred očima hrvatske javnosti* i V. Puljiz, *Socijalna sigurnost između gospodarstva i politike u Hrvatskoj*.

Raspored članaka u zborniku poštuje redosljed predavanja na simpoziju.

Svi članci kao i cijeli sadržaj zbornika tiskani su na njemačkom i hrvatskom jeziku. Za pojam tranzicijske zemlje u njemačkom jeziku upotrebljavaju se dva naziva: Transformationsländer i Reformländer. U literaturi prevladava taj posljednji naziv pa smo ga i mi u prijevodima s hrvatskog na njemački jezik više koristili.

U knjizi smo poštovali metodologije vlastite pojedinim autorima uskladivši bilješke i naslove. Osim predavanja zbornik sadržava pozdrave koji su izneseni na početku simpozija, popis sudionika i podatke o autorima.

Simpozij ‘socijalnih etičara – Zagreb 2000.’ mogao se održati, a knjiga ‘Gospodarsko-socijalni izazovi tranzicijskih zemalja’, koja izlazi na hrvatskom i njemačkom jeziku, mogla je biti pripremljena i tiskana na temelju financijske i svake druge vrste pomoći različitih ljudi i institucija.

Ovom prigodom s posebnom zahvalnošću spominjem ime prof. ddr. Marijana Valkovića koji je od početka sudjelovao u organiziranju simpozija ‘Zagreb – 2000.’ i u pripremanju zbornika. Od sudjelovanja u izboru tema i predavača, preko predavanja koje je održao, do stručne lekture koju je izvršio nad svim tekstovima koji su prevedeni s hrvatskog na njemački jezik, Valković je dao svoj značajni doprinos ovome zborniku. Na žalost, nije dočekao objavljivanje zbornika. Umro je 3. prosinca 2000. godine u Zagrebu kao umirovljeni profesor Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Marijan Valković je bio poznat i priznat u krugu socijalnih etičara Srednje i Istočne Europe kao i u drugim međunarodnim teološkim udruženjima. Rado je dolazio na susrete socijalnih etičara na kojima je redovito aktivno sudjelovao. I u vrijeme komunizma povezivao je svojim aktivnostima Hrvatsku s Europom. Kao socijalni etičar i teolog moralist ostavio je pozitivan trag u tranzicijskoj Hrvatskoj.

Zahvaljujem svim suradnicima u ‘Centru za promicanje socijalnog nauka Crkve’ koji su sudjelovali u organizaciji simpozija i u pripremanju

zbornika. Posebna zahvalnost prevodiocima na oba jezika.

Priprema i tiskanje ovog zbornika omogućeno je uz financijsku pomoć više ustanova. ‘Društvo za promicanje katoličke socijalne etike u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi’ iz Beča sudjelovalo je uz ‘Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve’ iz Zagreba u financijskim troškovima prevođenja.

‘Zaklada Hannsa Seidela’ sudjelovala je svojim prilogom u troškovima tiskanja zbornika. Zahvaljujemo posebno barunici Angeli Adamovich i em. prof. ddr. Rudolfu Weileru. Njihovom pomoću mogli smo zbornik tiskati na njemačkom i hrvatskom jeziku.

Djelatnici ‘Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve’ i Instituta društvenih znanosti ‘Ivo Pilar’ iz Zagreba više godina surađuju u različitim znanstvenim projektima i time pokazuju da je u tranzicijskim zemljama moguća interdisciplinarna suradnja socijalnih etičara i stručnjaka društvenih znanosti. Ta se suradnja na posebno značovit način pokazuje tiskanjem ovog zbornika. Zahvaljujemo Institutu Pilar i njegovu ravnatelju prof. dr. Vladi Šakiću na financijskoj pomoći u tiskanju i na spremnosti da uz ‘Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve’ budu izdavači ovog zbornika.

Sadržaj knjige ‘Gospodarsko-socijalni izazovi u tranzicijskim zemljama’ nudi zanimljiv i koristan sadržaj za dalje rasprave i proučavanja kako stručnjaka društvenih znanosti tako i socijalnih etičara.

Stjepan Baloban

Pozdravi	13
Johannes Michael Schnarrer <i>Tranzicijske demokracije i Europa: gospodarsko-politički aspekti na temelju promjene sustava i mentaliteta</i>	23
Đuro Njavro, Valerija Botrić <i>Gospodarstvo i politika u Hrvatskoj</i>	55
Vlado Šakić <i>Privatizacija pred očima hrvatske javnosti</i>	79
Valentin Zsifkovits <i>Globalizacija i etika</i>	105
Marijan Valković <i>Značenje socijalnog nauka Crkve u tranzicijskim zemljama</i>	125
Vlado Puljiz <i>Socijalna sigurnost između gospodarstva i politike u Hrvatskoj</i>	155
Program	175
Sudionice i sudionici	179
Autori	185

**CENTAR ZA PROMICANJE SOCIJALNOG
NAUKA CRKVE**

Poštovane dame i gospodo, sudionice i sudionici 'Simpozija socijalnih etičara', Zagreb 2000. U ime 'Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve', Hrvatske biskupske konferencije, jednog od organizatora, srdačno vas pozdravljam na otvaranju ovoga međunarodnog simpozija koji se održava u Zagrebu. Simpozij se održava u Hrvatskoj, jednoj od srednjoeuropskih zemalja, koja želi što prije postati punopravnim članom Europske unije. Simpozij je bilo moguće organizirati uz svesrdnu pomoć 'Zaklade Hannsa Seidela' i barunice Angele Adamovich te uz podršku i pomoć 'Društva za promicanje katoličke socijalne etike u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi' i em. prof. ddr. Rudolfa Weilera.

Simpozij je aktualan po temi koju obrađuje, a specifičan po sastavu sudionika. Tema 'Gospodarstvo i politika s posebnim osvrtom na tranzicijske zemlje' važna je kako za tranzicijske zemlje tako i za Europu koja se gospodarski i politički ujedinjuje. Uz sudionike iz Hrvatske na ovom međunarodnom simpoziju prisutni su sudionici iz Austrije, Njemačke, Mađarske, Češke, Sloveni-

je, Slovačke, Ukrajine te Bosne i Hercegovine. To su ljudi različitih zanimanja i profesija koji u društvu i u Crkvi imaju različite zadaće i obnašaju odgovorne dužnosti.

Zahvaljujem cijenjenim predavačima iz inozemstva i iz Hrvatske na spremnosti kojom su prihvatili obraditi veoma zahtjevne teme. Istodobno pozdravljam predstavnike medija. Bilo bi nam drago da ono što će se događati na ovom međunarodnom simpoziju prenesete široj hrvatskoj javnosti.

‘Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve’, čija je zadaća promicati socijalni nauk Crkve u Hrvatskoj, sudjelovanjem u organizaciji ovoga međunarodnog simpozija želi dati svoj doprinos razvoju ‘kulture dijaloga’ u Hrvatskoj i u Europi. Cilj ovog simpozija jest da njegovi sudionici u dijalogu razmjenjuju mišljenja o veoma važnim temama za bivše komunističke zemlje, ali i za Europu u cjelini. Svim sudionicima želimo plodonosan rad, a sudionicima iz inozemstva uz to želimo također ugodan boravak u Zagrebu i u Hrvatskoj.

Prof. dr. Stjepan Baloban
ročelnik

ZAKLADA HANNSA SEIDELA

Poštovane dame i gospodo,

za ‘Zakladu Hannsa Seidela’, u čije vas ime srdačno pozdravljam, velika je čast organizirati ovaj seminar zajedno s ‘Centrom za promicanje socijalnog nauka Crkve’, i njegovim voditeljem prof. Stjepanom Balobanom. Isto bih tako srdačno pozdravila i gosp. prof. Rudolfa Weilera, koji

je iz Beča pomogao u pripremi ovog seminara, a sada ga ovdje prati.

Za sve koji nas ne poznaju: 'Zaklada Hannsa Seidela' je njemačka politička zaklada koja je bliska bavarskoj stranci CSU. Zaklada djeluje u Njemačkoj, ali, kao što to danas možete vidjeti, i izvan nje, na području obrazovanja odraslih, utemeljeno na kršćansko-humanističkim postavkama. Ovaj simpozij neutralnog naziva 'Gospodarstvo i politika s posebnim osvrtom na tranzicijske zemlje' djeluje u smjeru stremljenja Zaklade kroz promatranje problema s pozicije kršćansko-socijalne etike. U potrazi za odgovorima na enormne i složene izazove našeg vremena, ne možemo se odreći činjenice o zajedničkim korijenima. Za zemlje Zapadne, Srednje i Istočne Europe, to je pod utjecajem kršćansko-zapadnjačkih vrednota oblikovana zajednička kultura.

Želja nam je, da vi, gospodarstvenici i socijalni političari, kao i predstavnici katoličkoga socijalnog nauka, koji ste se ovdje okupili iz različitih dijelova Europe, krenete još jedan korak naprijed u učenju i podučavanju, te u razmjeni iskustava, na putu prema dobrom i pravednom poretku.

Angela barunica Adamovich
voditeljica Ureda u Zagrebu

DRUŠTVO ZA PROMICANJE KATOLIČKE SOCIJALNE ETIKE U SREDNOJ I JUGOISTOČNOJ EUROPI

Poštovano predsjedništvo, barunice, drage kolegice, dragi kolege!

U ime 'Društva za promicanje katoličke socijalne etike u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi' smi-

jem u ovoj dvorani otvoriti simpozij predstavnika socijalne etike i katoličkoga socijalnog nauka. Od 1990. ovom je Društvu moguće na simpozije pozivati, prije svega, katoličke stručnjake socijalne etike i izvan državnih granica. Već u teškim političkim prilikama u prijašnjim godinama uspijevalo nam je graditi našu povezanost – i to pod naslovom ‘Societas Ethica’ ili pastoralni simpoziji. To se odnosi, prije svega, i na kolege iz Hrvatske. Sve do danas shvaćamo našom posebnom obvezom izgradnju i njegovanje tih povezanosti, polazeći od povoljne austrijske situacije i slobodnog svijeta. Naravno da je nemoguće u političkom, gospodarstvenom ili religioznom životu popraviti lošu baštinu prošlosti u postkomunističkim zemljama što se tiče poznavanja i vrednovanja značenja katoličkoga socijalnog nauka.

Stoga je i naš prvi regionalni simpozij u Zagrebu prije svega posvećen tradicionalnom razumijevanju općih načela i principa socijalne etike, s namjerom da se bolje razumije primjena učenja katoličkoga socijalnog nauka u konkretnom društvenom kontekstu. Ubrzo nakon ovog simpozija latit ćemo se u našem redovitom godišnjem okupljanju našeg Društva u Beču posebne teme, naimе pogleda na značenje tzv. ‘shareholder-values’ za gospodarstveni rast, te raspodjelu dohotka i imovine.

Radujem se što mogu upozoriti na to da su se takvi lokalni simpoziji, kao što je ovaj u Zagrebu, mogli održavati već nekoliko godina s međunarodnim sudjelovanjem, potpomognuti od Austrijske biskupske konferencije, raznih crkvenih ustanova katoličke mjesne Crkve i međunarodnih djelatnih kršćanskih instituta kao ovdje od ‘Zaklade Hannsa Seidela’. Tako smo već bili nazočni

u susjednoj zemlji Sloveniji 1996. u Mariboru s temom 'Društveni poredak i privatno vlasništvo na primjeru privatizacije (posebno bankarstva)'. S tog simpozija objavljen je simpozijski izvještaj, koji je izdao Ivan Štuhec s naslovom 'Lastnina in kapital. Zbornik mednarodnega simpozija, Družina', Ljubljana 1997. Dalji simpoziji održali su se u idućim godinama: 1997. u Slovačkoj (u Modra/Harmonia) s temom 'Nezaposlenost u bivšim socijalističkim zemljama i u zapadnim demokracijama', 1998. u Velehradu u Češkoj s naslovom 'Socijalistički pogled gospodarstvene transformacije Češke Republike' te u Budimpešti s temom 'Značenje katoličkoga socijalnog nauka za razvoj srednjoeuropskih i jugoistočnoeuropskih država'.

Svi radovi simpozija objavljeni su na materinjskom jeziku dotične zemlje i na njemačkom. Publikacija simpozija u Budimpešti 1999. objavljena je kao jubilarni zbornik za našega emeritiranog kolegu Vilmosa Lenhardta. Na kongresu u Budimpešti, koji je održan potporom 'Zaklade Konrad Adenauer', došlo je do kontakta s barunom von Solemacherom iz 'Zaklade Hannsa Seidela', koji je predložio podupiranje ovog kongresa. Zahvaljujemo prije svega kolegi Stjepanu Balobanu koji je preuzeo tu ponudu te pripremio temu i organizaciju zajedno s barunicom Angelom Adamovich.

U programu je uspjelo ostvariti suradnju između međunarodnih stručnjaka koji su upoznati s principima katoličkoga socijalnog nauka, te njegovom aktualnošću i primjenom i eksperata socijalnih znanosti ovdje u Hrvatskoj. Važno je naglasiti da katoličkome socijalnom nauku i socijalnoj etici ne stoje na raspolaganju ideološki recepti za

rješavanje društvenih pitanja, ali mu stoje na raspolaganju važne orijentacije i principi poretka, koji proizlaze iz kršćanske slike čovjeka i koji su u povezanosti s temeljnim vrednotama i čovjekovim dostojanstvom. K tomu pridolazi stvarno znanje i stvarna spoznaja socijalnih znanosti koji se slobodno provode u naučavanju i istraživanju, čije predstavnike ovdje posebno pozdravljamo.

Em. prof. ddr. Rudolf Weiler
predstojnik

HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA ZAGREBAČKA NADBISKUPIJA

Draga braćo i sestre u vjeri, poštovane dame i gospodo!

Radujem se što mogu uputiti pozdrav sudionicima međunarodnoga 'Simpozija socijalnih etičara', u čijoj organizaciji sudjeluje i 'Centar HBK za promicanje socijalnog nauka Crkve'.

Zahvaljujem za pomoć u organiziranju, koju su pružili: 'Hanns-Seidel-Stiftung', 'Društvo za promicanje katoličke socijalne etike', 'Institut za podunavske zemlje i Srednju Europu' i 'Dr. Karl Kummer Institut za socijalnu reformu te socijalnu i gospodarsku politiku'.

Tema 'Gospodarstvo i politika s posebnim osvrtom na tranzicijske zemlje', naslovi predavanja, kao i cijenjeni i priznati predavači iz inozemstva i Hrvatske daju pouzdanje da će ovaj međunarodni simpozij biti koristan kako za Hrvatsku tako i za susjedne europske zemlje.

Svim sudionicima želim koristan i uspješan rad na simpoziju, a poštovanim gostima ugodan boravak u Zagrebu i Hrvatskoj.

Želeći obilje Božjeg blagoslova, sve srdačno pozdravljam.

Mons. Josip Bozanić
nadbiskup zagrebački,
predsjednik Hrvatske
biskupske konferencije

**POVJERENSTVO BISKUPSKE
KONFERENCIJE EUROPSKE ZAJEDNICE
I POVJERENSTVO ZA DRUŠTVENA I
SOCIJALNA PITANJA NJEMAČKE
BISKUPSKE KONFERENCIJE**

Radost mi je i čast smjeti vam prenijeti pozdrave i dobre želje od gospodina biskupa Homeyera, predsjednika 'Povjerenstva Biskupske konferencije Europske zajednice' i predsjednika 'Povjerenstva za društvena i socijalna pitanja Njemačke biskupske konferencije'.

Europska epohalna točka 1989./90. otvorila je horizont za cijelu Europu i ujedno je europske države i narode stavila pred zadaću da, uz postojeće ugovore i institucije, nanovo oblikuju svoj zajednički život. To se neće moći dogoditi samo u mjeri političko-pragmatične trgovine, puno više nameće se iznova pitanje: Koje će socijalne, gospodarstvene predodžbe biti mjerodavne za buduću Europu?

Ovdje se je nemoguće odreći doprinosa značenja katoličkoga socijalnog nauka, koji se zauzima za europsko zajedništvo vrednota, u čijem se središtu nalaze poštivanje dostojanstva čovjeka i ljudska prava, zatim pravedni društveni i gospodarstveni poredak, demokracija i pravna država, koji su obvezni kako prema pojedincu tako i prema općem dobru.

Čestitam vam na inicijativi kojom ste oživili osnivanje 'Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve', ovdje u Zagrebu. Time katolički socijalni nauk u Hrvatskoj ima prominentno mjesto i ujedno institucionalno zajamčen glas. On je ujedno izraz toga kako Crkva ozbiljno uzima svoju odgovornost za društvo.

Bilo bi korisno za sve kada bi se mogla pojačati razmjena između različitih centara koji postoje u europskim zemljama za dalji razvoj i širenje katoličkoga socijalnog nauka. Profesor Rauscher, čije vam pozdrave i dobre želje također prenosim, koji je direktor 'Katoličke socijalno-znanstvene središnjice u Mönchengladbachu', bio bi svakako zainteresiran za takvu suradnju.

Veoma poštovani gospodine profesore Balobane, srdačno se zahvaljujem na pozivu i gostoljubivom dočeku. Želim vašem međunarodnom simpoziju, koji je posvećen temi 'Gospodarstvo i politika s posebnim osvrtom na tranzicijske zemlje', dobar tijek rada, zanimljive razgovore koji vode naprijed, jednom riječju, puno uspjeha.

Günter Baadte
Katolička socijalno-znanstvena
središnjica u Mönchengladbachu

KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Poštovani,

kao dekan Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu toplo i srdačno pozdravljam sve cijenjene predavače i sudionike 'Simpozija socijalnih etičara'. Dobro došli!

Između gospodarstva i politike može nestati čovjek. Želja tranzicijskih zemalja da bez nužnog

razvoja i određenog vremena hitno dostignu razvijene zemlje može zaboraviti čovjeka. Tada on ostaje 'roba' i 'radna snaga' umjesto subjekt rada. On se pretvara u sredstvo proizvodnje umjesto da bude autor i cilj procesa proizvodnje i politike, smatra papa Ivan Pavao II. (usp. LE, 7). I zato analiza rada te odnosa gospodarstva i politike prodire u srž etičko-socijalne problematike, kaže isti papa.

Iako je 'proletersko ili radničko pitanje' u prošlom stoljeću do sada različito rješavano, još uvijek razni sustavi, ideologije i vlasti podržavaju i dalje flagrantne nepravde. Čak se uviđa da globalni razvoj gospodarstva i civilizacije, komunikacije i politike stvaraju nove oblike nepravde, čak veće od onih što su u prošlom stoljeću udruživale radnike u solidarnoj borbi za svoja prava.

Danas se osobito događa 'proletarizacija intelektualaca'. Zato su potrebni novi pokreti solidarnosti, ne više samo radnika nego svih slojeva i struktura društva. Treba se boriti protiv degradacije subjekta rada, protiv iskorištavanja čovjeka, protiv sve većih zona bijede i gladi (usp. *isto*, 8).

U novom trenutku političkog preusmjerenja i novih gospodarstvenih izazova potrebno je upravo u Hrvatskoj, ali i u drugim tranzicijskim zemljama, razlikovati bitno od perifernog, čovjeka od njegova rada, snage, profita, kapitala i proizvodnje. Nema sumnje da taj posao ne može biti zadovoljavajuće napravljen samo politikom i dobrom voljom svih nas, nego na njemu moraju raditi i oni subjekti društva koji mogu mijenjati srca i mentalitet ljudi. To se može samo s Bogom, kako spoznajemo iz evanđeoske poruke i egzistencije Crkve. Zato polažem u ovaj skup na-

de da će prodrijeti do transparentnosti novih spoznaja i uvjerenja te ih komunicirati najprije nama u Hrvatskoj, a onda i srednjoeuropskim i istočnoeuropskim društvima. Neka vas u radu prati svjetlo i blagoslov odozgo. Hvala.

Prof. dr. Tomislav Ivančić
dekan

Johannes Michael
SCHNARRER

TRANZICIJSKE
DEMOKRACIJE I
EUROPA:
GOSPODARSKO-
-POLITIČKI ASPEKTI NA
TEMELJU PROMJENE
SUSTAVA I
MENTALITETA

Nekoliko godina nakon završetka hladnog rata i mnogo spominjanih događaja vezanih uz događaje obrata iz 1989. godine, svijet danas izgleda drukčije nego što su mnogi očekivali. Nedvojbena je bio iznenadni pad “visokog zida razdvajanja Europe 1989./90. ... presudan povijesni događaj, *kairos*. Veoma rijetko se događa da se neki veliki totalitarni sustav raspadne bez velikog rata i ljudima i narodima omogući slobodu i novi razvoj”.¹ Odjednom se ispostavilo da se tranzicijske demokracije nalaze pred problemom *transformacije*.² I tako se u životu mnogih ljudi ubrzo ponovno pojavila siva svakodnevnica.³ Nakon pobjedničke opijenosti sviješću da se moglo neposredno sudjelovati u nekom povijesnom događaju, koji je omogućio otvaranje novih putova na svim razinama javnog i mnogim razinama privatnog života, uslijedilo je ‘stanje otrjeznjenja’. Nakon opijenog slavlja u noći nastupile su glavobolje, nesigurnosti novog dana koji je trebao navijestiti neko drugo razdoblje...

KRATKI POGLED U PRETPOVIJEST TRANZICIJSKIH DEMOKRACIJA KAO POMOĆ ZA RAZUMIJEVANJE DANAŠNJE SITUACIJE

Najprije je marksističko-lenjinistički znanstveni pristup socijalizmu preuzeo ulogu religije, jer su

si do Karla Marxa jedino religije uzimale za pravo da stvore jedinstven i obvezujući nauk. Ono što je Marx utemeljio, Lenjin je smatrao da mora dalje razviti. Zadaća znanosti, naime, nije bila preispitivanje postojećih sustava naučavanja, nego opravdanje tih sustava koji su od 1917. godine imali još samo posve dogmatske i političke uloge te uloge održavanja. Time se znanost srozala na ideologiju, promidžbu i nadomjestak religije. Tako je marksizam-lenjinizam postao zatvorenim sustavom koji je vladajućem sloju osigurao nedodirljivost, koja se opravdavala znanošću.⁴

Od početka je takav sustav morao trpjeti od strukturalnih nedostataka i otvorenosti, kao i od sposobnosti učenja i prilagođivanja. Uporno odustajanje od terora, poput onoga za Staljina, dovelo je realni socijalizam do zastarjelosti i krutosti. Upravo je tragična i paradoksalna bila okolnost da se sustav počeo klimati u trenutku kad je njegova mjera totalitarizma pala ispod minimuma. Zbog toga se komunizam nije srušio kao takav, kao što se na više mjesta pogrešno tvrdi, već se slomio kada je izgubio svoj najvažniji oslonac – totalitarizam. Kad dođe do sloma diktature kao takve, ona se tada ne može reformirati, nego se čitav sustav mora nanovo izgraditi. Propast komunizma, odnosno realnog socijalizma, tako je postala neizbježna posljedica danih strukturalnih nedostataka.⁵

Prije nego što je nastupio obrat, razvila se, usmjerena protiv službene propagande, antipolitika prema postojećem sustavu, a koja je služila kao nužan prijelazni stupanj na putu prema ‘civilnom društvu’. To antipolitičko temeljno shvaćanje politike dodijelilo je ključnu ulogu intelektualcima u društvu, kritičkim piscima, znanstve-

nicima i umjetnicima. U svojim *Srednjoeuropskim meditacijama* György Konrad je u glavnim crtama opisao takozvane samostalne intelektualce kao istinske čuvare duhovne moći. Oni se temeljito razlikuju od državne moći i kao glasnogovornici antipolitike usmjerene na samoobranu građanina pojedinca, nastupaju protiv uređene države.⁶ Malo-pomalo iskristalizirala se oporba koja je izgradila *paralelni polis* i dovela do potpune protukulture u odnosu na komunističku partijsku državu. Upravo ovdje leži klica mirnih promjena čitavih društava bivšeg Istočnog bloka.⁷

Naposljetku, podčinjeni su zapravo tako dugo bili nemoćni dokle god su se smatrali bespomoćnima.⁸ Moć nemoćnih, naime, leži osobito u odluci svakog pojedinca da sačuva samostalnost vlastite volje. Prije svega, radilo se o tome da se svaki građanin trebao pobuniti te iz života u laži pronaći put natrag do života u istini i skupiti hrabrosti da vlastito mišljenje zaista i kaže.

Pod svojim *Životom u istini* Vaclav Havel podrazumijeva pobunu čovjeka prema nametnutim mu stajalištima, što je u totalitarnom sustavu polazište, baza i zaleđe za oporbu.

Za svaki humanizam, kao i za katolički socijalni nauk, pojedini čovjek je temeljna jedinica civilnog društva. Nastojanje življenja u istini i ljudskom dostojanstvu ne treba mijenjati samo osobu kao pojedinca, nego postupno i državu, čak i diktatorsku državu realnog socijalizma. U pozadini toga nalazilo se uvjerenje da bi svaka moralna promjena vrednota mogla izazvati iznadproporcionalni politički učinak.⁹ Život u laži bio je najvažniji oslonac diktatorskog sustava.

Tako je tek odluka da se odbije izvršavanje uvježbanog ideološkog rituala, da se razbiju poz-

nata pravila igre ustanova i sustava licemjera i laži, mogla uspostaviti *civil society*. Mnogi mali kompromisi bili su ti koji su i u vanjskom i u unutarnjem načinu igre osiguravali održavanje vrste sustava. Iznuđeni konformizam i jedno-obraznost djelovali su poput jednog od sićušnih konopa kojima su Liliputanci svezali Gullivera i bacili ga na tlo. Budući da ljudi nisu prosvjedovali protiv promidžbe sustava, živjeli su s laži. Upravo ta ideološka sablast laži omogućavala je svakom pojedinom građaninu da pred samim sobom sakrije pravu prirodu svoje podčinjenosti vlasti. Time je ta sablast laži držala na okupu nemogući sustav i podčinjavala društvo državi.

Samo je filozofija građanskog pokreta bila u stanju dovesti ove reforme tako daleko da se sustav mogao slomiti.¹⁰ Politika istine stajala je nasuprot službenoj partijskoj doktrini, dakle politici laži. ‘Moć nemoćnih’ išla je tako daleko da su ti ‘nemoćni’ bez uporabe sile utemeljili u istočnoj Europi građansko društvo koje je odjednom postalo alternativnim modelom laži i diktaturi. U doba obrata to društvo je svakim danom postajalo stvarnije, od nekolicine pojedinaca pretvorilo se u masovni pokret te je naposljetku dovelo do pada nerazboritih vladajućih elita.

U svijetu diktature ugnjetavanja trebalo je prema tome stvoriti antitotalitarnu zajednicu. Nasuprot službenom *polisu* prisilne komunističke vladavine trebao je nastati demokratski *polis*, kao što se u Čehoslovačkoj *Charta 77*, poput neustrašive intelektualke, usprotivila totalitarnim zahtjevima komunističke vlasti. Njezina javna ispo- vijest dobra i pravednosti usred mora ugnjetavanja i prilagođivanja trebala je građanima poslužiti kao primjer koji će ih pridobiti za ideju neovisnog društvenog života.

U vezi s demokratskom revolucijom iz 1989. bio je neočekivano munjevit obrat odnosa moći. Ljudi koji su prije bili potisnuti na rub društva, uznapredovali su do vodećih predstavnika nove politike, opremljeni najvećim moralnim autoritetom, a dotadašnji moćnici su u nekoliko dana doslovce nestali s političke pozornice. Time se uloga odlučujućih čimbenika u istočnoj Europi izokrenula. Havel je zabilježio: “Ako netko čitav svoj život piše istinu, ne obazirući se na posljedice, u totalitarnom režimu neizbježno postaje autoritetom i ako to ne želi”.¹¹

Od temeljnih promjena u osnovi društva usmjeren je sada pogled prema gospodarskoj tranziciji.

TRANZICIJA GOSPODARSKOG PORETKA – EKONOMSKI ASPEKTI

Ključni položaj u suvremenom ustroju društva i države predstavlja gospodarstvo. Pri tome se tranzicija¹² gospodarskih i društvenih sustava, kakvoj se unatrag nekoliko godina teži, odnosno kakva se provodi u srednjoj i južnoj Europi, može interpretirati kao poseban slučaj dugoročnih promjena gospodarskih sustava. Dok se dugoročne promjene u pravilu zbivaju postupno, tranzicijom gospodarskih poredaka nastoji se postići što je moguće korjenitija promjena sustava, kojom se neki društveni sustav pravila treba praktično u potpunosti zamijeniti nekim drugim.

Pri tom krajnje otežavajuće djeluje nedostatak znanja o ekonomskom poretku uslijed nedostatka iskustva s korjenitom tradicijom. Naime, već se mogućnost opće teorije o tranziciji može dovesti u pitanje.¹³ Prema prevladavajućem općem shvaćanju znanosti, opća teorija tranzicije morala

bi, naime, sadržavati opće nomološke pretpostavke tipa: “uvijek i svugdje, tada ...”. Svaki je slučaj tranzicije poseban proces, na čiji razvoj i tijek utječe mnoštvo pojedinačnih čimbenika. Pojedinačna nije samo specifična polazna situacija dotičnog društva koje je nastalo iz svoga povijesnog razvoja, nego i sadašnja podjela prirodnih bogatstava, organiziranost interesnih skupina, sposobnost političkih čimbenika da zaposjednu politička područja u skladu sa svojim predodžbama itd. Obrascu tog procesa koji bi se dali generalizirati, još uvijek nije lako razabrati. Zahtjev za teorijom tranzicije, doduše, često nije usmjeren na neku pozitivnu teoriju, nego se prije svega odnosi na osnove političkog djelovanja, pomoću kojih će se proces tranzicije što uspješnije moći svladati.¹⁴

Kod tranzicijsko-političkih strategija svrsishodno je razlikovati između teorijski poželjnih, ali praktično neprovedivih političkih opcija i pragmatičkih opcija. U početku procesa tranzicije često se tematizirala i razlikovala suprotnost između holističke postavke zvane ‘Big Bang’ i postupka korak po korak (step by step), nazvanog ‘Sequencing’. Holistička postavka, kod koje se svi institucionalni uvjeti za funkcioniranje tržišno orijentiranog ekonomskog sustava i demokratski strukturiranog političkog sustava po mogućnosti moraju ostvariti istodobno, vodi računa o institucionalnoj međuovisnosti navedenih dijelova poredaka i o međuovisnosti samih poredaka. Ova postavka, međutim, ne uzima u obzir različitu količinu vremena potrebnog za ostvarenje pojedinačnih institucionalnih rezultata te za prilagodbu novom sustavu pravila. Primjeri za to su razlike u vremenskom trajanju monetarne reforme s jedne i privatizacije¹⁵ s druge strane. Tome se pridružuje

i proces oblikovanja političke volje,¹⁶ koji, međutim, moraju proći i pojedini institucionalni elementi promjene sustava. Na sam proces utječe i prožima ga restrukturiranje političkih odnosa vlasti s njihovim usporavajućim i progresivnim elementima. Ovi su procesi sasvim različiti u pojedinim tranzicijskim zemljama.

Za stvaranje ispravnih okvirnih uvjeta ključna uloga prije svega pripada političkim i pravnim ustanovama.¹⁷ Kod tranzicije je utoliko riječ o posebnom slučaju ukoliko se u ekonomskom i političkom smislu radi o korjenitoj promjeni vrste poretka. Ovdje se radi o ostvarenju temeljne odluke političkog poretka kako to misli Walter Eucken, u korist načelno tržišno koordiniranog gospodarskog sustava. Euckenova konstitutivna načela za funkcionirajući poredak konkurencije, a koja dolaze do izražaja u tzv. 'Freiburškoj školi', mogu se promatrati kao neka vrsta indigo-papira (poznatog iz doba pisaćeg stroja) za državne zadatke unutar ekonomskog procesa tranzicije. Međutim, provođenje načela kao što su primat monetarne politike, otvorena tržišta, privatno vlasništvo, ugovorna sloboda, jamstvo i nepromjenjivost gospodarske politike, pretpostavlja postojanje jake države.¹⁸ Njezini politički predstavnici i uprava moraju također biti voljni i sposobni ostvariti institucionalna i administrativna načela.

Da bi se došlo do cilja uspješne tranzicije, treba na putu prestrukturiranja prevladati mnoge zapreke. Prema spoznajama ekonomske teorije politike i birokracije, mogu se prema mogućnosti ostvarenja *jake države* u smislu 'Freiburške škole' pojaviti opravdane sumnje. Istodobno uvođenje demokratskog političkog i tržišnog gospodarskog poretka prožetog privatnom autonomijom, nai-

me, iznimno je teško, ako ne i nemoguće. Ovo obrazloženje odnosi se na, s ekonomskom tranzicijom povezanu, preraspodjelu socio-ekonomskih pozicija i prava raspolaganja prirodnim izvorima svake vrste. Privatizacija dovodi različite skupine pojedinog društva u lošiji položaj, s očekivanom posljedicom da će one na idućim izborima imati povoda da glasuju za one stranke koje zauzimaju kritički stav prema prevladavajućem privatnom vlasništvu.¹⁹ Tome se pridružuju teškoće pri promjeni strukture. Te promjene se moraju očekivati zbog prethodnog neuspjelog real-socijalističkog gospodarstva, a one se politički mogu iskoristiti za odugovlačenje procesa tranzicije. Oblikovanje novih i pokušaji održanja starih interesnih skupina omogućuju da se proces tranzicije pretvori u stalni pregovarački proces s krajnje neizvjesnim djelomičnim rezultatima.

Kao važne valja prije svega istaknuti i institucionalne probleme konzistentnosti. Friedrich A. von Hayek stalno upozorava – iako ne osvrćući se izravno na probleme tranzicije – na daljnju pretpostavku koja mora biti ispunjena da bi se postojana i poretku primjerena pravila mogla ne samo državno proklamirati, nego zaista i provesti. Pri tome pravila moraju odražavati moralna i etičko-kulturalna uvjerenja većine članova društva. U kojoj su mjeri u nekoj tranzicijskoj zemlji izražena uvjerenja koja pogoduju privatnom vlasništvu, ugovornoj slobodi i jamstvu, empiričko je pitanje (prema društvenim vrijednosnim držanjima). To vrijedi i za pozitivne stavove, primjerice prema individualnoj odgovornosti, riziku, konkurenciji, radu i socijalnom, te za toleranciju spram razlika u primanjima. Tamo gdje nedostaju uvjerenja i pozitivni temeljni stavovi pogodni

za stvaranje sustava privatnog prava, pokušaji tranzicije mogu napredovati tek sporo, ili gotovo posve propasti. To također znači da s velikom sumnjom treba procjenjivati prijedlog da se u tranziciji, barem u prvom koraku, egzemplarno preuzme privatno pravo neke druge države, ako u dotičnoj zemlji nedostaju uvjerenja i stavovi koji bi pogodovali ostvarenju preuzetog sustava privatnog prava.

Pored uvjerenja i temeljnih stavova valja također uzeti u obzir da su vanjske ustanove nekog real-socijalističkog društvenog i gospodarskog sustava djelovale na razvoj unutarnjih ustanova i s tim u vezi na načine ponašanja. Korjenita promjena vanjskih ustanova kao posljedica tranzicije može uvijek dovesti do sukoba s unutarnjim ustanovama, koji se prevladavaju tek u spontanom procesu prilagodbe. Time je postavljen zahtjev ekonomskog poretka da postojanost i prilagodba vanjskih i unutarnjih ustanova moraju nužno unaprijed biti zadane.²⁰

Problem konzistencije može se, međutim, i drukčije postaviti. Dio međunarodnih ustanova koje su se bile razvile u srušenom real-socijalističkom sustavu, bio je reakcija na sustavom uvjetovane vrlo ozbiljne nedostatke koordinacije. Nastao je poseban oblik gospodarstva u sjeni, koje je sadržavalo nerazvijene elemente tržišta. Ovakav način slobodnog raspolaganja dobrima mogao bi također odozdo poduprijeti proces tranzicije.²¹

Još važniji problem za proces tranzicije nastaje ako se uzme u obzir činjenica da spontani red mogu predstavljati ne samo tržišni rezultati, nego i cjelokupni sustav unutarnjih i vanjskih učinaka i ustanova na kojima se ti rezultati zasnivaju. Ako bi se moralo poći od toga da su sama, poret-

ku sukladna pravila, rezultat spontanog razvojnog procesa, posljedice vjerojatno ne bi bile baš ohrabrujuće: društva u srednjoj i južnoj Europi bila bi suviše prepuštena sama sebi te bi preostalo jedino nadati se da će se ona mirno razvijati, poštivati državne granice i polako urastati u raspodjelu rada u razmjerima svjetskog gospodarstva. U tom bi slučaju bila neosnovana pretpostavka da se procesi tranzicije u srednjoj i južnoj Europi daju bitno ubrzati. ‘Brza cesta’ prema tržišnom gospodarstvu i demokraciji, kakvu je pokušao stvoriti ‘Big Bang’, ni u kojem slučaju ne vodi prema cilju, jer ustanove i infrastrukture oko tih željno očekivanih ‘cesta’ ne mogu tako brzo rasti kao ‘ceste’ same!²²

TRANZICIJA DRUŠTVA – SOCIOKULTURALNI I POLITIČKI VIDOVI

Izvjese sociokulturalne norme intersubjektivnog ponašanja vrijede u svakom društvu, jednako kao i norme koje određuju interaktivno djelovanje. Osobito to vrijedi za norme nastale kulturnom reprodukcijom, koje određuju kako uskladiti ponašanje pojedinaca unutar cjelokupnog društva. Etičke i kulturne norme ukorijenjene su u svakodnevnom životu i često se svjesno ne zamjećuju. No te norme sačinjavaju sustav kontrole i time određuju društvenu interakciju. Nije svaki oblik ovakve kontrole, doduše, jednako važan za postmoderno društvo, no s druge strane prijeko su potrebni prije svega oni oblici kontrole koji vode brigu o uzajamnosti djelovanja, jer općenito baš oni stabiliziraju proces razmjene i oblikovanja političke volje.

Sustav kontrole socijalne interakcije djelotvorno sprječava zlorabu prednosti u borbi oko

političke i ekonomske raspodjele. Zbog toga je izgradnja takvog sustava društvene kontrole nužan preduvjet za stvaranje svih instrumenata važnih za prijelaz, jer sama formalna pravila ne štite od korupcije i zlorabe političke moći. Takvi se postupci, doduše, često teško daju otkriti i dokazati, zbog čega je također teško uvesti djelotvorne protumjere i sankcije.

Ovdje je prije svega problem što u većini tranzicijskih demokracija, barem na početku tranzicije, još nije na snazi valjan pravni sustav na temelju kojeg se sudski može utvrditi nastala nepravda odnosno pravda. Pri tom su odlučujuća neformalna pravila koja jamče stvaranje kooperativnih struktura te između ostaloga provode učinkovitu društvenu kontrolu dodjeljivanjem ugleda ili sramote. U ovom procesu ključnu ulogu igraju i mediji, budući da oni imaju funkciju nadgledanja promjene.²³

Ove vrste kontrole su pri tome učinkovitije od pravnih mehanizama, premda ni u jednoj zemlji ne djeluju uistinu besprijekorno. I u zapadnim zemljama se, doduše, izvještava o rastućoj korupciji, ali obvezujuća snaga gospodarskog morala i ovdje, čini se, postaje sve slabijom. Usprkos tome, institucije i sustavi društvene kontrole u zemljama tzv. zapadnog svijeta (prije svega članice skupine G7 i sve one države koje postižu takve gospodarske rezultate) mnogostruko su djelotvorniji nego u europskim tranzicijskim demokracijama ili zemljama u razvoju.

Očito je riječ o regulativnom vakuumu kojemu valja pristupiti s različitih teoretskih gledišta, primjerice u okviru teorije kaosa, osnovne preobrazbe unutar kulturne antropologije, statusnog prelaska ili teorije anomalije.²⁴ Izraz *anomija* uvodi

(prema Nataschi Bayer) 1893. godine E. Durkheim u svom djelu 'O podjeli društvenog rada'. Prema Durkheimu, društvo se može smatrati anomičnim čim nastupi stanje nepravilnosti, razbijenog reda i gubitka regulativne snage društvenih i socijalnih normi.²⁵ Usljed odbacivanja, uništavanja i potresa u društvu, dolazi do aksiomatskih preokreta na cjelokupnom društvenom području. U sklopu tih 'preokreta' dolazi sasvim sigurno do novog temeljnog usmjerenja i stvaranja općih uvjerenja o temeljnim vrednotama. Obilježja tranzicije nekog društva imaju mnoge sličnosti s obilježjima anomičnog ustrojstva. Durkheim kaže: "U hijerarhiji je nastupio nered, a s druge strane ne može se improvizirati neka nova hijerarhija. Potrebno je vremena, i stvarima i ljudima, da na temelju važećih poimanja stvore novi poredak. Dokle god te oslobođene društvene snage nisu našle ravnotežu, svaka im je vrijednost neodređena i za neko je vrijeme svako pravilo manjkavo. Više se ne zna što je moguće, a što nije, što još može izgledati primjerenim, a što ne, koji su zahtjevi i očekivanja dopušteni, a koji prelaze svaku mjeru".²⁶

NEPOSTOJANJE INSTITUCIJA I PROMJENA MENTALITETA KAO GLAVNE PREPREKE NA PUTU U EUROPU: NORME I SUSTAVI U PROMJENI

Bitno obilježje tranzicije jest to da se norme i temeljne pravne sigurnosti moraju ili posve iznova uspostaviti ili se za njima osjeća tolika potreba da vane za promjenama. Preklapanje i sukob starih i novih normi i njihovih struktura, to znači cjelokupni preustroj čitavog društva, mora automatski izazvati niz proturječnih tendencija razvoja, pri čemu usporedo postoje vrijednosni sustavi koji se

zapravo međusobno isključuju, kao primjerice konkurirajući moralni stavovi ili predodžbe o pravednosti. Zbog toga je privremeno dvojako značenje svih vrednota po kojima bi se ljudi mogli ravnati, značajno za ovo prijelazno razdoblje tranzicije. Takva situacija donosi, doduše, pojedinih građanima veću slobodu djelovanja, ali je takvo stanje istodobno uzrok tipičnog kaosa u društvenim odnosima. Kod pojedinaca dolazi do eksplozivne pluralizacije zahtjeva i očekivanja, čime se sustavi vrijednosti, koji su odavna bili na snazi i važili kao postojani, povlače u pozadinu i postupno nestaju, ili ih se pak, sačuvane u nostalgичnom sjećanju, izvlači u prvi plan kada nastupe poteškoće s novim vrijednosnim sustavima.

Kod tranzicijskih demokracija nesumnjivo je riječ o društvima u stanju razdražljivosti, gdje prijeti i zastranjenje, premda bi disciplina i red bili nužni. Budući da – prije svega – stari regulativni sustavi gube svoju vrijednost te se otvara mogućnost za bogat plijen, javlja se neumjerenost i mentalitet grabeži. Suprotno tome – da bi se istaknula razlika – društvo u normalnom stanju smatra svojim pravom podupirati norme kolektivnog reda te osigurati ograničenje ponašanja u ime reda i sustava. U prijelaznim razdobljima, kao sada u tranzicijskim zemljama, ispuštaju se iz vida ili svjesno zaobilaze temeljna moralna pravila društva, dok ona u stabilnom društvu pojedinom građaninu jamče pomoć i oslonac. Na taj način pojedinac, uvijek u potrazi za srećom, zadovoljstvom samim sobom i budućnošću, u tim izvanrednim okolnostima gubi društveno vrijeme i s njime svoju bitnu vezu sa sadašnjošću, te je stoga jedno od važnih obilježja tranzicije upravo grozničava radinost.²⁷

Svako ‘normalno’ društvo stvara normativne sustave reda koji se ukorjenjuju po djelovanju i moralno vrijednosnom, odnosno pravno-društvenom temeljnom konsenzusu pojedinih individua, budući da se osobno ponašanje neprestano regulira internaliziranim sustavima normi i prioritarnim vrednotama koje su uklopljene u društvo.²⁸

Primjeren odnos opće prihvaćenih kulturnih ciljeva, kao i društveno dopuštenih sredstava za njihovo ostvarenje, vodi do stabilnosti društva, koju se smatra vrijednom truda, budući da čovjeku daruje prostor vlastite sigurnosti i samoostvarenja. Čim su, međutim, dopuštena sredstva za ostvarivanje sigurnosti nejednako raspodijeljena, a ovi ciljevi nisu više opće prihvaćeni u društvu, nego se svode na unutrašnjost pojedinca, nastupa sve intenzivnije stanje napetosti koje zahtijeva rasterećenje. Građani tada posežu za sredstvima koja vode prema neprimjerenom ponašanju, što je tim izraženije, što manje pojedinac na raspolaganju ima jednakih sredstava te što ljudi u društvu više teže za ciljevima.²⁹

U društvu je uvijek pritajeno prisutan sukob između skupina, klasa i slojeva. Posezanje za ilegalnim sredstvima je to prisutnija pojava, što slabije funkcioniraju društvo i pravno-društveni sigurnosni sustav. Korjenitu promjenu (*transition*) u nekome društvu treba shvatiti kao narušavanje odnosa reciprociteta u procesu društvene interakcije, koje se subjektivno doživljava kao patnja. Usljed anomalije došlo je do stanja neizvjesnosti s obzirom na obrasce uloga i normi među partnerima u interakciji. Više se ne mogu jasno razgraničiti nadležnosti, čime se automatski objektivno prisutna izgubljenost odmah i subjektivno doživljava, što pak dovodi do nasilnih reakcija u po-

našanju. Tako nastaje normativna praznina, u kojoj ne postoji svijest o vlastitoj ulozi u cjelokupnom društvenom ustroju.

U takvim prilikama dolazi do sukoba, nejasnoga, višeznačnosti glede očekivanih uloga, što mora dovesti do poremećaja u ponašanju, budući da sadašnji sustav zbog nagomilavanja prevelikih očekivanja unutar komunikacije više nije u stanju pružiti ono što je njegova zadaća: stvoriti jasnoću!³⁰ Norme kao takve jesu prije svega društvene prirode, zbog čega ih valja promatrati kao društveni fenomen, a ne primarno kao pojedinačni i subjektivni element.³¹ Do slabljenja normi ponašanja dolazi onda kada se političko, socio-kulturno nezadovoljstvo sustavom zbog permanentne nepravde proširi do te mjere da se pretvori u temeljni konsenzus. Ono ne zahvaća samo pojedince ili manje skupine, nego široke slojeve pučanstva u smislu masovnog pokreta koji načelno stavlja u pitanje političke instrumente i strukture.

Kao pokazatelje relativnog stanja 'beznornosti' valja navesti sljedeće uvjete, koji su međusobno ovisni: A) Kada imamo veoma divergentne sustave vrednota te osoba kao pojedinac više ne može sama odlučiti koji čin ili propust može biti prihvatljiv na društvenoj razini; B) Kada se u društvu pojavljuje u sebi proturječan sustav društvenih normi; C) Kao treći čimbenik valja navesti činjenicu da nesigurnost nužno mora porasti kada su društvene uloge nedovoljno definirane, te čovjek pojedinac više ne može računati i predvidjeti kakav će biti način ponašanja drugih ljudi. Predvidivost djelovanja pruža, naime, stabilnost. Promjene na koje smo ovdje ukazali međusobno se uvjetuju.

Za ove situacije jest značajno da sve one mogu biti polazište ili međufaza sve većeg sukoba unutar sustava društvenih normi te time pridonijeti sveopćoj nesigurnosti kada je riječ o smjernicama za ponašanje. Uslijed tog sukoba različitih normi može kao posljedica doći do stanja slabljenja ili posvemašnjeg nedostatka normi. Posve je očito da se iza institucionalne normativne praznine, o kojoj se često govori u literaturi o tranziciji, krije prije svega sukob pravila, koji nije moguće lako riješiti zbog rastuće kompleksnosti. A kada do gubitka normi i do stanja bez normi dođe uslijed sukoba međusobno suprotnih normi, onda se taj vakuum ne može prevladati uvođenjem formalno definiranih pravila, jer *status quo* bez normi traje tako dugo, dokle god ne budu prihvaćene nanovo definirane vrednote i uloge.³²

Svakako je problematično da se kao polazište za razradu teorije tranzicije kod zapadnih društava kao paradigma i mjerilo uzima takozvani ‘prvi svijet’, u kojemu kao pretpostavka postoje razmjerno stabilni sustavi normi, oblici ophođenja i sustavi vrednota. U tranzicijskim zemljama, međutim, već i prije samog obrata događa se postupno urušavanje sustava različitih temeljnih kodova.³³ Na početku tranzicije imamo tako uvijek raspad starih sustava normi, jer stare norme moraju postupno izgubiti svoju obvezujuću moć kako bi se izgradilo nešto novo. Narod govori da ne ostaje ni kamena na kamenu. Međutim, rušenje staroga i gradnja novoga sustava bitno ovisi o osobitim pretpostavkama svake pojedine zemlje. Veliku ulogu kod toga igraju iskustva, kultura, mentalitet i dr. Stoga ne postoji jedna tranzicija, nego toliko tranzicija koliko ima zemalja u tranziciji.

Pored raspadanja i razračunavanja s prethodnim strukturama, paralelno nastaju nove norme ponašanja. Međutim, budući da se formalne norme društva i poretka kakav se tek mora izgraditi, ne mogu u toj međufazi provesti zbog još uvijek nedostatnog sustava sankcioniranja, nastaju prijelazni mentaliteti iz kojih proizlaze specifična ponašanja i koji doprinose nastajanju u sebi inkonzistentnog ustroja normi, a koji izaziva trajnu nesigurnost.³⁴

Ono što među širokim pučanstvom automatski nastaje uslijed tog slabljenja normi, jest nesigurnost u djelovanju, koja dapače poprima trajne obrise životnog raspoloženja, jer novo oblikovanje društvenih, socijalnih, ekonomskih i vrijednosno orijentiranih struktura iznosi na vidjelo mnoge međusobno proturječne oblike razvoja, zbog čega – barem na kratko vrijeme – paralelno postoje sustavi koji se *a priori* ne podnose, poput etičkih ponašanja koja se međusobno isključuju, predodžbi o pravednosti ili izgradnji međusobno konkurirajućih političkih struktura. Tako je privremena ambivalentnost svih vrednota osnovno obilježje istinske faze tranzicije. Načelne promjene u političkom sustavu daju, s jedne strane, više slobodnog prostora za djelovanje pojedinoj osobi, ali s druge strane su razlogom kaosa u društvu. Stoga se kod ljudi javlja eksplozivna mnogostrukost očekivanja i zahtjeva, zbog čega do sada važeći sustavi normi postupno gube na obvezatnosti i utjecaju, kako bi moglo nastati nešto novo. Očekivanja s obzirom na poboljšanje prijašnjeg stanja pri tom su pretjerana, često nerealna zbog nastale euforije, ali s antropološkog stajališta posve razumljiva.

Kao što je već prije navedeno, društvene uloge nisu dovoljno definirane, što kod čovjeka kao

pojedince, zbog nepostojećih jasno propisanih uloga, dovodi do nesigurnosti na području interakcije s drugim osobama. Pri tom svakodnevica ipak poznaje mnoge ljudske procese interakcije koji se odvijaju i mogu se odvijati bez normi. No čim je nesigurnost individuumu tako velika da se osoba radije odriče određenog djelovanja, tada se više ne može govoriti o normalnom stanju. To se, doduše, događa i u relativno stabilno funkcionirajućim društvenim sustavima, ali ostaje ograničeno uglavnom na njihova rubna područja. Te su pojave, naprotiv, sveprisutne u takozvanim tranzicijskim demokracijama; one istodobno određuju transakcije i vrše pritisak na gospodarstvene čimbenike da bi ovi uobičajeno ponašanje novo odredili ili sumnjive razmjene okrenuli u svoju korist, a da se pri tom u dovoljnoj mjeri ne osvrću na opće dobro.

KAKO SE ČOVJEK ODNOSI PREMA TIM DRAMATIČNIM PROMJENAMA?

U načelu ljudi na promjene uvijek reagiraju veoma različito, drukčije u krajnjim situacijama nego u svakodnevnom životu – svakako ne po unaprijed određenim kanalima.³⁵ To prije svega ovisi o osobnom karakteru pojedinca, jer svaki čovjek na svoj način posjeduje u svomu karakteru obilježja, bitne crte i mogućnosti ponašanja kakve ima svaki drugi čovjek, ili pak većina ljudi, mnogi ljudi, tek neki ili nitko.³⁶

Ponašanje u tranziciji je veoma složeno. Ipak, neka mi bude dopušteno predstaviti neke tipove.³⁷ Promjena paradigme osobito ide u prilog *inovatorima*,³⁸ koji su osjećali da ih stari režim neprestano ograničava te da se ne mogu ostvariti. Pri tom značajki koriste nove mogućnosti i pravni vakuum ka-

ko bi ostvarili svoje ciljeve u mutnim poslovima, u kriminalnom djelovanju, pomoću prijevare ili korupcije. No inovator može spremno iskoristiti prijelazno razdoblje društvenih struktura, a da pri tome ne postane kriminalac.³⁹

Drugi tip ljudi posve se povlači iz društva. Takvi se svrstavaju u *uzmicatelje*, koji se u novim prilikama više ne snalaze. Ako se sve promijenilo, pitaju se ti ljudi, gdje li se više može naći uporište? To povlačenje iz društva često je povezano s ekstremnim oblicima ponašanja, kao što su prekomjerno uživanje alkohola ili droge. Kada se izgubi usmjerenje, nastupa bespomoćnost, a prividno rješenje je u tome da se postane apatičnim te da se jednostavno zaobiđe jedan vid života. Posljedice toga su slomljeni odnosi u krugu obitelji, s prijateljima, na poslu (koji se isto tako dramatično izmijenio), nagnuće ka neumjerenostima (primjerice neumjereni konzumiranje TV programa) ili agresivne reakcije.⁴⁰

Treći tip čovjeka prolazi kroz tranziciju kao *ritualist*, koji usprkos svim preokretima upravo grčevito ustraje na poštivanju formalnih vrednota i normi ograničavajući time vlastiti obzor. To se osobito odražava u birokratskom ponašanju, koje se nastavlja na osnovi kantovske etike dužnosti tako da u pravom smislu djeluje podržavajući sustav ili ga svojim djelovanjem želi podržati.⁴¹

Nasuprot tome čovjek od akcije (*akcionista*) se – slično kao i inovator – ističe svjesnim naporima za humanizacijom društva, prije svega na temelju prošlih iskustava. Akcionista je svjestan samoga sebe, koji učinkovito i cjelovito djeluje kao dio važnog povijesnog trenutka, koji osobito razvija političke obrasce (za razliku od inovatora, koji glavnu pažnju usredotočuje na vlastitu ekonom-

sku korist), i strukture koje narodu odgovaraju i prihvatljive su mu te su stoga kadre riješiti nago-milane probleme.

Posljednji tip čovjeka jest *konzervativac*,⁴² koji je nastrojen kritički, a u isto vrijeme gaji nadu. On bi s jedne strane želio sačuvati načine temeljnog ponašanja koji se zasnivaju na određenim prioritetnim vrednotama, ali se s druge strane istodobno nada da će se promijeniti područja koja je dosadašnji diktatorski sustav dehumanizirao i koja su bila dostupna samo članovima partije. Tako je njegov stav mješovit, a sastoji se od djelovanja i istodobnog opreza. Taj stav potiče ga da se usuđuje nešto napraviti, ali nikada previše. Ako bi bio prisiljen na odluku, on bi dao prednost već postojećem elementu nauštrb rizika koji sa sobom povlači novo, zbog čega je konzervativac prije sklon konformizmu nego pobuni.

Pri tom su iznimno važni čimbenici koji utječu na pojedine vrste prilagodbe, baš kao i socio-kulturno okružje. Ovi obrasci mogu se shvatiti kao slobodno izabrane – koliko god uvijek bili određeni i vanjskim čimbenicima – strategije djelovanja individualno korištenih odgovora na izazove ove faze. Kod takvih tipova ljudi radi se o ilustraciji i apstrakciji određenog češće nastupajućeg ponašanja. Ako bismo se pitali kojim se obrascem ponašanja stvarno koristi određena osoba, onda valja reći da to ovisi o njezinoj povijesti socijalizacije, o konkretnim opredjeljenjima i sposobnostima, kao i o otvorenim (ili čak i zatvorenim) mogućnostima za promjenu, koje su različite u različitim prilikama (u nekoj zemlji). Kod prikazanih tipova više je riječ o strategijama pomoću kojih osoba kao pojedinac prevladava složenju, neodređenu i nekontroliranu situaciju. Kod

osobe – usprkos promjeni sustava – osnovna potreba za sigurnošću prevladava baš onda kada se čini da je kaos najveći, jer individuum pati od gubitka normi koji znači pomanjkanje usmjerenja, premda ga je možda i sam prouzročio svojim djelovanjem i želio ga u nadi da će se popraviti situacija.⁴³

ZAKLJUČCI

Osnovno obilježje kako tranzicijskih demokracija tako i postmoderne općenito, jest sve češća nazočnost proturječnih vrednota u istome prostoru koje se propituju, ali na temelju liberalizacije i globalizacije smatraju se vrijednima rasprave.

Na području kako gospodarske tako i političke tranzicije, nužna je prije svega razrada novih, djelotvornih struktura, koje tek treba polagano graditi. Za to je potrebno vrijeme, iako su mnogi ljudi nestrpljivi i vjeruju da je prijašnji sustav na temelju mnogih aktualnih problema davao više sigurnosti, ali tada uz cijenu povrede mnogih ljudskih prava.

Pored ukazanih strukturalnih promjena, na antropološkoj se razini može ustanoviti da se mentaliteti puno sporije prilagođavaju novim navikama nego ostala obilježja društva. S oklijevanjem dolazi do promjene vlastitih prioriteta vrednota. Ako je u realnom socijalizmu, primjerice, stalnost u profesiji nekog čovjeka bila unaprijed zadana, od kolijevke do groba, po partijskoj liniji komunističkih vlastodržaca, danas se traže drugi temeljni stavovi, primjerice fleksibilnost, svladavanje čestih promjena u zanimanju.

Mnogi ljudi koji su se euforično u vrijeme obrata nadali promjenama, danas su frustrirani, ne samo zato što su prema novom društvu imali

nerealna očekivanja, nego i zato što se ne pravi razlika između pravne države i pravedne države; jer su bili loše pripremljeni za nove izazove; jer su stare partijske elite i pripadnici tajnih policija zbog boljeg poznavanja staroga sustava i danas dobitnici obrata, posebno u gospodarstvu, te djeluju u mafijaškim skupinama; jer nisu mogli iskoristiti svoju priliku, koja je bila kratkoga vijeka, dok su se nanovo postavljale skretnice; jer se mnogi osjećaju iskorištenima od strane Zapada kao potrošači njegovih proizvoda i Europljani druge klase. Ako prijašnje elite teže za diktatorskim načinom vođenja, onda se ta težnja danas javlja uglavnom u obliku pretjeranog nacionalizma. Činjenica da su se lica starih i novih elita u tranzicijskim društvima jedva promijenila, pridonosi stvaranju nezadovoljstva u narodu.

Zadovoljstvo novim sustavom, međutim, ovisi i o tome ima li netko socijalno osiguranje, posjeduje li radno mjesto i ostvaruje li se u društvenom životu na mjestu na kojemu bi želio. Ti osnovni uvjeti veoma se razlikuju od države do države. Približavanje razini Europske unije glede životnog standarda i osnovnih uvjeta jest dug proces, kako diplomatski tako i društveni. Tranzicija se događa radi čovjeka, to znači da kod svih promjena struktura i sustava valja imati na umu čovjeka. Ako se previše toga promijeni odjednom, onda to u antropološkom smislu nadilazi pojedinu osobu.

Na putu u Europu predstoji tranzicijskim demokracijama još dugačak put. Na Zapadu se gotovo preuzetno govori o Europi, pri čemu se misli na Europsku uniju, odnosno na zapadnu Europu, kao što mnogi suvremenici pod 'Amerikom' podrazumijevaju SAD. Amerika, međutim, nisu sa-

mo SAD... Dati Europi novu dušu stoga znači jačati svijest ljudi posvuda na ovom kontinentu. Europa će dobiti novu dušu tek kada svi Europljani steknu osjećaj da su uistinu Europljani!

Johannes Michael Schnarrer
**Tranzijske demokracije i
Europa: gospodarsko-politički
aspekti na temelju promjene
sustava i mentaliteta**

BILJEŠKE

- ¹ H. Renöckl, Testfeld Tschechien: Wie zukunftsfähig sind christlicher Glaube und Kirche – und Europas Kultur?, u: A. Kristan/Ders. (Hg.), *Kirche und Gesellschaft*. Beiträge des internationalen Symposiums an der Südböhmischen Universität Budweis, 24.-26. travanj 1998, Würzburg, Budweis 1999, 87-97; *ovdje* 87.
- ² O tome još podrobnije kasnije u ovoj raspravi.
- ³ Usp. doprinose sa zasjedanja konferencije od 25. do 27. lipnja 1999. u Beču: Zehn Jahre nach 1989. Politik, Ideologie und internationale Ordnung, u: Institut für die Wissenschaften vom Menschen (Hg.), *Newsletter* 65 (1999), Mai-Juli, 1-7.
- ⁴ Usp. J. Holzer, *Der Kommunismus in Europa*. Politische Bewegung und Herrschaftssystem, Frankfurt/M. 1998, 11ss.
- ⁵ Usp. A. Pelinka, Die tote Zukunft von gestern, u: *Europäische Rundschau* 27(1999)1, 157-159.
- ⁶ Usp. Über die Zeichen des Todes und die Überlebenskraft, György Konrad im Interview, u: *Die Furche*, 42(1999), 21. Oktober, 11. Konrad piše: "Nakon velikih oslobođenja slijede velika razočaranja jer se oslobođeni velikog zla susrećemo s novim velikim zlom." Ono što je prisutno, jest uglavnom malo zla i malo dobra... mješavina. Sada u Mađarskoj još vlada demokracija, jer nakon 1989. nitko nije bio uhićen, također nitko nije umro zbog politike, što već predstavlja određeni napredak za ljude iz Istočnog bloka. Kad se postavlja pitanje što jest velika zlouporaba u nekoj demokraciji, tada se i ovdje, kao i u diktaturi, pojavljuje korupcija i arogancija izabranih. Naravno da se to *de facto* nikad ne provjerava, a ni vlasti nisu zapravo odvojene jedna od druge. U tom pogledu su srednja i južna Europa još uvijek 'istočnoeuropske', jer ono što je uistinu bilo tipično za te bivše režime, bilo je stapanje sfera vlasti: zakon, tisak, sud, izvršna vlast, policija, sve je to bilo blisko povezano. "Jednom sam napisao knjigu pod nazivom *Antipolitika*. To je možda unutrašnja tendencija politike ili političke klase:

one uvijek žele proširiti svoju moć. A ako u nekoj državi ima mnogo dodvoravanja (možda se zapadno od Leithe može pronaći nešto takvo), tada stare hijerarhijske strukture mogu i u demokratskim ustanovama još biti međusobno povezane. Govori se: "Pa nije to tako strašno, to je svakodnevica; gore je kad se ubija; ovdje se ne ubija." Vrijedi istaknuti usporedne analize sustava i saznanje da i u takozvanim demokracijama, odnosno demokratskim ustanovama možemo susresti autoritarne elemente koji su krajnje nedemokratski, jer razdioba sfera moći ipak nije prisutna kako se stalno prikazuje prema van.

⁷ U ovom kontekstu treba pored intelektualaca navesti i prostor gdje se razvijala protukultura. To su bile crkve, ali i privatni stanovi, gdje su se ljudi susretali. Sveprisutne tajne službe su ionako uvijek bile nazočne, bilo u liku 'suradnika obavještajaca', ili pak putem prislušnih uređaja kao što su 'bube' u utičnicama (ili negdje drugdje u prostoriji) te prislušni uređaji na daljinu.

⁸ Usp. R. Sandgruber, Doch wer hat die Schere geschliffen?, u: *Die Presse*, 29. Mai 1999, Spectrum I s.

⁹ Sličnog su usmjerenja bila i promišljanja Mihaila Gorbačova, kad je nakon izbora za državnog i partijskog šefa Sovjetskog Saveza 1985. godine, s dva programa reformi svratio pozornost međunarodne javnosti: Glasnost i Perestrojka.

¹⁰ Usp. H. L. Müller, Eine Revolution der Intellektuellen, u: *Salzburger Nachrichten*, 11. September 1999, IV.

¹¹ *Isto.*

¹² Pod *Transformation* podrazumijeva se u skladu s 'transformare': pretvaranje, promjena, preobrazba, pretvorba, preustroj. Za isti sklop problema u vezi s korjenitim promjenama u 'postkomunističkim državama' na anglosaksonskom govornom području više se rabi sličan termin 'transition'. Oba pojma - 'Transformation' i 'transition' - naglašavaju dinamiku u promjeni. Usp. Dudenredaktion (Hg.), *Das Fremdwörterbuch*, br. 5, Mannheim/Wien/Zürich ⁴1982, 771.

¹³ Usp. uz to: Der wirtschaftliche Systemwandel lässt sich nicht planen, u: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, br. 135, 15. Juni 1999, 20. "Prošlo je deset godina - no političari kao i znanstvenici još uvijek tapkaju u mraku kada je riječ o odabiru najboljeg puta za preustroj sustava. Organizacijski gledano, najlakše rješenje moglo bi biti preuzimanje nekog postojećeg okvirnog poretka. No primjer

Istočne Njemačke pokazuje da se ni to ne odvija bez poteškoća.” Također se naglašava da su polazni uvjeti za tranziciju u svakoj zemlji drukčiji te da promjena sustava iziskuje oko dva naraštaja. Zaključak je dakle: bez strpljenja se ne može! O situaciji u Njemačkoj usporedi i: J. M. Schnarrer, *Arbeit und Wertewandel im postmodernen Deutschland. Eine historische, ethisch-systematische Studie zum Berufs- und Arbeitsethos*, Hamburg 1996, posebno 215–230.

- ¹⁴ Usp. Transformation, u: *Brockhaus Enzyklopädie*, Mannheim u.a. ¹⁹1993, Sv. 22, 311s. Ovdje se naglašava da transformacija označava temeljnu preobrazbu gospodarskog, političkog i društvenog sustava neke države. Često se u govoru transformacija sužava na proces prelaska iz planskog u tržišno gospodarstvo. To je, međutim, suženo shvaćanje i uzima u obzir samo jedan vid čitavog procesa promjene. Izraz ‘promjena paradigme’, koji je uveo Thomas S. Kuhn, ide još dalje jer se njime obuhvaća opsežniji plan paradigmi koje se mijenjaju. Usp. nadalje T. S. Kuhn, *Die Struktur wissenschaftlicher Revolutionen*, Frankfurt/M. ⁹1988.
- ¹⁵ Usp. O. Havrylyshyn/D. Mcgettigan, *Privatization in Transition Countries. Lessons of the First Decade*. International Monetary Fund, Economic Issues 18, Washington D.C. 1999, 14. Pisci su uvjereni da je nakon desetljeća tranzicije planskog u socijalno-tržišno gospodarstvo, upravo na području razvoja privatnog sektora učinjeno toliko da se može govoriti o uspjehu. Unatoč nizu protuudaraca i prezaduženosti posljednjih godina, većina tranzicijskih zemalja može ukazati na pozitivne stope rasta koje bi trebale biti dovoljan pokazatelj da je apsolutna najniža točka razvoja i da učinkovitost, te s tim u vezi postignuti rezultati, kreću pozitivnim smjerom.
- ¹⁶ To posebice postaje očigledno na izborima, kada se može vidjeti u kojoj se mjeri narod osjeća ‘zrelim’ i toj zrelosti daje glas.
- ¹⁷ Usp. J. M. Schnarrer, *Aktuelle Herausforderungen der Ethik in Wirtschaft und Politik: Perspektiven für das 21. Jahrhundert*, Wien ³1999, posebno 166–170.
- ¹⁸ Ovo mišljenje zastupa osnivač neoliberalne ‘Freiburške škole’, nastale oko 1930., Walter Eucken (1891.–1950.). On je zastupao ideju tržišnog gospodarstva čiju funkcionalnu sposobnost moraju jamčiti političke mjere. Kasnije će njegove ideje imati važan utjecaj pri oblikovanju

‘socijalnog tržišnog gospodarstva’ koje je u Saveznu Republiku Njemačku uvedeno nakon II. svjetskog rata za vrijeme Ludwiga Erharda. Usp. o tome: W. Eucken, *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, Tübingen/Zürich 1952.

¹⁹ Iluzorno je pravni sustav prihvatiti kao ustanovu koja automatski stvara pravdu, jer su početni uvjeti za socijalno-tržišno gospodarstvo sve drugo samo ne jednaki. Stare elite koje su bile bolje obrazovane, poznavale sustav i držale u rukama financijske konce, imale su u doba obrata, naravno, bolje polazne uvjete nego građani iz takozvanog ‘prosječnog naroda’. Tako ne čudi činjenica da se u naše doba ponovno javljaju upravo stare elite u novom ruhu te izlaze kao stvarni pobjednici obrata. Na taj način Stranka demokratskog socijalizma (PDS) u istočnoj Njemačkoj pobuđuje kako nostalgične osjećaje kod istočnih Nijemaca i rado podsjeća na egipatske lonce, tako izaziva i opozicijske osjećaje, jer lako može reći: “... to ljudi sigurno nisu tako željeli: nezaposlenost, socijalna nesigurnost, visoke stanarine...”. Usp. uz to i: J. Aretz, *Die DDR - ein Unrechtsstaat?* Aufarbeitung in der Vergangenheit und Versöhnung im wiedervereinigten Deutschland. Iz niza ‘Kirche und Gesellschaft’, izdavač: Katholische Sozialwissenschaftliche Zentralstelle Mönchengladbach, Köln 1997, br. 242. Razočaranje nastalo nakon obrata proširilo je, kaže Aretz, u Istočnoj Njemačkoj ‘nostalgiju za istokom’ (*Ostalgie*), jer je Demokratska Republika Njemačka kao država mogla vrlo brzo nestati, ali život u njoj nije moguće tako lako izbrisati iz sjećanja ljudi!

²⁰ Ovdje kao jednostavan primjer valja navesti monetarnu politiku. Većina tranzicijskih demokracija ima nekonvertibilne valute koje se postupno moraju učiniti konvertibilnima: takvima da mogu izdržati međunarodnu konkurenciju. U takvim okolnostima može doći do sukoba ako se nacionalna monetarna politika i interesi političara nalaze u suprotnosti s međunarodnim institucijama, kao npr. obvezama Međunarodnog monetarnog fonda (MMF).

²¹ Podrobnije o tome u: D. C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge 1990.

²² Usp. M. Streit, Transformation von Wirtschaftsordnungen, u: Gabler (Hg.), *Wirtschaftslexikon*, Wiesbaden ¹⁴1997, 3812–3814.

²³ Usp. J. M. Schnarrer, *Anything goes? Sittlichkeit im Zeitalter der Skepsis*, Wien/Tarnow 2000; osobito članak o etici

medija: Pitanje istine kao temelj etike medija i etike komunikacije. Čovječnost, odgovornost, integritet i volja da se izvještava o istini i govori istinu zahtjevi su svih ljudi dobre volje koji sudjeluju u procesu globalne medijske komunikacije te time imaju udjela u humanizaciji svjetske zajednice. Kada se vrijednost neke informacije više ne bude mjerila samo prema tome kako se prodaje, nego i s obzirom na one kojih se ona tiče, tada će pridonositi više humanosti nego što je to danas slučaj...

- ²⁴ Usp. N. Bayer, *Der Start in die Marktwirtschaft - das tschechische Modell*, Berlin 1999, 85-91.
- ²⁵ E. Durkheim, *Der Selbstmord*, Frankfurt/M. 1973, 287s.
- ²⁶ *Isto*, 288. Glavno obilježje ljudskoga bića jest smisao za određeni antropološki zajamčen život. No obilježje postmoderne u cjelini, a osobito tranzicije, jest fleksibilnost koja automatski izaziva nesigurnost u planiranju života. Socijalna sigurnost pruža oslonac pojedincima, ali može voditi prema apatiji. Temeljni stavovi i izazovi za čovjeka u postmoderni poklapaju se s onima u tranziciji, tako da predstavljaju konvergentne veličine. Usp. J. M. Schnarrer, Werteverstärkungen angesichts des europäischen Umbruchs, u: Hanns-Seidel-Stiftung (Hg.), *Politische Studien*, März/April 1999, br. 364, 14-36. Općenito govoreći, jedan od najvećih problema današnjice jest odluka o dugoročnosti i obvezatnosti, koja se sukobljava s fleksibilnošću što je zahtijeva *mainstream*. A taj gubitak trajnosti koja obvezuje pretvara se u samovoljnosti koje čovjeka ipak na kraju u njegovim osnovnim potrebama negativno pogađaju, premda naizgled ima više slobode uslijed sve većih mogućnosti.
- ²⁷ Iz izjava ključnih likova pri promjeni 1989./90. može se razabrati da se tada čitave noći raspravljalo, da je 09. XI. za mnoge (posebno za istočne Nijemce) bio 72-satni dan koji je nemoguće učinio mogućim. A neki se još i danas pitaju: "Nismo li svi mi bili poput sanjara...?" Usp. o tome: Der kalte Herbst des 'realen Sozialismus': Berlin, ein Volk und das Ende der DDR, u: *Die Presse*, Wien, 4. November 1999, 3.
- ²⁸ Usp. R. Inglehart, *Kultureller Umbruch - Wertwandel in der westlichen Welt*, Frankfurt/M./New York 1989.
- ²⁹ Upravo u naše doba često korišteni izrazi građansko društvo/*civil society* dobili su za događanja obrata konkretne strukture, jer je ovdje pojedinac bio protagonist u pravom smislu riječi te je vlastitim zauzimanjem i inici-

javivom mogao osobito pridonijeti pozitivnom oblikovanju društva.

³⁰ Usp. T. Parsons, *The Social System*, Glencoe/III, 1951, 39. Ovdje Parsons govori o “absence of structured complementarity of the interaction-process”. Čim strukture više nisu jednoznačne, njima se lakše manipulira i potrebno ih je iznova definirati.

³¹ Za utemeljenje normi usp. J. M. Schnarrer, *Norm und Naturrecht vesteben. Eine Studie zu Herausforderungen der Fundamentelethik*, Frankfurt/M./Berlin/Bern/New York/Paris/Wien 1999, 145–209.

³² Usp. nadalje: D. C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge 1990.

³³ Usp. tumačenje njemačkog sociologa: N. Luhmann, *Soziologie des Risikos*, Berlin/New York 1991. Luhmannova teorija sustava ubraja se danas među najveće izazove etici i moralu. Prema Luhmannu, svako je društvo nužno obilježeno društvenom evolucijom, što automatski dovodi do sve veće funkcionalne specijalizacije podsustava, kao što se može razabrati na najrazličitijim područjima. Svaki pojedini sustav ima određene kodove po kojima se razlikuje od drugih sustava. Promijeni li se, međutim, istodobno mnogo kodova, a da se pri tom ne održi temeljni konsenzus, dolazi do promjene paradigme, kao što se u istočnom bloku dogodilo 1989./90. u ‘tihoj revoluciji’. (Postoji čitav niz znanstvenika koji izraz ‘revolucija’ smatra neprihvatljivim za te događaje, jer nije potekla krv, što je do sada uvijek bilo bitno obilježje revolucije). Ipak, faza konsolidacije još dugo neće biti završena, jer je riječ o vrsti asimptotičkog procesa u kojemu razlike u životnom standardu između zemalja zapadnoga svijeta i tranzicijskih demokracija nestaju vrlo sporo.

³⁴ Osoba kao pojedinac u toj situaciji ne zna dokle sežu njezina prava i dužnosti, jer se mora obnoviti i pravni sustav kako bi funkcionirao.

³⁵ Sljedeću shemu ne treba promatrati kao nešto potpuno, ali ćemo u njoj nastojati obraditi bitna mjerila i obrasce ponašanja.

³⁶ Glede ovih psiholoških osnova, koje bi ovdje daleko premašile okvire naše teme, usporedi: G. Jun, *Charakter. Ein Beitrag zur Diskussion eines alten Themas*, Berlin 1987, 19.

³⁷ Kod tipizacije ljudskoga ponašanja valja uvijek imati na umu da je riječ o idealnim obrascima, koji se u stvarno-

sti ne javljaju u tako jednostavnom i jasnom obliku, kao što ih se može teoretski obraditi.

- ³⁸ Tip čovjeka koji bi želio stvoriti nešto novo, izvorno.
- ³⁹ Tako su u Istočnoj Njemačkoj u razdoblju od 09. XI. 1989. (pad Berlinskog zida) do 03. X. 1990. (ujedinjenje Njemačke) osnovana mnoga mala poduzeća, čija je registracija bila doista jeftina, da bi se onda nakon ujedinjenja prodala po mnogostruko višim cijenama. Međutim, za to je bilo potrebno poznavati razlike među sustavima i *status quo* koji je onda bio na snazi u oba dijela Njemačke.
- ⁴⁰ Tako je 'obrat' često na nov način odredio i uloge u partnerskim odnosima, u obiteljskom životu ili prijateljstvu.
- ⁴¹ Ovdje valja ubrojiti sve one koji su dobro živjeli od starog sustava, funkcionare i članove partije te vojsku špijuna tajnih policija (primjerice *Stasi*, *KGB*), a napose predstavnike izvršne, sudske i zakonodavne vlasti diktatorskog sustava.
- ⁴² Ovdje se ne misli na konzervativizam u ideološkom smislu!
- ⁴³ U poretku bez reda ne začuđuje što je izražena odlučna želja za sigurnošću.

Ostala pišćeva djela (izbor)

Knjige

Anything goes? Sittlichkeit im Zeitalter der Skepsis, Wien/Tarnow 2000.

Aktuelle Herausforderungen der Ethik in Wirtschaft und Politik: Perspektiven für das 21. Jahrhundert, Wien 1998.

Allianz für den Sonntag, Wien 1998, (uredio).

Arbeit und Wertewandel im postmodernen Deutschland, Hamburg 1996.

Gemeinwohl und Gesellschaftsordnung. The common good in our changing world. Beiträge zum Naturrecht 2, Wien 1997, (uredio).

Gesellschaftsordnung und Privateigentum am Beispiel der Privatisierung, insbesondere des Bankwesens, Wien 1996, (uredio).

Market, Morality and Marginalisation, Cambridge/MA 1994.

Norm und Naturrecht verstehen. Eine Studie zu Herausforderungen der Fundamentelethik, Frankfurt/M. u.a. 1999.
Zur Naturrechtslehre von Johannes Messner und ihrer Rezeption in Japan. Beiträge zum Naturrecht 1, Wien 1996, (uredio sa H. Yamada).

Članci:

Freiheit und Pflichtbewusstsein im post-bipolaren Demokratieverständnis der (Ost-)Deutschen: Eine Nation in Spannung überwundener Teilung, u: Ingeborg Gabriel / Joseph Steurer (Hg.), *Demokratie als Herausforderung.* Festgabe für Rudolf Weiler zum 70. Geburtstag, Wien 1997, 119-128.

Die ganz unterschiedliche Vermögensbildung im Osten und Westen von Deutschland: Eine Untersuchung zu Fakten und Tendenzen als Augenblickaufnahme im Umformierungsprozess, u: Diözesaninstitut für die Verbreitung der Soziallehre der Kirche in Brünn/Tschechien (Hg.), *Die sozialetische Sicht der ökonomischen Transformation in der Tschechischen Republik,* Velehrad/Brünn 1998., 135-156; Na češkome u istom tomu: *Rozdílná tvorba majetku ve východním a západním Německu: fakta a tendence,* 47-62.

Globalisierung contra Regionalisierung - Auf dem Weg zu einer neuen Weltwirtschaftsordnung, u: *Wiener Blätter zur Friedensforschung,* Wien 83(1995)2, 47-59.

Transformationsprobleme - aufgezeigt an der Situation in den neuen Bundesländern, u: Katholische Sozialakademie der Slowakei (Hg.), *Arbeitslosigkeit in den ehemaligen sozialistischen Ländern und in den westlichen Demokratien,* Bratislava 1997, 154-164.

Was haben Bürgergesellschaft, Kommunitarismus und Katholische Soziallehre gemeinsam?, u: Dr. Karl Kummer-Institut (Hg.), *Gesellschaft und Politik,* Wien 34(1998)4, 28-34.

Werteverschiebungen angesichts des europäischen Umbruchs: Wenn alte Präferenzen in neue Systeme einzubauen sind, u: Hanns-Seidel-Stiftung (Hg.), *Politische Studien,* München 50(1999)364, 14-36.

Đuro
NJAVRO

Valerija
BOTRIĆ

GOSPODARSTVO I POLITIKA U HRVATSKOJ

Politika i gospodarstvo djelatnosti su za opće dobro zajednice i obitelji. Kako se ni politički ni gospodarski problemi ne mogu u potpunosti razumjeti bez uvida u povijesni kontekst, u nastavku ćemo se osvrnuti na neke gospodarske probleme koji su prisutni u hrvatskom gospodarstvu već duži niz godina.

Glavne značajke i problemi hrvatskog gospodarstva tijekom osamdesetih godina bili su stagnacija društvenog proizvoda, pad produktivnosti, porast nezaposlenosti, inflacija te visoko inozemno zaduženje.

Uz proces osamostaljenja Republika Hrvatska je početkom devedesetih, kao i ostale tranzicijske zemlje, nastojala uvesti što više tržišnih elemenata u svoj gospodarski sustav. Stoga je prilagođavan pravni okvir, započeta privatizacija državnih poduzeća i dan poticaj razvoju privatnog poduzetništva. U usporedbi s ostalim tranzicijskim zemljama, Republika Hrvatska bila je u relativno povoljnijem položaju jer su određeni tržišni elementi već ranije bili implementirani u gospodarski sustav. Međutim, otežavajuća okolnost za Republiku Hrvatsku na početku tranzicijskog razdoblja bio je početak rata,¹ čime je uz fizičko uništenje dijela proizvodnih kapaciteta došlo do gubitka tržišta zemalja istočne Europe, na kojem su

hrvatski proizvođači mogli plasirati svoje proizvode.

Uz sve probleme tranzicije, Hrvatska je vodila i obrambeni rat, morala je stvoriti vojsku, zbrinuti stotine tisuća prognanika i izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, obnoviti porušene kuće, te brinuti o invalidima i drugim ratnim stradalnicima.

Svih tih godina hrvatsko društvo bilo je zaočupljeno problemom gospodarske promjene ali i stvaranjem nove socijalne kohezije i primjerene joj etike, kako u gospodarstvu, tako i u politici.

SOCIJALNI I GOSPODARSKI RAZVOJ REPUBLIKE HRVATSKE U 21. STOLJEĆU

Problem socijalno-gospodarskog razvoja Hrvatske u 21. stoljeću najdublje je povezan s pitanjem kulturnog i nacionalnog identiteta u okruženju globalizacije. Stvarajući svoju državu, Hrvati su se istodobno morali osloboditi jednog modela društveno-gospodarskog razvoja.

S prestankom ratnih ugrožavanja, u uvjetima djelovanja globalizacijskih trendova i europskih integracijskih strujanja, Hrvatska mora jasno definirati svoj socijalno-gospodarski razvoj, odnosno daljnju strategiju globalizacije, ali i razvoja hrvatskog kulturnog i gospodarskog identiteta. U tom se smislu mogu odrediti temeljni ciljevi koje je potrebno ostvariti.

Strateški razvojni ciljevi

- Ostvarivanje visokog stupnja blagostanja svih građana Hrvatske

Ovaj cilj znači visoku stopu održivog rasta utemeljenog na rastu izvoza, povećanje zaposlenosti, socijalne sigurnosti i životnog standarda

građana, promjena gospodarske strukture u skladu s izvoznom orijentacijom, dostizanje zadovoljavajuće razine obrazovnog, znanstvenog, kulturnog i zdravstvenog standarda stanovništva i sl.

- Ostvarivanje pravedne socijalne države i novog hrvatskog društva

Pod ovim se podrazumijeva daljnja afirmacija života pojedinaca i obitelji kao temeljne društvene vrijednosti, proširenje ovlasti lokalnih uprava i samouprava, povećanje transparentnosti i nadzora rada svih razina državne vlasti, profesionalizacija i čvršće horizontalno povezivanje svih razina državne vlasti.

- Očuvanje mira i nacionalne sigurnosti

Ovaj cilj obuhvaća njegovanje dobrih odnosa s drugim državama, posebno sa susjedima, doprinos promicanju regionalnog mira i stabilnosti, ostvarivanje članstva u vojno-političkim euro-atlantskim integracijama, aktivno sudjelovanje u procesima za razoružanje i kontrolu naoružanja te izgradnju modernoga i djelotvornog obrambenog sustava.

- Uključivanje u globalne i regionalne integracije i organizacije

Navedeni ciljevi obuhvaćaju uključivanje u globalne multilateralne organizacije, postupno integriranje u Europsku uniju, uključivanje u subregionalne integracije i organizacije te jačanje bilateralne suradnje.

GOSPODARSKI POTENCIJALI REPUBLIKE HRVATSKE ZA BUDUĆI RAZVOJ U OKRUŽENJU GLOBALIZACIJE

Gospodarske potencijale čine:

a) ljudski resursi

- visoka razina temeljne obrazovanosti
- visoka mobilnost ljudskih resursa
- tradicionalne veze s razvijenim zemljama
- visoka motivacija za izgradnju demokratskog i društvenog blagostanja

b) prirodni resursi

- more i vodotokovi
- prirodne ljepote
- zemljište
- šumsko i drveno bogatstvo
- relativno očuvan okoliš i obilje pitke vode
- geopolitički položaj Republike Hrvatske
- jadranska i srednjoeuropska usmjerenost

Prema podacima Svjetske banke o bruto nacionalnom proizvodu (BNP) po stanovniku, *Republika Hrvatska je visoko razvijena tranzicijska zemlja*, što joj otvara mogućnosti brzog dosezanja zadovoljavajuće razine za prirodno uključenje u zapadnoeuropske integracije.

Hrvatski se BNP po stanovniku u 1997. godini nalazio na 21,6 posto prosjeka zemalja OECD-a, odnosno 19,3 posto prosjeka Europske unije.

Perspektive

Ti su ciljevi ostvarivi ako Republika Hrvatska oblikuje nove 'zaštitne znakove' svoje razvojne gospodarske politike. Niska inflacija, razmjerno stabilan tečaj, težnja ravnoteži državnog proračuna i ravnopravan odnos prema svim granama gospodarske aktivnosti znakovi su dobre gospodarske politike.

Međunarodno okruženje

Otvorenost prema svjetskom tržištu te uključivanje u procese globalizacije, regionalizacije i liberalizacije trgovine pridonose stabilnom gospodarskom rastu i razvoju malih zemalja, ali nose i brojne izazove.

Strateški ciljevi koji se sukladno tome postavljaju u smislu promaknuća gospodarskih odnosa Hrvatske s inozemstvom jesu sljedeći:

1. uključivanje u globalne multilateralne organizacije,
2. postupno integriranje u Europsku uniju,
3. uključivanje u subregionalne integracije i organizacije,
4. jačanje bilateralne suradnje.

Postupno integriranje u Europsku uniju strateški je prioritet Hrvatske. Jačanje integrativnih spona s Unijom trebalo bi omogućiti ostvarenje dugoročnog stabilnog gospodarskog razvitka temeljenog na izvozu, jači dotok kapitala i privlačenje izravnih stranih ulaganja, uključivanje u međunarodne trgovinske tokove i unutarnje tržište Unije, uključivanje u zone slobodne trgovine koje EU uspostavlja s ostalim zemljama (Europski gospodarski prostor, CEFTA, ostale zemlje), povećanje konkurentnosti na stranim tržištima postupnim ukidanjem carina, bolji pristup međunarodnim tehnološkim tokovima te dugoročno jačanje nacionalne sigurnosti.

Integriranje u EU Hrvatskoj donosi gospodarske koristi i troškove;² procjenjuje se da bi statički, kratkoročni učinci integriranja uslijed međusobnog ukidanja carina doveli do bržeg rasta uvoza iz EU u odnosu na rast izvoza i u početnom kratkoročnom razdoblju izazvali trgovinski deficit. I u tom bi se razdoblju, međutim, očito-

vali brojni pozitivni učinci uvoza repromaterijala i kapitalne opreme, tj. kapitalne obnove moderne proizvodnje.

Pakt o stabilnosti uklapa se u nastojanje Europe da se zemlje jugoistočne Europe uključe u europske integracije, čemu on daje potporu i u čemu Hrvatska vidi mogućnost i priliku za dugoročnu suradnju, stabilnost i mir u regiji, ali i za vlastito brže uključivanje u EU, uz očuvanje nacionalnog i državnog identiteta.

NOVA ULOGA DRŽAVE

Ostvarivanje strateških ciljeva gospodarskog razvoja zahtijeva oblikovanje nove i drukčije uloge države u gospodarstvu. Novu ulogu države potrebno je oblikovati na način kojim će se osigurati djelotvorna potpora razvoju tržišnog gospodarstva, poticanju gospodarskog rasta te stvaranju socijalno pravednog društva.

O nastojanju hrvatske vlasti u stvaranju socijalno pravedne države i osiguravanju minimalnih egzistencijalnih uvjeta svjedoči i kontinuirani rast stavke tekućih transfera iz proračuna onim kategorijama kojima je takva pomoć najpotrebnija.³

Tablica 1.
Konsolidirani prihodi i rashodi

(milijuni HRK)	1994	1995	1996	1997	1998	1999*
Ukupni prihodi i dotacije	40194.3	47440	54385	60199	72264	75852
Ukupni prihodi	40194	47430	54371	60181	72242	75824
Tekući prihodi	39833	46451	52778	58986	68976	68599
Porezni prihodi	37767	43677	47962	53282	62764	62248
Porez na dohodak	5317	5732	6916	6714	7965	7407
Porez na dobit	887	1401	1772	2504	3331	3181
Doprinosi za socijalno osiguranje	11525	13920	15534	17725	18144	19051
Porezi na proizvode	13107	12802	13504	15133	22200	20646
Trošarine	2689	4960	5391	5405	5768	6389
Porezi na međunarodnu razmjenu i transakcije	3487	3922	3942	4640	4128	4252

(milijuni HRK)	1994	1995	1996	1997	1998	1999*
Ostalo	755	940	903	1161	1228	1321
Neporezni prihodi	2066	2774	4816	5704	6212	6351
Kapitalni prihodi	361	979	1593	1195	3266	7225
Dotacije	0.3	10	14	18	22	28
Ukupni rashodi i posudbe umanjene za otplate	38598	48139	54783	61697	71472	78597
Ukupni rashodi	38274	47881	54296	61058	70250	77243
Tekući rashodi	35607	43408	46940	53608	60865	64385
Plaće i nadnice (bruto)	9064	11739	12051	13577	16297	18253
Ostale kupovine dobara i usluga	13606	15630	15109	15089	17140	15255
Kamate	1138	1423	1243	1839	2100	2363
Subvencije	2065	2043	2345	2647	3645	3362
Tekući transferi	9734	12573	16192	20456	21683	25153
Kapitalni rashodi	2667	4473	7356	7450	9385	12858
Kapitalni transferi	269	1933	3281	3257	3784	5444
Investicije ukupno	2398	2540	4075	4193	5601	7414
Posudbe umanjene za otplate	324	258	487	639	1222	1354
Tekući deficit-suficit	4226	3043	5838	5378	8110	4214
Ukupni deficit-suficit	1596.3	-699	-398	-1498	791	-2745

Izvor: Ministarstvo financija

*procjena

Radi brige za socijalno ugrožene slojeve, preraspodjela dohotka će u nadolazećem razdoblju biti važan zadatak države. Pritom porezni sustav mora biti pravedan, ali s druge strane, potrebno je održati načelo efikasnosti poreznog sustava. Pored preraspodjele treba koristiti i ostale instrumente, kao što je podređivanje ekonomske politike ciljevima rasta i razvoja gospodarstva, što će potaknuti zapošljavanje i na taj način smanjiti broj socijalno ugroženih građana.

Državni sektor, tj. država usmjerena gospodarskom rastu i tržišnom gospodarstvu mora biti djelotvornija nego sada. Temeljno načelo funkcioniranja države i njezina odnosa prema gospodarstvu treba biti ovo: država ne smije preuzimati

poslove koje tržište obavlja učinkovitije, već treba intervenirati u ispravljanju tržišnih neuspjeha. U tom smislu država treba, u što većoj mjeri, napuštati poduzetničku funkciju te svojim mjerama stvarati okruženje pogodno za razvitak privatnog sektora spremnog za inovacije i preuzimanje komercijalnih rizika.

Nesmetano i djelotvorno funkcioniranje tržišnih mehanizama moguće je jedino u okruženju pravnog sustava koji jamči financijsku disciplinu, zaštitu vjerovnika i vlasničkih prava, poštivanje ugovora i brz izlazak neučinkovitih poduzeća s tržišta. Nužno je stoga daljnje učvršćivanje neovisnosti sudske vlasti, ali i kontinuirano promaknuće kvalitete i stručne osposobljenosti sudaca.

Država se također mora jasno odrediti prema gubitašima, prestati sa saniranjem poduzeća opustom poreza i doprinosa ili neučinkovitim subvencioniranjem njihove proizvodnje čiji je rezultat uglavnom bio daljnje prenošenje problema na povezane gospodarske subjekte.

Radi povećanja učinkovitosti investicijskih projekata i minimiziranja investicijskih neuspjeha, država mora smanjiti svoju investicijsku ulogu i zadržati se jedino u području investiranja u gospodarsku infrastrukturu, ali i tu aktivnost mora uskladiti s mogućnostima financiranja.

U nadolazećem razdoblju posebnu pozornost valja posvetiti visokom obrazovanju kako bi se postigla veća fleksibilnost radne snage na tržištu rada. Potrebno je jačati stručne studije koji će biti strogo specijalizirani te prilagođeni zahtjevima novih tehnologija, razvoju i poticanju poduzetništva. U tom je smislu potrebno načiniti jasnu razliku između specijalističkih studija, koji moraju slijediti potrebe gospodarstva, i znan-

stvenih studija, usmjerenih na stjecanje akademskih zvanja.

Strateška vizija nove uloge države nepotpuna je bez vizije regionalnog razvoja i međuodnosa regionalnog razvoja i sveukupne uloge države. Različitost regija treba promatrati kao prednost, a ne kao prijetnju, i iskoristiti je na kreativan način kao čimbenik bržeg i kvalitetnijeg razvoja pojedinih regija.

Pri tome se, naravno, ne može poticati autonoman razvitak regija koji ne bi vodio računa o položaju i interesima drugih regija. Regionalna politika ne smije biti samo politika za manje razvijena područja i županije. Regionalnom politikom potrebno je zaustaviti depopulaciju pojedinih područja, smanjiti pritisak novog doseljavanja stanovništva u velike gradove, razvijati prepoznatljivost hrvatskih županija (što je naročito važno u vezi s razvojem turizma) te privlačiti izravna strana ulaganja, kako bi se otvaranjem novih radnih mjesta smanjile negativne posljedice migracije.

FISKALNA POLITIKA

Fiskalna politika u službi ostvarivanja strateških ciljeva mora osigurati:

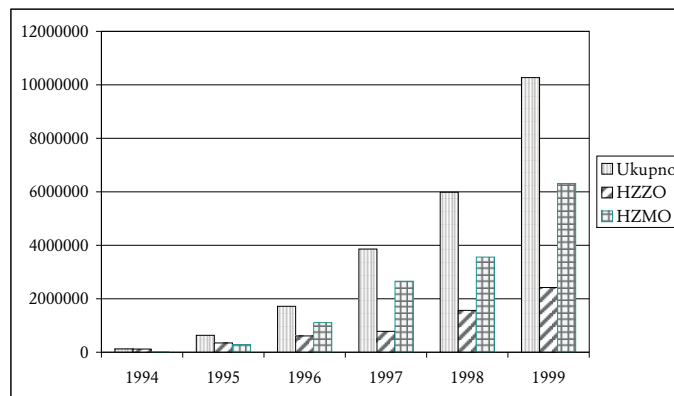
- smanjivanje poreznog opterećenja,
- smanjivanje javnih rashoda,
- uravnotežen proračun ili deficit koji ne prelazi visinu tranzicijskog troška mirovinske reforme,
- visoku razinu tekuće štednje,
- održivu zaduženost javnog sektora.

Za ostvarenje ovih ciljeva bitno je da štednja, racionalnost i učinkovitost budu osnovni princi-

pi uporabe javnih resursa, te da se otpočne s provođenjem reformi sustava financiranja mirovinskog i zdravstvenog sustava.

Slika 1. prikazuje kako izdaci proračuna za financiranje mirovinskog i zdravstvenog osiguranja iz godine u godinu rastu.

Slika 1.
Transferi državnog proračuna
izvanproračunskim fondovima

Izvor: Ministarstvo financija

Tijekom proteklih pet godina oblikovan je u Hrvatskoj moderan i transparentan porezni sustav, utemeljen na oporezivanju potrošnje. U razdoblju do 2005. godine porezni sustav ne treba mijenjati u njegovim temeljnim odrednicama, ali je poreznu politiku potrebno voditi u pravcu snižavanja poreznog opterećenja i povećanja pravednosti postojećeg sustava naglašenijim korištenjem instrumenata osobnog odbitka i koeficijenata odbitaka za uzdržavane članove obitelji.

Kao i do sada, i ubuduće treba izbjegavati korištenje poreznih instrumenata za vođenje selektivne industrijske politike. Osnovna odrednica porezne politike mora biti stvaranje jednakih poreznih uvjeta za sve gospodarske subjekte. S tim ciljem opravdane su porezne olakšice za određene vidove štednje, poput poreznog oslobađanja dohotka namijenjenog štednji, pripomoći u razvoju

stambenih štedionica, kao i porezne olakšice kod reinvestiranja dobiti.

Postupnim smanjivanjem doprinosa socijalnog osiguranja djelovat će se na smanjivanje jediničnoga troška rada, pridonijet će se bržem zapošljavanju i povećanju konkurentnosti hrvatskog gospodarstva.

No kako je zahtjev za snižavanje stopa doprinosa socijalnog osiguranja u izravnom sukobu s velikim i rastućim potrebama financiranja sustava mirovinskog i zdravstvenog osiguranja, preduvjet održivog snižavanja stopa doprinosa socijalnoga osiguranja sveobuhvatna je reforma mirovinskog i zdravstvenog osiguranja, koja mora biti praćena smanjivanjem ostalih vrsta javnih izdataka.

Osobine postojećeg sustava oporezivanja dobiti već su usklađene s ciljem privlačenja izravnih stranih investicija, jer kroz mehanizam zaštite kamate podvrgava se oporezivanju samo onaj dio dobiti koji prelazi standardno ukamaćivanje vlastitog kapitala. Ipak, dodatan poticaj privlačenju stranih izravnih ulaganja može se dati i sklapanjem ugovora o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja na način koji će poticajno djelovati na privlačenje stranih kompanija u Hrvatsku, te jasno utvrđenim poreznim povlasticama.

Promjena strukture javnih rashoda zahtijeva daljnje smanjivanje državne potrošnje (mjerene izdacima za dobra i usluge) i promjene njezine strukture u korist izdataka za znanost i školstvo. Smanjivanje izdataka za vojne i policijske svrhe mora se, također, nastaviti i u slijedećih nekoliko godina. Racionalizacija broja zaposlenih u državnoj upravi te uklanjanje postojeće neravnoteže u strukturi izdataka za plaće, kojom danas dominiraju plaće vojske i policije, omogućit će zaustav-

ljanje eksplozivnog rasta ukupne mase plaća i otvoriti proces stvaranja motivirane i djelotvorne javne administracije.

Sužavanje investicijske uloge države na području infrastrukturnih investicija usporedno s dovršenjem obnove te postupno smanjivanje kapitalnih izdataka, trebalo bi u slijedećim godinama biti značajan izvor smanjivanja ukupne veličine javnog sektora.

Uspostavljanje pravedne i socijalne države mora naći svoj odraz i na rashodnoj strani proračuna – u kretanju transfera. Buduće kretanje transfera treba osigurati povećanje standarda umirovljenika i primjeren stupanj zaštite socijalno ugroženih kategorija koji će biti u skladu s gospodarskim mogućnostima zemlje i brzinom gospodarskog rasta. Pažljiva kontrola budućeg rasta transfera neophodan je preduvjet smanjivanja javnog sektora, ali i održavanje fiskalne te ukupne makroekonomske stabilnosti.

SOCIJALNA DRŽAVA

Republika Hrvatska je prema Ustavu *socijalna država*. Stoga jedan od glavnih zadataka njezine unutarnje politike mora biti rješavanje socijalne problematike. No pravedne socijalne države nema bez razvijenog gospodarstva, jasne strategije gospodarskog razvitka i osmišljene socijalne politike. Osim toga, opredjeljenje za socijalno tržišno gospodarstvo podrazumijeva i složene procese pretvorbe i privatizacije, koji, ukoliko nisu dobro promišljeni, dovode do neprihvatljivih socijalnih razlika.

Dok razvijene zapadnoeuropske zemlje imaju jake institucionalne mehanizme artikuliranja socijalnih interesa, koji obuhvaćaju interese rada,

kapitala i vlade, mi moramo još uvijek puno raditi na razvijanju mehanizama socijalnog partnerstva, koje je jedina ispravna metoda mirne artikulacije interesa i rješavanja društvenih konflikata. Iskustva drugih razvijenih zemalja mogu nam pomoći u stvaranju socijalnog suglasja, s tim da Hrvatska kao zemlja u tranziciji, mora biti jako oprezna u njihovoj primjeni, s obzirom na sve specifičnosti njezina razvoja.

Poseban izazov za socijalnu državu predstavlja razvoj globalnog svjetskog gospodarstva, unutar kojeg u konkurenciju na svjetskom tržištu ulaze svi proizvodni čimbenici iz različitih zemalja, kultura i razina razvijenosti. Kako proces globalizacije staviti u funkciju jačanja socijalne države i učiniti kompatibilnim nacionalnim interesima? Prihvatljiv odgovor je: rastom učinkovitosti svih struktura socijalne države, te u propitivanju opravdanosti naslijeđenog sustava socijalnih prava i kriterija raspodjele. Nova rješenja moraju biti prihvatljiva za sve socijalne skupine poradi postizanja svojevrsnog socijalnog optimuma. Pri tom je cilj očuvati socijalni mir, stabilnost društva i temeljne ustavne vrednote. Očuvanje socijalnog mira ipak ne smije ići nauštrb promjena nužnih za rast globalne konkurentnosti hrvatskog gospodarstva, koje je jedino jamstvo da socijalna politika neće biti neodržive naravi. Trošak promjene i reforme socijalne države potrebno je također ravnomjerno rasporediti.

Jedan od temeljnih problema gospodarskog rasta u Hrvatskoj je nizak stupanj nacionalne štednje od približno 16 posto BDP-a. Kako bismo ostvarili željenu stopu razvitka, nužno je tu stopu podignuti na približno 25 posto. Stoga se postavlja pitanje pronalaženja izvora te dodatne štednje.

Tablica 2.
Bruto domaći proizvod Republike Hrvatske

	1994	1995	1996	1997	1998*
Osobna potrošnja kućanstava	46,574,917	62,882,204	65,366,838	77,028,077	82,539,956
Potrošnja države	25,737,829	28,916,516	29,153,903	31,972,817	36,262,826
Bruto investicije	15,191,341	17,313,462	23,688,618	34,857,570	32,047,192
Bruto investicije u osnovna sredstva	12,209,891	15,397,952	22,089,403	29,952,191	32,856,685
Promjena zaliha	2,981,450	1,915,510	1,599,215	4,905,379	-809,493
Izvoz robe i usluga	40,086,299	37,951,200	43,401,700	50,280,616	55,399,536
manje: Uvoz robe i usluga	40,149,221	48,681,400	53,630,500	70,328,345	67,857,775
BRUTO DOMAĆI PROIZVOD	87,441,165	98,381,982	107,980,559	123,810,735	138,391,735
BDP po rashodnoj metodi					1994=100
tekuće cijene					
	1994	1995	1996	1997	1998
Osobna potrošnja kućanstava	100.0	135.0	140.3	165.4	177.2
Potrošnja države	100.0	112.4	113.3	124.2	140.9
Bruto investicije	100.0	114.0	155.9	229.5	211.0
Bruto investicije u osnovna sredstva	100.0	126.1	180.9	245.3	269.1
Izvoz robe i usluga	100.0	94.7	108.3	125.4	138.2
manje: Uvoz robe i usluga	100.0	121.3	133.6	175.2	169.0
BRUTO DOMAĆI PROIZVOD	100.0	112.5	123.5	141.6	158.3
Udio nacionalne štednje u BDP-u	23.6	9.6	16.1	16.7	16.0

Izvor: DZS RH

* preliminarni podatak

Dok smo u posljednjih nekoliko godina koristili inozemne izvore štednje, a zbog mogućih negativnih posljedica dugoročnog oslanjanja na takvu politiku, potrebno je pronaći načine povećanja domaće štednje i pritom sačuvati ideju socijalne pravde.

Zato je od velike važnosti reforma mirovinskog sustava s primjenom drugog i trećeg stupa, obvezna i dobrovoljna štednja za mirovinu, raz-

voj sustava stambene štednje te širenje kulture životnih osiguranja i dopunskih zdravstvenih osiguranja.

Područje socijalne politike nije jedinstveno jer su socijalne potrebe intervencije raznovrsne i često nepovezane. Kao posebne mjere socijalne politike možemo izdvojiti tri osnovne skupine:

1. mjere usmjerene na područje rada,
2. mjere usmjerene na posebno socijalno ugrožene skupine stanovništva,
3. mjere usmjerene na podizanje kvalitete života.

U prvu skupinu pripadaju mjere radnog zakonodavstva, zaštite na radu, reguliranja tržišta rada, osiguranja za slučaj nezaposlenosti, radno vrijeme i pravo na odmor, minimum plaće ili zarade, pravo na sudjelovanje u upravljanju poduzećem, mirovinsko osiguranje i sl.

U drugu skupinu ulaze mjere brige o bolesnim i invalidnim osobama, pomoć i zbrinjavanje starih osoba, pomoć obiteljima, stradalima od prirodnih nepogoda, stradalnicima rata, skrb o djeci i mladeži, siročadi, beskućnicima i sl.

U treću posebnu skupinu pripadaju mjere stambene politike, obrazovne politike, politike zaštite okoliša, politike suzbijanja kriminala i sl. Posljednja skupina nema samo socijalni karakter, nego ulazi i u područja drugih posebnih politika, ali nema sumnje da im je socijalni element vrlo naglašen.

Socijalni položaj umirovljenika u Hrvatskoj

Pitanje mirovinskog sustava postalo je jedno od ključnih pitanja socijalno-političkih procesa i dvojbi, tako te je reforma sustava jedinstveno rješenje za sadašnje i buduće generacije umirovljeni-

ka. Krajnji cilj sveobuhvatne reforme usmjeren je ponajprije prema onima koji tek počinju svoj radni vijek.

U zemljama poput Hrvatske, u kojima položaj umirovljenika ovisi o javnom mirovinskom sustavu, svaka, pa i neznatna promjena mirovinskog sustava, pogađa velik broj stanovnika zemlje i izravno je povezana s različitim strategijama gospodarskog razvoja.

Prema nekim istraživanjima 1998. godine, tipični hrvatski umirovljenik je žena (65 posto), u šezdesetim godinama života, u mirovini je kraće od 10 godina, radila je između 21 i 35 godina, u braku je, živi u tročlanom kućanstvu, umjereno je religiozna, politički nezainteresirana, ali redovito glasuje. Trećina umirovljeničkih kućanstava ima prihode od 1.000 do 2.200 kuna, a petina manje od 1.000 kuna.

Ako se analiziraju podaci o korisnicima radničkih mirovina, pokazuje se da je njihov glavni problem u relativno niskim primanjima, a prednost u odnosu prema ostalim dobnim skupinama vlasništvo nad nekretninama, koje uveliko smanjuje osnovne troškove života. Naime, većina umirovljenika (64,5 posto) vlasnici su stana ili kuće, 23,6 posto vlasnici su stana u otkupu, a 8,2 posto su nositelji stanarskog prava. Osim toga, 35 posto umirovljenika Radničkog fonda posjeduje i druge nekretnine (vikendice, zemlju, šume).

Potreba za reformom mirovinskog sustava

Prelaskom na tržišno gospodarstvo, mnoge zemlje srednje i istočne Europe suočile su se s potrebom reforme cjelokupnog gospodarskog sustava, a unutar toga i s potrebom reforme mirovinskih sustava. S tim se suočila i Republika Hrvatska.

Glavni su problemi reforme Mirovinskog fonda Republike Hrvatske financiranje inicijalnih tranzicijskih troškova i izbor novog oblika mirovinskog sustava. Mirovinski sustavi koji se temelje na međugeneracijskoj solidarnosti, u krizi su u gotovo čitavom svijetu.

Glavni ciljevi budućeg mirovinskog sustava jesu:

- smanjenje stope rasta broja umirovljenika,
- smanjenje stope doprinosa za mirovinsko osiguranje.

Mirovinski sustav u prvom stupu

U prvom stupu nastavio bi se koristiti sustav međugeneracijske solidarnosti. Na taj način zaposleni bi osiguravali novac za mirovine. Drugim riječima, novac koji je uplaćen kao doprinos za mirovinsko osiguranje, odmah bi se isplaćivao umirovljenicima.

Mirovinski sustav u drugom i trećem stupu

Mirovinski sustav u drugom i trećem stupu temelji se na individualnoj kapitaliziranoj štednji. Drugi je stup obvezan, a treći je dragovoljan.

U drugom stupu svi bi zaposleni mlađi od 40 godina dio doprinosa trebali uplaćivati na račune individualne kapitalizirane štednje, dok bi drugi dio išao za tekuće mirovine. Svi zaposleni koji su stariji od te granične dobi, nastavili bi uplaćivati po načelu međugeneracijske solidarnosti. Na taj način znatnije bi se smanjilo opterećenje za državni proračun nego kad bi svi zaposleni dio doprinosa uplaćivali na individualne račune.

U trećem stupu zaposleni bi mogli birati koji će iznos uplaćivati i u koji mirovinski fond. Na taj način dopustio bi se ulazak privatnog kapitala u mirovinski sustav.

Reforma mirovinskog sustava u drugom i trećem stupu prvenstveno će imati učinke koji će se u kratkom roku odraziti na tržište kapitala. Za osiguravanje odgovarajućih investicija i gospodarskog rasta mora postojati djelotvorno tržište kapitala – djelotvorno u smislu učinkovitog alociranja štednje u profitabilne investicije. Hrvatsko je tržište kapitala tržište u nastajanju. Tržišta u nastajanju uvelike se razlikuju od razvijenih tržišta kapitala koja postoje već dugi niz godina u razvijenim industrijskim zemljama. Osnovne karakteristike takvog tržišta jesu:

- vrlo mala kapitalizacija u odnosu na BDP,
- vrlo mali broj dionica koje kotiraju na burzi,
- niski koeficijent obrtaja,
- nedostatak transparentnosti, likvidnosti i sl.

Za daljnji razvoj tržišta kapitala potrebno je osigurati zakonski i institucionalni okvir koji će potaknuti transfer domaće štednje na tržište kapitala. Ključni inicijator toga razvoja bit će mirovinska reforma u drugom i trećem stupu.

Socijalno partnerstvo kao model socijalnog mira

Svim društvima, posebice tranzicijskima, važna je artikulacija interesa među socijalnim partnerima. U zapadnim društvima socijalno partnerstvo je mehanizam artikulacije važnog interesnog trokuta (poslodavci-posloprimci-vlada) koji omogućuje zakon stabilnosti i zavidnu razinu socijalnog mira.

Značenje socijalnog partnerstva za zemlje u tranziciji, kao što je primjerice Hrvatska, jest u uspostavljanju prave mjere ili konstrukcije komunikacijskog i diplomatskog mehanizma u artikulaciji suprotstavljenih interesa. Za tranzicijska društva koja prelaze na tržišni model gospodarstva, s ožiljcima starog socijalističkog sustava,

primjenom različitih modela pretvorbe i privatizacije te socijalnim posljedicama tih modela i nejednakim položajem društvenih slojeva, s nedovoljno izgrađenim institucionalnim mehanizmima artikulacije interesa socijalnih partnera, mehanizam socijalnog partnerstva značajno je sredstvo uspostavljanja društvene stabilnosti i mira.

MLADI I NEZAPOSLENOST

Tranzicijske promjene u hrvatskom gospodarstvu, dodatno naglašene naslijedenom recesijom i ratnim zbivanjima, najviše su se očitovale upravo na tržištu rada. Visoka nezaposlenost, viškovi zaposlenih u poduzećima, nedostatno otvaranje novih radnih mjesta i značajna zaposlenost u sivoj ekonomiji – problemi su s kojima se Hrvatska suočila na početku razdoblja tranzicije i prilagodbe globalnom tržištu.

Nezaposlenost, međutim, nije samo problem tranzicijskih zemalja. Prema izvješću Međunarodne organizacije rada (ILO) približno jedna milijarda radnika, odnosno trećina svjetske radne snage, nezaposlena je ili podzaposlena.

Nezaposlenost mladih osoba u Hrvatskoj do 90-ih godina bila je također vrlo izražena, te su osamdesetih godina od 62 posto do 67 posto nezaposlene populacije činile osobe do 25 godina. Prema jednoj anketi iz 1998. godine, mladi u razdoblju od 19 do 24 godine činili su 24 posto nezaposlenih.

Osim mladih, među najugroženijim je skupinama nezaposlenih i starija generacija koja zbog dobi, kvalifikacijske strukture i teškoća kod prilagodavanja ima nisku zapošljivost te njezin udio u ukupnom broju nezaposlenih raste.

Nacionalna politika zapošljavanja, koju je 1998. prihvatio Hrvatski državni sabor, do sada nije uspjela riješiti problem nezaposlenosti jer je postalo jasno da se to ne može u kratkom roku postići isključivo aktivnim mjerama na tržištu rada.

Najvažniji poticaj za zdravo novo zapošljavanje jest gospodarski razvoj. Potrebno je stvoriti preduvjete, tržišno gospodarsko okruženje koje će poticati rast i razvoj. Nova radna mjesta mogu se stvarati poticanjem rasta i razvoja gospodarstva, i to poglavito u privatnom sektoru s posebnim naglaskom na mala i srednja poduzeća. Nužno je i što brže provođenje privatizacije velikih javnih poduzeća u državnom vlasništvu, reforma mirovinskog sustava, smanjenje udjela proračunske potrošnje i fondova u BDP-u na oko 45 posto BDP-a u srednjem roku, povećanje konkurencije, otvaranje prema svijetu i sl.

Sve to zahtijeva i od gospodarskog razvitka da bude u funkciji politike zapošljavanja, stvarajući institucionalne preduvjete za razvoj poduzetništva, radne etike te povećanje prostorne i profesionalne pokretljivosti radno aktivnog stanovništva. Pri tom treba imati na umu kako je jedan od temeljnih zahtjeva današnje ekonomije fleksibilna radna snaga sposobna za brzu prekvalifikaciju. U doba globalizacije i tehnološkog progresa prosječan radnik u prosjeku će imati tri karijere tijekom svog radnog vijeka.

Vještine i znanja postali su tako temeljne pretpostavke za zapošljavanje pojedinaca i konkurentnost zemlje. Istraživanja su pokazala kako su stope prinosa na ulaganje u znanje dvostruko više od onih na ulaganja u postrojenja i opremu. Stoga i Hrvatska treba prilagoditi strukturu svoga gospodarstva novim uvjetima poslovanja radi postizanja i očuvanja konkurentnosti na svjetskom

tržištu. Suočena s globalizacijom i pritiskom konkurencije, i Hrvatska treba prvenstveno investirati u obrazovanje i obuku svoje radne snage (to su temelji južnoazijskog čuda).

ZAKLJUČAK

Na temelju izloženog valja zaključiti:

- hrvatsko gospodarstvo naslijedilo je iz prošlosti brojne probleme, koji se uglavnom ogledaju u neučinkovitoj gospodarskoj strukturi;
- visoke stope rasta moguće je ostvariti boljim korištenjem postojećih kapaciteta, njihovom modernizacijom i tehnološkom obnovom, kao i proširenjem proizvodnih kapaciteta;
- posebice sustavno valja ulagati u podizanje razine znanja i vještina mladih ljudi;
- ukupnom gospodarskom politikom potrebno je poticati izvoz, domaću štednju građana, posebno dugoročnu, te štednju poduzeća uključivo s poreznim poticajima;
- potrebno je poticati inozemna ulaganja, dajući stranim investitorima posebne porezne povlastice, posebno u izvoznim djelatnostima i novim tehnologijama;
- mjerama aktivne politike utjecati na fleksibilnost tržišta rada, poticati zapošljavanje;
- poticati poduzetništvo i održavati ravnotežu između osobne odgovornosti i snošenja rizika, te solidarnosti zajednice;
- politiku i gospodarstvo graditi kao etičnu djelatnost u službenju općem dobru;
- primjerenom kombinacijom djelatnosti politike i gospodarstva ustrajno graditi socijalni dijalog i socijalni mir kao ambijent za svaki drugi napredak zajednice i obitelji.

BILJEŠKE

¹ Selowsky i Martin (1997.) procjenjuju da su ratna zbivanja u tranzicijskim zemljama u razdoblju 1990.-1995. u prosjeku dovela do dodatnog pada *outputa* od oko 16% u godini trajanja sukoba.

² Vidjeti studiju *Očekivani utjecaj pridruženog članstva u Europskoj uniji na gospodarstvo Hrvatske: cost benefit analiza*.

³ Vidjeti tablicu 1. stavka tekući transferi.

LITERATURA

Baletić, Z. (glavni urednik) et al. (1999.), *Hrvatsko gospodarstvo u tranziciji*, Ekonomski institut Zagreb, Zagreb.

Creedy, J. (1998.), *Pensions and population ageing: an economic analysis*, Edward Elgar, Cheltenham.

Foreman-Peck, J. (ed.) (1998.), *Historical foundations of globalization*, An Elgar Reference Collection, Cheltenham.

Nikić, G. (ur.) (1998.), *Očekivani utjecaj pridruženog članstva u Europskoj uniji na gospodarstvo Hrvatske: cost benefit analiza*, EIZ i IMO.

Njavro, Đ. (1997.), *Hrvatska po mjeri čovjeka: tržišno gospodarstvo i socijalna država: govori i razgovori*, Pan liber, Osijek/Zagreb/Split.

Selowsky, M./Ricardo M. (1997.), *Policy Performance and Output Growth in the Transition Economies*, American Economic Review, Papers and Proceedings 87 (1997.), 2, 349-368.

Vlado
ŠAKIĆ

PRIVATIZACIJA PRED
OČIMA HRVATSKE
JAVNOSTI

(Analiza
socijalno-etičkih
učinaka)

Raspad komunizma krajem devedesetih godina izazvao je na svjetskoj globalnoj razini, a posebno u zemljama u kojima je komunizam bio vladajućom ideologijom, velike promjene u geopolitičkim, gospodarskim, društvenim, kulturnim i svjetonazorskim područjima. Stoga je nemoguće sve te promjene objasniti analizirajući taj globalni fenomen iz bilo koje posebne znanstvene, gospodarske ili ine perspektive, pogotovu kada se ima na umu da je taj proces za izravnu posljedicu imao stvaranje novih, moćnih interesnih saveza, na globalnoj razini, koji zbog svojih temeljnih usmjerenja prema 'tvrdom' zadovoljavanju vlastitih interesa često sprečavaju ili 'siluju' normalne društvene procese, to jest podvrgavaju ih vlastitoj kontroli.

Poznato je da su u povijesti osvajački ratovi bili glavno sredstvo pokoravanja slabijih od strane jačih. 'Jači' su svoju volju nametali pretežito u geopolitičkoj i gospodarskoj sferi, dok su najdugotrajniji osvajači, to jest eksploatatori tuđih resursa bili oni koji nisu destruirali zatečene vrijednosne i kulturne sklopove. Primjeri ovakvih osvajanja jesu carstva uspostavljena osvajanjima Aleksandra Makedonskog, rimska i djelomično turska osvajanja te europska kolonijalna osvajanja u Aziji i Africi. Pokušaji da se, pored geopolitičkih i

gospodarskih, promijene i zatečeni vrijednosni i kulturni sklopovi posebno su karakteristični za tzv. totalitarne sustave, a naročito za fašizam i komunizam.

U takvom općem kontekstu, nakon raspada komunizma kao primjera vladavine mega-ideologije kojoj je primarni cilj bio destruirati tradicionalne vrijednosne i kulturne sklopove u društvima kojima je vladao, a tek sekundarni uspostaviti novi tip gospodarstva koji će slijediti takav neosklop vrijednosti, analiza socijalnih, gospodarskih, kulturnih i drugih procesa ne može biti objektivna ako se promatra samo iz pozicije pojedine države ili društva. Nužan je, dakle, pogled i iz globalne perspektive.

Promatrano iz perspektive europskog postkomunističkog 'prostora', nužno se usmjerava pozornost na dva lika koji simboliziraju raspad komunizma – predsjednika SAD Ronalda Reagana i papu Ivana Pavla II. Prvi personalizira najmoćniju vojnu i gospodarsku silu na našem planetu, dok drugi personalizira vrijednosni i kulturni sklop na kojem je utemeljena zapadna civilizacija. U jednom povijesnom trenutku njihovo djelovanje imalo je zajednički cilj – zaustaviti vladavinu komunističke ideologije, koja je iza sebe ostavila pustoš izraženu u desetinama milijuna ljudskih žrtava te duhovno, kulturno i materijalno propadanje država i društava u kojima je vladala.

No njihove namjere prema postkomunističkim zemljama nisu bile identične. Reagana i Ameriku prvenstveno je zanimalo proširenje geopolitičkih zona u kojima će vladati zakoni slobodnog tržišta. U takvom kontekstu vidjeli su nove mogućnosti za bogate zemlje, među kojima SAD prednjače, da postanu još bogatijima. Papu

Ivana Pavla II prvenstveno je zanimalo ‘duhovno oslobođenje’ naroda i društava u kojima je komunistička ideologija destruirala izvorne vrijednosne i kulturne sklopove. Nije naodmet spomenuti da je on sam odrastao u jednoj takvoj državi i društvu, što mu je omogućilo jasnije prepoznavanje dubine duhovne pustoši koju je komunizam ostavio iza sebe.

Zbog takvih različitih interesa logično je da su se glavni pokretači procesa slamanja komunizma u postkomunističkim zemljama oslanjali na različite aktere i strukture. Americi kao najzainteresiranijoj za nova slobodna tržišta, najviše su odgovarali akteri i strukture u postkomunističkim zemljama preko kojih će ih, na državnim i zakonodavnim razinama, moći najprije uspostaviti, te je logično da su strukture koje su dotada vladale pedeset i više godina u okviru komunističke ideologije, bile najpogodnije. Pogodba je počivala na jednostavnoj temeljnoj pretpostavci – ostaviti ih u funkciji moći bez komunističke paradigme, značilo je dobiti dobrog saveznika na globalnoj razini u provođenju globalne politike koja je najviše pogodovala bogatim državama i velikim korporacijama. Budući da su se te strukture oblikovale na načelima internacionalizma, te im, sukladno tome, nacionalni interesi nikada nisu bili važan politički cilj, takva globalna politika bila im je prihvatljiva jer su u njoj vidjeli novu šansu za povratak na svoje izvorne ideje prilagođene novim povijesnim i geopolitičkim okolnostima. Savez je sklopljen, dakle, na načelu jasnog gospodarskog interesa najbogatijih i najmoćnijih država i njihovih korporacija te skrivenog interesa naslijeđenih i poraženih komunističkih struktura. Zbog toga su i u novim okolnostima nadzor nad institucija-

ma zadržale naslijeđene strukture, a stranke s nacionalnim predznakom osvojile su samo političku kontrolu u postkomunističkim državama. Svaki pokušaj radikalnijeg mijenjanja naslijeđenih struktura u institucijama mediji su prikazivali kao revanšizam i novi totalitarizam; i to oni isti mediji i pojedinačni akteri, koji su do raspada komunizma bili jednim od glavnih ‘čuvara’ totalitarnog poretka u svojim zemljama. Njih su podržavali moćni interesni krugovi bogatih zemalja, putem medija ili raznih nevladinih udruga za ljudska prava koje su nicale kao gljive poslije kiše. I što je zanimljivo, osnivali su ih i popunjavali u najvećem broju također akteri totalitarnog poretka. Time se njihova glavna djelatnost svodila na zaštitu položaja naslijeđenih struktura, a ne na promicanje i zaštitu ljudskih prava onih koji su stvarno ugroženi. Jasan primjer za ovo je ratna situacija u Hrvatskoj. Mediji i međunarodna javnost, naime, daleko su se više bavili pojedinačnim slučajevima stradavanja pripadnika srpske narodnosti, koji su do raspada druge Jugoslavije dominirali u jugoslavenskim institucijama, nego golemim humanitarnim stradavanjima i ratnim razaranjima kojima su bili izloženi Hrvati u srpskoj agresiji na njihovu državu.

U takvom kontekstu stranke s nacionalnim programima najčešće nisu uspjevale artikulirati nacionalne interese, niti ih provoditi preko institucija u kojima su vladali akteri s komunističkim mentalitetom. Tome je posebno pogodovala njihova politička neprosvijećenost te sklonost nacionalnom romantizmu i simbolici kao glavnim javnim manifestacijama osvojene političke prevlasti u državnim tijelima. Naime, akterima i struktura kojima je nacionalni interes bio primaran,

moderna demokracija i njezine zakonitosti nisu, zbog višedesetljetne izoliranosti iza željezne zavjese, bile poznate, niti su im u tome pomagale najbogatije i demokratski najrazvijenije države, budući da se to nije poklapalo s njihovim neokolonijalnim interesima u tim zemljama. Tako se danas događa da procesi gospodarske globalizacije najbrže uspijevaju u postkomunističkim, to jest nerazvijenijim europskim zemljama, slično uspjehu komunističke revolucije u tim istim zemljama. Analogija je još uvjerljivija kada se uvidi preko kojih se struktura događala i jedna i druga ‘revolucija’.

Papa Ivan Pavao II. svoje je djelovanje i djelovanje katoličke crkve usmjerio prema obnovi duhovnih vrijednosti proizašlih iz kršćanske tradicije, koje su u zapadnim demokracijama inkorporirane u civilni život i civilne institucije. U tom smislu naglašeno je njegovo zalaganje za ekumenski dijalog, toleranciju, oprost, kao i za organizaciju civilnog života i gospodarstva na načelima socijalnog nauka crkve. Ovo djelovanje je, logično, više prihvaćeno u katoličkim postkomunističkim zemljama, ali nije bilo bez odjeka i u drugim zemljama iz tog kruga.

Međutim, u kontekstu oblikovanja novih ili obnove starih vrijednosnih sklopova postoji snažna, medijski jako podržavana, tendencija stvaranja liberalističkog sklopa, koji je usmjeren prvenstveno prema mladim ljudima. Taj sklop temelji se na promicanju individualnih ljudskih prava i hedonističkog stila življenja. On je, zapravo, sklop koji vrijednosno podržava i prati procese gospodarske globalizacije prema prethodno spomenutim načelima.

U takvom općem kontekstu u postkomunističkim zemljama, pojedini procesi, naročito oni

u političkom i gospodarskom okružju, nalik su kao jaje jajetu. Njihova glavna karakteristika je da nacionalne strukture, nakon uspostave političke kontrole u državama s raspadnutom komunističkom paradigmom, čini se, nisu imale veći utjecaj ni na razvoj gospodarstva, niti na razvoj vlastitog kulturnog i vrijednosnog sklopa neopterećenog komunističkim naslijeđem.

Kako bismo testirali ovu opću hipotezu, analizirat ćemo proces privatizacije u Hrvatskoj s aspekta dva tipa javnosti – *građanske javnosti i medijske javnosti* – temeljene na analizi sadržaja tiska o privatizaciji. Budući da se radi o ‘hrvatskom slučaju’, valja napomenuti da su uopćavanja na ostali postkomunistički prostor otežana zbog obrambenog rata koji je Hrvatska vodila protiv srpske agresije te ogromnih humanitarnih i materijalnih posljedica kojima je u tom ratu bila izložena. I pored te posebnosti hrvatskog tranzicijskog procesa, međutim, čini se da su modeli primijenjeni u drugim postkomunističkim zemljama, u Hrvatskoj funkcionirali ‘usprkos ratu’.

Proces privatizacije držimo najboljim testom spomenutog općeg tranzicijskog konteksta, budući da je to proces koji je zahvatio sve tranzicijske zemlje i izazvao najveće gospodarske, socijalne i etičke pomake i dvojbe. Taj proces stoga je moguće promatrati s različitih aspekata. Naša analiza prvenstveno će se odnositi na analizu socijalne pravednosti i etičnosti tog procesa kakvim ga je vidjela hrvatska javnost te kako je pisao hrvatski tisak o njemu. Termin socijalna pravednost, kakav se koristi u radu, preuzet je iz nekih suvremenih teorija socijalne pravednosti u socijalnoj psihologiji (Tyler i Smith, 1998.; Deutsch i Shichman, 1986.), dok se etičnost izvodi iz načina na

koji je tumačena u socijalnom nauku crkve (vidi Baloban, 1997.).

Javnost kao kriterij ocjene socijalne pravednosti i etičnosti procesa privatizacije koristi se zbog njezina značenja koje joj pridaju suvremeni građanski sociolozi. Naime, prema Habermasu (1989.) građanska je javnost poseban tip društvenog aktera/sudionika, koji se samooblikuje u odnosu spram javne/državne vlasti. Građansku javnost neki autori nazivaju općom javnosti (Blumer, 1953.) i drže je jednim od najvažnijih aktera u oblikovanju građanske stvarnosti i rješavanju važnih javnih pitanja. Drugim riječima, ona je svojevrsni partner, ali i kontrola javnih ili državnih vlasti izabranih na izborima. Budući da je modernim metodološkim pristupima u društvenim znanostima mjerljivo socijalno mišljenje javnosti (vidi Lamza - Posavec, 1995.) moguće ga je izražavati kao 'javno mnijenje' ili 'javni stavovi' te uspoređivati.

S druge strane, analiza sadržaja tiska primjenjiva je prema Barelsonu (1952.) na analizu pojedinog područja ili problema s obzirom na njegova obilježja, uzrok ili posljedice. Budući da se analiza sadržaja vrši izravno na tekstovima koji se tiču ljudske komunikacije, a može se vršiti kvantitativna i kvalitativna procjena odnosa između gospodarskih, društvenih, političkih i kulturnih promjena (vidi Weber, 1990.), očigledna je njezina primjenjivost i na analizi procesa privatizacije u tranzicijskim zemljama među kojima je i Hrvatska.

Posebna vrijednost odabranog pristupa analizi procesa privatizacije u hrvatskoj jest mogućnost usporedbe pojedinih aspekata privatizacije u odnosu na pojedini tip javnosti - javno mnijenje i pisanje najtiražnijeg hrvatskog tiska.

CILJEVI ANALIZE

Ciljevi analize izvedeni iz šireg konteksta u Uvodu mogu se svesti na nekoliko temeljnih pitanja na koja će se pokušati odgovoriti, temeljeći odgovore na empirijskoj potkrepi iz istraživanja odnosa javnosti prema procesu privatizacije u Hrvatskoj i analize sadržaja hrvatskog tiska. Ta istraživanja provedena su u *Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar* 1997. i 1999. godine. Traže se, dakle, odgovori na pitanja:

1. Jesu li hrvatski građani bili obaviješteni o privatizaciji i koliko ih je sudjelovalo u tom procesu?
2. Kakvo je javno mnijenje o socijalnoj pravednosti i etičnosti procesa privatizacije?
3. Na koji se način hrvatski tisak odnosio prema privatizaciji?
4. Što pokazuje usporedba javnog mnijenja i pisanja tiska o privatizaciji u Hrvatskoj?

EMPIRIJSKA POTPORA ANALIZI

Kao što je napomenuto, empirijska potpora analizi jesu dva istraživanja provedena u *Institutu Pilar*.

Prvo istraživanje pod nazivom ‘Privatizacija i javnost’ provedeno je 1998. godine na reprezentativnom uzorku građana Hrvatske. Istraživanje je ostvareno tehnikom usmene ankete, u kojoj su dominirala pitanja s više ponuđenih kvalitativnih kategorija i skale procjene Likertovog tipa. U našoj analizi spomenut ćemo samo one rezultate koji se odnose na spomenute temeljne ciljeve analize.

Drugo istraživanje, pod nazivom ‘Analiza sadržaja hrvatskog tiska 1995. – 1999.’, provedeno je u prosincu 1999. i siječnju 2000. Analizom sadržaja obuhvaćeno je šest najtiražnijih dnevnih

i pet najtiražnijih tjednih novina u Hrvatskoj. Analizi su podvrgnute sve teme koje su se odnosile na najrelevantnije događaje u Hrvatskoj u vremenskom rasponu od četiri godine. Izabrani uzorak analize višestruko je reprezentativan za ovakav tip analize. Iz tog empirijskog materijala odabrali smo one rezultate koji se odnose na kvantitativne i kvalitativne pokazatelje odnosa spomenutog tiska prema procesu privatizacije u Hrvatskoj.

Javno mnijenje i privatizacija

Prvi odgovor koji nas zanima u kontekstu analize odnosa javnosti prema privatizaciji jest opća obaviještenost građana o privatizaciji. Analiza je pokazala da 20,6 % građana nije ništa znalo o privatizaciji, da ih je 60,4% znalo tek osnovne informacije, 14,3% izjavilo je da su dobro obaviješteni, a tek 4,2% imalo je sve potrebne informacije.

Budući da je u privatizaciju sveukupno bilo uključeno oko 10% građana, uz napomenu da se to odnosi na sve tipove uključjenja – od potpune vlasničke kontrole do većeg ili manjeg dioničkog udjela u vlastitom ili drugom poduzeću – jasno je da je i obaviještenost i uključenost građana bila vrlo slaba. Drugim riječima, model je zamišljen i provoden odozgo i nije uvažavao mišljenja javnosti, niti mu je primarni cilj bio uključiti veliki broj građana u privatizacijski proces. Postavlja se stoga pitanje kako je javnost na to reagirala.

Kako bi odgovori javnosti, u kontekstu njihovih stavova o socijalnoj pravednosti privatizacije bili jasni, učinjena je analiza općih stavova javnosti o socijalnoj pravednosti (*Tablica 1*).

Tablica I

VARIJABLA	KATEGORIJA	ODGOVORI	%
OPĆI STAVOVI O SOCIJALNOJ PRAVEDNOSTI	1. Pravedno je da neki imaju više novca ili bogatstva od drugih, ali samo ako svi imaju jednake mogućnosti za zarađivanje (n = 992)	Ne slažem se Neutralno Slažem se	4.3 11.9 82.9
	2. Svi ljudi trebaju dobiti što im treba, pa i uz raspodjelu novca onih koji ga imaju previše onima koji ga nemaju dovoljno (n = 990)	Ne slažem se Neutralno Slažem se	28.1 31.0 39.9
	3. Varanje na porezu može se opravdati (n = 994)	Ne slažem se Neutralno Slažem se	73.9 13.8 11.6
	4. Država svakome mora jamčiti minimalni životni standard (n = 994)	Ne slažem se Neutralno Slažem se	2.4 7.9 89.0
	5. Primanje mita ne može se opravdati (n = 992)	Ne slažem se Neutralno Slažem se	22.2 8.2 68.7
	6. Pravedno je ljudima s posebnim teškoćama (invalidi, kronični bolesnici i slični) dodatno pomagati, da i oni imaju jednake mogućnosti za uspjeh u životu (n = 994)	Ne slažem se Neutralno Slažem se	0.6 7.7 91.0
	7. Ljudi koji rade teške fizičke poslove trebali bi imati veće plaće od drugih (n = 995)	Ne slažem se Neutralno Slažem se	17.1 31.6 50.8
	8. Čista je sreća biti pametniji ili spretniji od drugih, pa zato takvi ljudi ne bi trebali imati veće plaće (n = 992)	Ne slažem se Neutralno Slažem se	55.2 29.9 14.1
	9. Za zalaganje na poslu poticajne su samo velike razlike u plaći (n = 986)	Ne slažem se Neutralno Slažem se	20.5 32.5 45.6
	10. Sasvim je u redu da poduzetnik ostvaruje dobru zaradu jer na kraju od toga svi imaju koristi (n = 990)	Ne slažem se Neutralno Slažem se	13.8 28.8 56.4
	11. Zakone valja zaobići kada je to u našem interesu (n = 996)	Ne slažem se Neutralno Slažem se	72.8 16.6 11.1
	12. Ljudi neće prihvatiti dodatnu odgovornost na poslu ako za to ne budu posebno plaćeni (n = 989)	Ne slažem se Neutralno Slažem se	11.7 21.4 65.8
	13. Svatko ima pravo zadržati ono što je stekao, iako će zbog toga neki ljudi biti bogatiji od drugih (n = 993)	Ne slažem se Neutralno Slažem se	9.0 17.7 72.5
	14. Svatko ima pravo prenijeti svoje bogatstvo na vlastitu djecu, makar zbog toga sva djeca neće ravnopravno krenuti u život (n = 993)	Ne slažem se Neutralno Slažem se	4.3 15.4 79.5

Iz uvida u *Tablicu 1* može se zaključiti da hrvatske građane puno više karakteriziraju vrijednosne orijentacije usmjerene na međuljudsku solidarnost (kategorije 2 i 4), stjecanje bogatstva na temelju osobnog rada (kategorije 1, 8, 13 i 14) te brigu za ugrožene skupine (kategorije 2 i 6), nego nelegalno bogaćenje (kategorije 3, 5, 7 i 11), zavist zbog boljeg materijalnog statusa drugih ljudi (kategorije 1, 8 i 10) i varanje države neplaćanjem poreza (kategorija 3). Težeći dakle solidarnosti u odnosima, načelu jednake šanse u radu i raspodjeli te brizi za sve članove društva, a posebno ugrožene skupine, hrvatska javnost pokazala je visoku razinu socijalne svijesti o javnim dobrima i načinu na koji bi ih trebalo raspodjeljivati. Vidljivo je, međutim, da je njihovo poimanje pravednosti bilo zanemareno s obzirom na slabu pozornost prema njihovom obavještavanju o privatizaciji, kao i s obzirom na njihovu brojčanu uključenost u taj proces. Stoga se rezultati prikazani u *Tablici 2*, koji se odnose na mišljenja i stavove hrvatske javnosti o socijalnoj pravednosti, učincima i posljedicama privatizacije, čine logičnom posljedicom takvog općeg i vrijednosnog konteksta u kojem se privatizacija događala.

VARIJABLE	OBILJEŽJE	%
OPĆE ZADOVOLJSTVO PRIVATIZACIJOM (n = 1000)	Potpuno zadovoljstvo	1.4
	Djelomično zadovoljstvo	16.9
	Djelomično nezadovoljstvo	21.6
	Potpuno nezadovoljstvo	46.8
	Ne mogu ocijeniti	13.3
MIŠLJENJE O PRAVEDNIM VLASNICIMA (n = 1001)	Samo radnici privatiziranih poduzeća	50.0
	Samo direktori privatiziranih poduzeća	1.7
	Svi građani Hrvatske	25.9
	Država i različiti državni fondovi	4.7
	Netko drugi	3.5
	Ne mogu ocijeniti	14.2

Tablica 2

MIŠLJENJE O STVARNIM VLASNICIMA s obzirom na prethodni status (n = 1001)	1. Ugostitelji, obrtnici, sitni poduzetnici	0.4
	2. Radnici, službenici, seljaci, poljoprivrednici	0.6
	3. Direktori društvenih poduzeća	7.1
	4. Stručnjaci	2.7
	5. Dužnosnici u upravi	6.9
	6. Dužnosnici u političkim strankama	41.5
	7. Domaće banke	20.5
	8. Netko drugi	6.6
	9. Ne mogu ocijeniti	13.8
MIŠLJENJE O PRAVEDNOM MODELU (n = 998)	Besplatna podjela svim građanima	23.0
	Prodaja domaćim ulagačima	16.8
	Prodaja stranim ulagačima i slično	4.8
	Kombinacija prodaje i podjele	38.9
	Ne mogu ocijeniti	16.4
MIŠLJENJE O STVARNO PRIMIJENJENOM NAČELU (n = 998)	Podjela dionica zaposlenicima	5.2
	Prodaja dionica zaposlenicima	10.9
	Prodaja zaposlenicima uz značajan popust	18.3
	Prodaja vanjskim ulagačima ili slično	5.7
	Prodaja dionica direktorima uz značajne popuste	27.6
	Pretvaranje dionica poduzeća u državno vlasništvo radi kasnije privatizacije	9.4
	Ne mogu ocijeniti	22.7

Kako je uočljivo iz *Tablice 2*, građani Hrvatske izrazili su većinsko opće nezadovoljstvo privatizacijom. Prema njihovu mišljenju, naime, trebalo je podijeliti ili uz popust prodati javna dobra radnicima i svim građanima, a ne prodavati uz popuste ili dodjeljivati manjinskoj političko-upravljačkoj eliti i direktorima privatiziranih poduzeća, kako je prema njihovu mišljenju učinjeno. Ovome u prilog ide i korelacijska analiza povezanosti varijabli socijalne pravednosti iz *Tablice 2* i opće obaviještenosti građana o privatizaciji. Ta analiza pokazuje da s većim stupnjem obaviještenosti naglašeno raste i opće nezadovoljstvo privatizacijom. Obaviješteniji, naime, više od neobaviještenijih kao pravedne vlasnike percipiraju radnike privatiziranih poduzeća i sve građane Hrvatske, a najobaviješteniji su najneskloniji izražavanju mišljenja. Isto tako, obaviješteniji više od neobaviještenih kao pravedan model privatizacije percipiraju be-

splatnu podjelu i kombinaciju podjele i prodaje javnih dobara (vidi Šakić, 1999.).

Hrvatski tisak i privatizacija

Iz spomenute kompleksne analize hrvatskog najtiražnijeg dnevnog i tjednog tiska, za potrebe rada izlučen je dio koji se odnosi na teme unutar dominantnog područja gospodarstva. Unutar tog područja, naime, analiziran je odnos tiska prema procesu privatizacije. Radi objektivnijeg uvida navest ćemo empirijske rezultate analize tiska za cijelo gospodarstveno područje, pri čemu ćemo ostale teme iz gospodarstva svrstati u istu kategoriju.

Valja napomenuti da ćemo prikazati samo rezultate ‘grube’ analize zastupljenosti teme privatizacije i odnosa hrvatskog tiska prema toj temi. Svaka preciznija analiza ovog fenomena prelazila bi, naime, okvire ovog rada.

U *Tablici 3* prikazana je zastupljenost tema unutar dominantnog područja – gospodarstvo u dnevnim, a u *Tablici 4* u tjednim novinama. Unutar tog dominantnog područja analizirana je i zastupljenost privatizacije u dnevnim novinama. Kako je vidljivo iz tablica unutar teme o gospodarstvu, privatizacija je bila najzastupljenija po broju priloga i u dnevnim i u tjednim novinama. O njoj je, relativno najviše među dnevnim novinama, pisao *Jutarnji list*, zatim *Večernji list* i *Vjesnik*. Među tjednicima relativno najviše pozornosti privatizaciji je poklanjano u *Nacionalu*, a najmanje u *Nedjeljnoj Dalmaciji*.

U *Tablici 5* i *Grafikonu 1* prikazan je odnos autora priloga u dnevnim i tjednim novinama prema temama iz dominantnog područja – gospodarstva. Kao što je napomenuto, u tablici i grafikonu posebno je prikazana privatizacija, a sve druge teme iz gospodarstva stavljene su u istu kategoriju.

Tablica 3.
Zastupljenost tema unutar
dominantnog područja
gospodarstva u dnevnim
novinama po pojedinim
godinama u razdoblju
1995.–1999.

GODINA	GOSPODARSTVO						
	Privatizacija i njene posljedice		Ostale teme iz područja gospodarstva		UKUPNO		
	aps.	rel.	aps.	rel.	aps.	rel.	
Večernji list	1995.	4	57,1	3	42,9	7	100,0
	1996.	25	92,6	2	7,4	27	100,0
	1997.	22	55,0	18	45,0	40	100,0
	1998.	42	79,2	11	20,8	53	100,0
	1999.	62	74,7	21	25,3	83	100,0
	1995.– 1999.	157	74,1	55	25,9	212	100,0
Slobodna Dalmacija	1995.	1	100,0	0	0,0	1	100,0
	1996.	13	81,3	3	18,8	16	100,0
	1997.	16	47,1	18	52,9	34	100,0
	1998.	13	44,8	16	55,2	29	100,0
	1999.	35	77,8	10	22,2	45	100,0
	1995.– 1999.	79	62,7	47	37,3	126	100,0
Vjesnik	1995.	3	100,0	0	0,0	3	100,0
	1996.	24	96,0	1	4,0	25	100,0
	1997.	31	75,6	10	24,4	41	100,0
	1998.	21	50,0	21	50,0	42	100,0
	1999.	44	81,5	10	18,5	54	100,0
	1995.– 1999.	123	74,1	42	25,9	166	100,0
Novi list	1995.	2	100,0	0	0,0	2	100,0
	1996.	15	93,8	1	6,3	16	100,0
	1997.	13	59,1	9	40,9	22	100,0
	1998.	15	50,0	15	50,0	30	100,0
	1999.	11	55,0	9	45,0	20	100,0
	1995.– 1999.	57	62,6	34	37,4	91	100,0
Glas Slavonije	1995.	4	100,0	0	0,0	4	100,0
	1996.	15	93,8	1	6,3	16	100,0
	1997.	11	73,3	4	26,7	15	100,0
	1998.	12	57,1	9	42,9	21	100,0
	1999.	22	59,5	15	40,5	37	100,0
	1995.– 1999.	64	68,8	29	31,2	93	100,0

Jutarnji list	1995.	-	-	-	-	-	-
	1996.	-	-	-	-	-	-
	1997.	-	-	-	-	-	-
	1998.	38	84,4	7	15,6	45	100,0
	1999.	69	82,1	15	17,9	84	100,0
	1995.- 1999.	107	82,9	22	17,1	129	100,0

Globus	1995.	1	100,0	0	0,0	1	100,0
	1996.	2	100,0	0	0,0	2	100,0
	1997.	0	0,0	1	100,0	1	100,0
	1998.	3	100,0	0	0,0	3	100,0
	1999.	0	0,0	0	0,0	0	-
	1995.- 1999.	6	85,7	1	14,3	7	100,0

Nedjeljna Dalmacija	1995.	0	0,0	0	0,0	0	-
	1996.	0	0,0	1	100,0	1	100,0
	1997.	1	50,0	1	50,0	2	100,0
	1998.	0	0,0	2	100,0	2	100,0
	1999.	0	0,0	0	0,0	0	-
	1995.- 1999.	1	20,0	4	80,0	5	100,0

Nacional	1995.	1	100,0	0	0,0	1	100,0
	1996.	4	100,0	0	0,0	4	100,0
	1997.	3	100,0	0	0,0	3	100,0
	1998.	2	100,0	0	0,0	2	100,0
	1999.	4	80,0	1	20,0	5	100,0
	1995.- 1999.	14	93,3	1	6,7	15	100,0

Hrvatski obzor	1995.	1	100,0	0	0,0	1	100,0
	1996.	2	100,0	0	0,0	2	100,0
	1997.	6	85,7	1	14,3	7	100,0
	1998.	7	87,5	1	12,5	8	100,0
	1999.	5	83,3	1	16,7	6	100,0
	1995.- 1999.	21	87,5	3	12,5	24	100,0

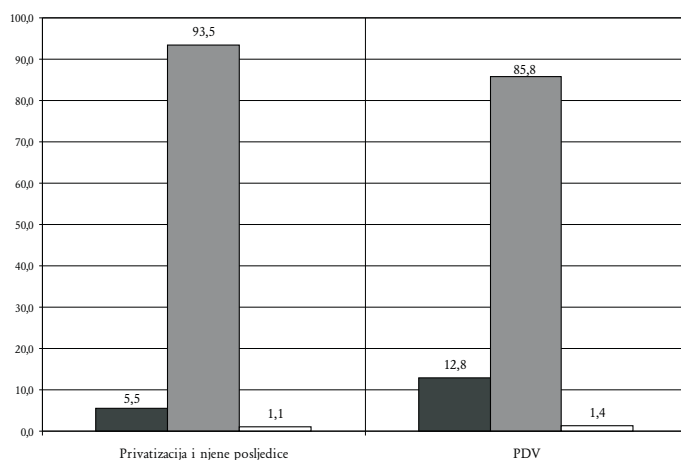
Feral Tribune	1995.	0	0,0	0	0,0	0	-
	1996.	18	94,7	1	5,3	19	100,0
	1997.	2	100,0	0	0,0	2	100,0
	1998.	3	75,0	1	25,0	4	100,0
	1999.	2	66,7	1	33,3	3	100,0
	1995.- 1999.	25	89,3	3	10,7	28	100,0

Tablica 4.
Zastupljenost tema unutar dominantnog područja gospodarstva u tjednim novinama po pojedinim godinama u razdoblju 1995.-1999.

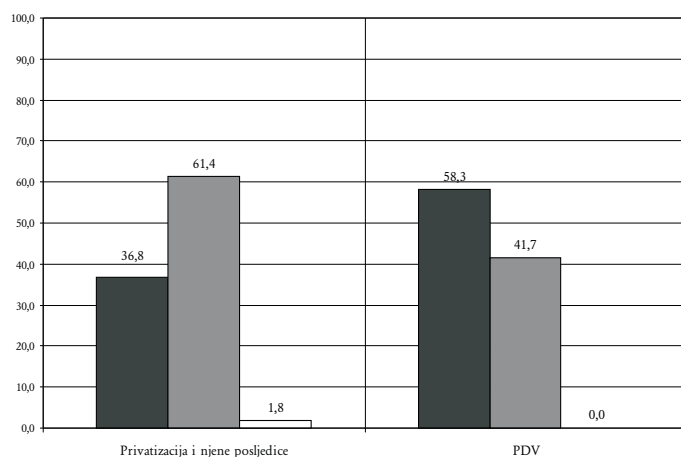
Tablica 5.

Odnos autora prema temama priloga dominantnog područja gospodarstva za dnevne i tjedne novine u razdoblju 1995.–1999.

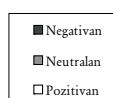
NOVINE	GOSPODARSTVO																							
	Privatizacija i njene posljedice				Ostale teme iz područja gospodarstva				UKUPNO															
	Negativan	Neutralan	Positivan	UKUPNO	Negativan	Neutralan	Positivan	UKUPNO	Negativan	Neutralan	Positivan	UKUPNO	aps. rel.	aps. rel.										
Večernji list	3	2,0	148	97,4	1	0,7	152	75,2	2	4,0	48	96,0	0	0,0	50	24,8	5	2,5	196	97,0	1	0,5	202	100,0
Slobodna Dalmacija	6	7,9	70	92,1	0	0,0	76	62,8	11	24,4	32	71,1	2	4,4	45	37,2	17	14,0	102	84,3	2	1,7	121	100,0
Vjesnik	5	4,3	111	94,9	1	0,9	117	74,1	5	12,2	35	85,4	1	2,4	41	25,9	10	6,3	146	92,4	2	1,3	158	100,0
Novi list	9	17,3	41	78,8	2	3,8	52	61,9	6	18,8	26	81,3	0	0,0	32	38,1	15	17,9	67	79,8	2	2,4	84	100,0
Glas Slavonije	6	9,7	54	87,1	2	3,2	62	68,1	3	10,3	26	89,7	0	0,0	29	31,9	9	9,9	80	87,9	2	2,2	91	100,0
Jutarnji list	2	1,9	105	98,1	0	0,0	107	83,6	1	4,8	20	95,2	0	0,0	21	16,4	3	2,3	125	97,7	0	0,0	128	100,0
Ukupno dnevne novine	31	5,5	529	93,5	6	1,1	566	72,2	28	12,8	187	85,8	3	1,4	218	27,8	59	7,5	716	91,3	9	1,1	784	100,0
Globus	0	0,0	4	100,0	0	0,0	4	80,0	1	100,0	0	0,0	0	0,0	1	20,0	1	20,0	4	80,0	0	0,0	5	100,0
Nedjeljna Dalmacija	0	0,0	1	100,0	0	0,0	1	20,0	1	25,0	3	75,0	0	0,0	4	80,0	1	20,0	4	80,0	0	0,0	5	100,0
Nacional	5	38,5	8	61,5	0	0,0	13	92,9	1	100,0	0	0,0	0	0,0	1	7,1	6	42,9	8	57,1	0	0,0	14	100,0
Hrvatski obzor	3	15,0	17	85,0	0	0,0	20	87,0	1	33,3	2	66,7	0	0,0	3	13,0	4	17,4	19	82,6	0	0,0	23	100,0
Feral Tribune	13	68,4	5	26,3	1	5,3	19	86,4	3	100,0	0	0,0	0	0,0	3	13,6	16	72,7	5	22,7	1	4,5	22	100,0
Ukupno tjedne novine	21	36,8	35	61,4	1	1,8	57	82,6	7	58,3	5	41,7	0	0,0	12	17,4	28	40,6	40	58,0	1	1,4	69	100,0
Ukupno dnevne i tjedne novine	52	8,3	564	90,5	7	1,1	623	73,0	35	15,2	192	83,5	3	1,3	230	27,0	87	10,2	756	88,6	10	1,2	853	100,0

Dnevne novine

Tjedne novine

Grafikon I.

Udjel odnosa autora prema temama priloga dominantnog područja gospodarstva za dnevne i tjedne novine u razdoblju 1995.–1999.

Iz grubog uvida u tablicu i grafikon može se zaključiti da u dnevnim novinama potpuno dominira neutralan odnos autora priloga prema temi privatizacije, ali i prema ostalim gospodarskim temama. Pozitivnog odnosa gotovo nema, dok je negativan zastupljen u 5,5% priloga. Pojedine dnevne novine karakterizira sličan pristup, s tim da se međusobno razlikuju tek po količini priloga prema kojima je izražen negativniji i ma-

nje neutralan odnos. U tom smislu najviše izražen negativan odnos (17,3% priloga) imao je *Novi list*, a slijedi ga *Glas Slavonije*, s 9,7% priloga.

Tjedne novine, slično dnevnicima, karakterizira gotovo potpuni izostanak pozitivnog odnosa prema privatizaciji, dok se od dnevnih razlikuju zbog značajno izraženijeg negativnog odnosa. Takvih je priloga, naime, više od jedne trećine. Osim toga, mnogo je naglašenija i razlika između pojedinih tjednika. Pri tome jedino Nacional ima sličan omjer ukupnom rezultatu, dok ostali značajno odstupaju. Najnegativniji odnos prema privatizaciji imao je *Feral Tribune* (68,4% 'negativnih' priloga) dok su *Nedjeljna Dalmacija* i *Globus* pokazivali potpuno neutralan odnos.

Usporedba javnog mnijenja i pisanja tiska prema privatizaciji

Prije opće usporedbe javnog mnijenja i pisanja tiska o privatizaciji prisjetimo se činjenice da je javnost bila loše ili nikako obaviještena o privatizaciji, odnosno da je tek mali dio građana bio dobro obaviješten. Imajući u vidu činjenicu da najveći broj hrvatskih građana ne vjeruje tisku (vidi Lamza, 1995.), iz dvije navedene činjenice jasno slijedi da odnos javnog mnijenja i pisanja tiska nije međuzavisan. **Drugim riječima, može se reći da javno mnijenje građana o privatizaciji nije oblikovao tisak, niti je ono bilo važno za oblikovanje odnosa hrvatskog tiska prema privatizaciji.**

Iz usporedbe rezultata javnog mnijenja i analize tiska uočava se da su prema privatizaciji mnogo kritičniji bili građani nego hrvatski tisak. Naime, opći odnos građana prema privatizaciji dominantno je negativan, dok je dominantni odnos dnevnog tiska i pretežiti odnos tjednog tiska neutralan. U tom odnosu općem je raspoloženju

građana prema privatizaciji najpribližniji odnos *Feral Tribuna*, tjednika koji se nalazi među onim novinama kojemu, paradoksalno, građani najmanje vjeruju. To se može smatrati dodatnom potkrepom tvrdnji da je odnos prema privatizaciji hrvatskih građana i hrvatskog tiska motiviran različitim čimbenicima.

RASPRAVA

Proces privatizacije u Republici Hrvatskoj u odnosu na slične procese u ostalim postkomunističkim zemljama, imao je i neke specifičnosti (vidi Čučković, 1998.).

Najveća specifičnost povezana je uz golema ratna razaranja i humanitarnu katastrofu, čemu je Hrvatska bila izložena tijekom srpske agresije. Budući da je proces privatizacije započeo tijekom rata i događao se usporedno s ratnim zbivanjima, on je u Hrvatskoj osim gospodarske i socijalne, imao i naglašenu etičku dimenziju. U takvim okolnostima, naime, privatizacija je izazvala svojevrsni ‘efekt etičkog i socijalnog kontrasta’ u hrvatskoj javnosti, na što su građani reagirali osjećajem nezadovoljstva i socijalne nepravde. Budući da hrvatski tisak nije naglašavao taj etički i socijalni paradoks u privatizaciji, već je, naprotiv, imao dominantno neutralan stav i prema zbivanjima u hrvatskom domovinskom ratu (vidi *Analiza sadržaja hrvatskog tiska*, Elaborat, *Institut Pilar*), hrvatski građani bili su prisiljeni potiskivati to nezadovoljstvo i osjećaje socijalne nepravde i neetičnosti ili reagirati na jedan od načina kako teorije socijalne pravednosti predviđaju u takvim situacijama. Na individualno psihološkom planu, prema tim teorijama, građani reagiraju bijesom, depresijom, suicidalnim tendencijama, alkoholizmom i slično, a na

društvenom planu različitim oblicima socijalnih pobuna te štrajkovima radnika, u ovom slučaju, privatiziranih i javnih poduzeća (vidi Tyler i Smith, 1998.). Zanimljivo je da je hrvatski tisak veliku pozornost poklanjao tako izražavanim posljedicama spomenutih procesa u Hrvatskoj, a izbjegavao pisati o njihovim objektivnim uzrocima. Posljedice su skloniji isticati i političari kada im to koristi u promidžbene svrhe, ali čini se ne pokazuju ozbiljnu namjeru promjene modela privatizacije u skladu s očekivanjima građana. Drugim riječima, ni hrvatski tisak niti velika većina hrvatskih političara do sada nisu pokazali da razumiju sustav vrednota hrvatskih građana, na kojem se temelje i njihovi javni stavovi i mišljenja o procesu privatizacije i uvjetima u kojima se on događao. Izražavajući, naime, sklonost solidarnosti i očekujući socijalnu pravednost u procesu privatizacije, hrvatski građani ponašali su se sukladno svojim temeljnim vrijednosnim usmjerenjima. Na njima su temeljili i iskazanu solidarnost tijekom hrvatskog domovinskog rata, prihvaćajući stotine tisuća izbjeglica u svoje domove i skrbeći o njima bez ikakve naknade. Izražavajući neutralan ili, moglo bi se zaključiti, indiferentan stav prema procesima koje su hrvatski građani tako duboko doživjeli, velika većina medijskih aktera u Hrvatskoj ponašala se zapravo na isti način kao i akteri privatizacije koji su se bogatili, neosjetljivi na spomenuti ‘efekt etičkog i socijalnog kontrasta’ u ratnoj situaciji. **Uzimajući u obzir da se i tisak privatizirao po istom modelu kao i ostala javna dobra i resursi, sumnja u objektivnost hrvatskog tiska kada piše o privatizaciji, tim je veća. U takvom kontekstu spomenuti slučaj *Feral Tribuna* razumljiviji je, jer je to list koji se pretežito financirao iz stranih izvora.**

‘Hrvatski slučaj’ promatran u širem kontekstu, spomenutom u Uvodu, u kojemu se događao raspad komunizma i tranzicijski proces, može pridonijeti jasnijem sagledavanju i globalnijih procesa koji se odnose na te zemlje. Iz naše empirijske analize, naime, proizlazi da se Papina očekivanja nisu ispunila na razini ponašanja tranzicijskih aktera i struktura glede obnove duhovnih vrijednosti destruiranih dugogodišnjom vladavinom komunističke paradigme. Više su se, izgleda, do sada ispunila očekivanja interesnih svjetskih i nacionalnih struktura, kojima je osobni interes i naglo bogaćenje mnogo važnije od razvijanja sustava vrednota koji se temelje na solidarnosti, socijalnoj pravednosti i etičnosti. Građani u tranzicijskim zemljama bili su, čini se, najprije izloženi procesu ‘tajkunizacije’ na nacionalnim razinama, da bi se u međunarodnu zajednicu uključivali primarno kroz proces gospodarske globalizacije, što se zapravo svodi na ‘globalističku tajkunizaciju’. U takvom procesu, dakle, javnost nije korištena kao demokratski čimbenik i svojevrsni kriterij ponašanja spomenutih struktura, niti se to u procesu ‘globalističke tajkunizacije’ može očekivati. Naime, iz naših podataka (*Tablica 2*) slijedi da hrvatski građani pod pravednim modelom privatizacije ne smatraju ni privatizaciju ‘izvana’. Za to načelo izjasnilo se samo 4,8% hrvatskih građana. Stoga nije teško predvidjeti da se privatizacija ‘izvana’ neće događati uz veće uvažavanje zatečenih socijalnih i etičkih usmjerenja u tranzicijskim zemljama, već – naprotiv – taj sustav vrednota pokušat će se oblikovati na nov način. Zato je u uvodu i spomenuta analogija između revolucionarnog procesa prelaska iz kapitalizma u komunizam i tzv. tranzicijskog prelaska iz komu-

nizma u kapitalizam. Budući da u tranzicijskim zemljama ovi procesi teku pretežito preko istih struktura, kojima sustavi vrednota proizašli iz kršćanske tradicije nisu nikada bili politički okvir djelovanja (vidi Baloban 1997.), uvjerljivijim se čini zaključiti da će gospodarska globalizacija izazvati dodatna nezadovoljstva javnosti, nego riješiti postojeća. Barem se to može tvrditi za nezadovoljstva proistekla iz neuvažavanja vrijednosnih usmjerenja građana u tranzicijskim zemljama. Zato bi trebalo više pozornosti obratiti na gotovo dramatična upozorenja Pape kao glavnog nositelja moralne paradigme u zapadnoj civilizaciji, u kojima u procesu globalizacije, koje i on drži neizbježnima, poziva i na 'globalizacijsku solidarnost, socijalnu pravdu i etičnost'. Hrvatski primjer odnosa javnosti prema privatizaciji u takvom kontekstu jasno pokazuje kakve su posljedice moguće i na širem planu ako se ponovno ne budu uvažavali temeljni vrijednosni sklopovi građana u tranzicijskim ili postkomunističkim zemljama.

OPĆI ZAKLJUČCI

Iz analize odnosa javnosti prema privatizaciji u Hrvatskoj moguća su slijedeća uopćavanja:

1. Privatizacija u Hrvatskoj imala je nekoliko posebnosti u odnosu na sličan proces u drugim tranzicijskim zemljama. Naročito je istaknuta posebnost istodobne provedbe privatizacije s izloženošću zemlje ratnim razaranja i humanitarnoj katastrofi, što je izazvalo efekt socijalnog i etičkog kontrasta u Hrvatskoj.

2. Hrvatska javnost izrazila je vrlo veliko nezadovoljstvo procesom privatizacije u odnosu na model, vrijeme provedbe i nove vlasnike javnih resursa i dobara. Posebno je to nezadovoljstvo iz-

raženo na socijalnom i etičkom planu zbog činjenice da javnost nije uvažena ni kao 'demokratski partner' akterima i strukturama privatizacijskog procesa, niti su ti akteri i strukture uvažavali temeljne vrijednosne sklopove hrvatskih građana.

3. Hrvatski tisak uglavnom je imao neutralan, odnosno indiferentan odnos prema procesu privatizacije u Hrvatskoj, uz pojedinačne izuzetke u kojima je naglašen i negativan odnos. Drugim riječima, između odnosa javnog mnijenja i pisanja hrvatskog tiska nije bilo nikakvog preklapanja, što upućuje na zaključak da su se ti odnosi temeljili na različitim motivima i čimbenicima.

4. 'Hrvatski slučaj' odnosa javnosti prema privatizaciji držimo primjenjivim i u širem kontekstu, to jest na druge procese u Hrvatskoj, kao i ostalim tranzicijskim ili postkomunističkim zemljama. Ta primjenjivost se posebno odnosi na odnos globalnih gospodarskih procesa i 'globalne solidarnosti' u smislu pristupa razvijanog u okviru socijalnog nauka crkve i teorija socijalne pravednosti u socijalnoj psihologiji.

- Baloban, S. (1997.), *Etičnost i socijalnost na kušnji*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 183.
- Barelson, B. (1952.), *Content Analysis* (Handbook of Social Psychology), 488-522.
- Blumer, H. (1953.), u: Barelson B./Janowitz, M. (ed) (1953.), *Public Opinion and Communication*, The Free Press glencoe, New York.
- Deutsch, M./Shichman, G. (1986.), Conflict: A Social Psychological Perspective, in: Herman, M. G. (ed.) *Political Psychology, Contemporary Problems and issues*, San Francisco/London: Josey/Bars.
- Čučković, N. (1998.), *Temeljna ekonomska obilježja hrvatskog koncepta privatizacije*, Zbornik, Institut društvenih znanosti 'Ivo Pilar', Zagreb, 75-97.

LITERATURA

- Habermas, J. (1989.), *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Polity Press, Cambridge.
- Lamza-Posavec, V. (1995.), *Javno mnijenje*, Alinea, Zagreb, 214.
- Šakić, V. (1999.), Socijalna pravednost i privatizacija u Hrvatskoj – Sociopsihološki pogled, u: Rogić, I./Čenčić, D., *Privatizacija i javnost*, Zbornik, Institut društvenih znanosti 'Ivo Pilar', 324.
- Tyler, T. R./Smith, H. J. (1998.), Social Justice and Social Movements, u: Gilbert, D. T./Fiske, S. T./Lindzey, G. (Eds.), *The Handbook of Social Psychology*, Vol. 2, pp. 595-629, New York: McGraw Hill.
- Weber, R. P. (1990.), *Basic Content Analysis*, Sage Publications, Newbury Park.

Valentin
ZSIFKOVITS

GLOBALIZACIJA I ETIKA

Globalizacija je svima poznata krilatica. U tom kontekstu globalizacija znači “da zemlje u svijetu u gospodarskom pogledu rastu zajedno, da se tržišta međusobno više povezuju, te da pokretljivost proizvodnih čimbenika rada i kapitala raste preko nacionalnih granica”.¹ Tako shvaćenu globalizaciju, koja je usredotočena na gospodarsko područje, nazivam globalizacijom u užem smislu riječi. U tom smislu Međunarodni monetarni fond u svojoj reviji *World Economic Outlook* iz svibnja 1997. godine opisuje globalizaciju “kao rastuću međunarodnu integraciju tržišta dobara, usluga i kapitala” s jedne strane, a s druge strane kao “ponovno pokretanje razvoja u svjetskom gospodarstvu, koji su vidljivi već više od sto godina”.² Pod globalizacijom se može podrazumijevati i širi, dalekosežniji proces, proces koji zahvaća gotovo sva područja života i u skladu s time nadilazi nacionalne granice. Taj proces, primjerice, zahvaća životna područja znanosti, tehnike, komunikacije, sredstava masovnog priopćavanja, prometa, masovnog turizma, politike te, naravno, kriminala, tako da se u tom smislu može govoriti i o globalizaciji kriminala. Tu proširenu globalizaciju nazivam globalizacijom u širem smislu riječi. Pri tom su pojedina područja globalizacije međusobno više-manje usko povezana. Tako, pri-

mjerice, razlog ubrzavanja procesa gospodarske globalizacije leži u sve bržoj globalizaciji u širem smislu riječi te u pojeftinjenju prometa i komunikacijskog sustava. Ovaj moj prilog temi globalizacije bavit će se uglavnom gospodarskom globalizacijom i njezinim etičkim vidovima.

OSNOVNA NAČELA MEĐUNARODNE TRGOVINE

Početak globalizacije kao spomena vrijednog gospodarskog prekoračenja nacionalnih granica usko je povezan s teorijom Adama Smitha o podjeli rada, uključivo s teorijom apsolutne prednosti troškova, kao i s teorijom komparativnih troškova Davida Ricarda. Na osnovi tih teorija mogu se oblikovati dva važna, još i danas važeća, načela međunarodne trgovine. Prvo načelo glasi: “Ako se od dvije zemlje svaka od njih specijalizira za proizvodnju onih dobara za koja posjeduje komparativne prednosti (odnosno razmjerno najveću mogućnost učinka), trgovina se isplati svima koji u njoj sudjeluju. U obje zemlje rastu realni dohoci. Ta tvrdnja vrijedi i onda kada je jedna regija u proizvodnji bilo kojeg dobra apsolutno učinkovitija od druge”.³ Drugo načelo može se oblikovati ovako: “Pogrešni sustav carina i uvoznih kvota neće koristiti ‘zaštićenim’ radnicima ili potrošačima jedne zemlje, nego će dapače voditi padu njihovog realnog dohotka, jer poskupljuje uvoz i nanosi štetu gospodarskoj učinkovitosti čitavoga svijeta. Protekcionizam šteti svim zemljama, jer smanjena svjetska trgovina razara učinak proizvodnje, koji sa sobom nosi sustav specijalizacije i podjelu rada”.⁴

GLOBALIZACIJA I OPĆE DOBRO

Temeljeći se na takvim uvjerenjima, posebno pospješena razvojem i pojeftinjenjem prometa i optičaja informacija, globalizacija gospodarstva razvila se osobito počevši od prošlog stoljeća, koje je dakako bilo obilježeno i recesijama te prije svega dvama svjetskim ratovima. Čini mi se da je u okviru naše teme važna tvrdnja da globalizacija gospodarstva predstavlja povijesni proces, koji u određenoj mjeri jednostavno treba uzeti na znanje kao činjenicu, te ga ne treba samovoljno dovesti u pitanje. Ono što je moguće i što je nužno, jest činjenica da je unutar određenih okvira moguće upravljati tim procesom te na njega utjecati kako bi postigao svoj optimum, a to je globalno shvaćeno opće dobro, koje bih definirao ovako: Globalno opće dobro jest najveća moguća sreća svakog pojedinog društva u svijetu, u sadašnjosti i budućnosti, zasnovana na ljudskoj naravi i na očuvanju stvorenoga, s osobitim poštivanjem osnovnih životnih potreba svijetu, kao i s osobitom brigom za uvjete u kojima se mogu ostvariti dvije navedene dimenzije (ljudska narav i očuvanje stvorenoga).

SVJETLA I SJENE GLOBALIZACIJE

Prije nego što se upustimo u iscrpniju raščlambu gore navedenog optimuma, potrebno je baciti kratki pogled na svjetla i sjene globalizacije. Već spomenuta, u drugoj polovici 20. stoljeća ubrzana, integracija tržišta dobara, usluga i financija, prozvana je reglobalizacijom.⁵ Nasuprot tome, dezintegraciju svjetskog gospodarstva koja je uslijedila početkom i nakon prvog svjetskog rata, Williamson u svojim gospodarsko-povijesnim radovi-

ma naziva deglobalizacija-implozija.⁶ Tu dezintegraciju Williamson prosuđuje kao katastrofalnu. Istog je mišljenja i Landmann kada piše: “Kao što je u prvoj polovici 20. stoljeća pokazala ‘deglobalizacija-implozija’, velika prijetnja za radna mjesta, plaće i blagostanje ne nalazi se u globalizaciji, nego u radikalnom okretanju politike od načela integriranog gospodarstva i otvorenih tržišta”.⁷ Međunarodni monetarni fond piše o globalizaciji i njezinim posljedicama: “Nema sumnje da globalizacija izvanredno puno pridonosi globalnom blagostanju”.⁸ Takva stajališta nadahnjuju se ovakvim razmišljanjima:

- globalizacija je poboljšala razmještaj proizvodnih čimbenika te kao takva pridonijela rastu blagostanja u svjetskom gospodarstvu;
- rastuće blagostanje u svjetskim je razmjerima ujedno pokretač razvoja mirnih i demokratskih odnosa među državama;⁹
- ima nešto u pretpostavci da su pozitivni učinci globalizacije veći od negativnih, zbog čega je lako moguće da dobitnici nadoknade štetu gubitnicima, a da se pri tom ne moraju u potpunosti odreći svoje prednosti;¹⁰
- dosadašnja povijest globalizacije, prije svega od prošlog stoljeća, ide u prilog tezi prema kojoj je blagostanje nacija presudno uvjetovano međunarodnom raspodjelom rada.¹¹

Takvi pozitivni vrijednosni sudovi – prema mojim saznanjima – jesu doduše tipični i reprezentativni za ekonomiste, ali ne za široke slojeve i ostale gremije. Kod posljednjih je uočljivo protuglobalizacijsko raspoloženje, za koje je u jednoj studiji Brookingove institucije stvoren pojam ‘globofobija’.¹² Takvo protuglobalizacijsko raspoloženje izašlo je u posljednje vrijeme na vidjelo prim-

jerice u prosvjedima u Seattleu prigodom skupštine WTO-a te u Davosu prigodom svjetskog gospodarskog foruma. U tom kontekstu valja podsjetiti na knjige koje su objavljene u velikim nakladama s naslovima poput 'Globalizacijaska stupica',¹³ 'Teror ekonomije'¹⁴ ili 'Turbo-kapitalizam'.¹⁵ U tim i sličnim knjigama zastupa se teza "da su globalizacija i silno učinkovita financijska tržišta stvorila 'neobuzdani turbo-kapitalizam' koji namjerava uništiti naša radna mjesta, naše sustave osiguranja prizemljiti na razinu Trećega svijeta, politiku lišiti moći, uništiti okoliš te opljačkati zemlje u razvoju".¹⁶ Isto se može reći i za zemlje u tranziciji. Nadalje, u ovom se kontekstu govori o 'diktaturi tržišta' ili o 'menadžerima milijarde teških investicijskih fondova i svjetskih koncerna', koji 'uništavaju nacionalne države'.¹⁷

Kada gore spominjem gremije, koji prije negativno prosuđuju globalizaciju, mislim primjerice na 'Dokument VIII. općeg zasjedanja Ekumenskog vijeća crkava od 3. do 14. prosinca 1998. u Harariju/Zimbabweu' te u vezi s time na otvoreno pismo ekumenski zauzetih pojedinaca, koje je bilo upućeno sudionicama i sudionicima općeg zasjedanja.

SUMNJA EKUMENSKOG VIJEĆA PREMA GLOBALIZACIJI

U spomenutom Dokumentu VIII. općeg zasjedanja može se između ostalog pročitati: Moć razmjerno malog broja država i poduzeća na Sjeveru "proteže se preko čitave zemaljske kugle i zahvaća u brojna životna područja. ... Važne odluke donosi po prilici 30 zemalja i 60 velikih tvrtki. Planska globalizacija proizvodnje, kapitala i trgovine vodi na svjetskom tržištu do još većeg jačanja moći financijskih središta".¹⁸ Nadalje se upozorava da

globalizacija pridonosi iscrpljivanju nacionalne države, razara slogu društva te u bespoštednom napadu na opće dostojanstvo stvorenja povećava izrabljivanje prirode. Upozorava se i na nedosljednost da se u procesu globalizacije kapital može nesmetano kretati širom svijeta, dok se u isto vrijeme postavljaju nove granice radu, kako bi se spriječilo useljavanje onih koji traže posao. Liberalizacija trgovine, koja predstavlja jedno od najviših načela gospodarske globalizacije, provodi se jednostrano, budući da se razvijene zemlje ponašaju protekcionistički, protiveći se uvozu i općenito su protiv nacionalnih tržišta Juga. O globaliziranom financijskom kapitalu kaže se: “Samo mali dio od jedan i pol bilijuna dolara, koji se dnevno razmijeni na deviznim tržištima, povezan je s osnovnim gospodarskim djelatnostima. Lavovski udio otpada na čistu financijsku špekulaciju, a ne na stvarne investicije. Ta špekulacija slabi već ionako načeta nacionalna gospodarstva. Masovna špekulacija dovela je do sloma financijskih tržišta u Aziji te predstavlja opasnost za svjetsko gospodarstvo u cjelini”.¹⁹ Dokument doduše priznaje da brzo napredovanje globalizacije ima potencijalno pozitivnih vidova, ali prema autorima dokumenta, u stvarnosti je ona pretežno negativna za siromašne i slabe.

U istom se smjeru kreću i kritičke tvrdnje u gore spomenutom otvorenom pismu koje su na poticaj prijašnjeg generalnog tajnika Ekumenskog vijeća crkava Philipa Pottera sastavile angažirane osobe iz Njemačke i nekih europskih susjednih zemalja. U pismu se primjerice kaže: “Globalizacija proizvodi silna bogatstva za manjinu i rastuće siromaštvo za mnogo veći broj ljudi”.²⁰ Kada je riječ o globaliziranom financijskom kapita-

lu, citira se poznati gospodarski znanstvenik John Maynard Keynes, koji u tridesetim godinama upozorava da: “ako prevlada svijet financija, razvoj jedne zemlje postat će tek sporedni proizvod igre banaka”.²¹

Imamo li pred očima kritički stav tog dokumenta i otvorenog pisma prema globalizaciji financijskog kapitala, neizbježno nam dolazi na pamet kritika kapitalizma u enciklici pape Pia XII. ‘Quadragesimo anno’ iz godine 1931., gdje se u br. 109 kaže: “Konačne posljedice individualističkog duha jesu, časna braćo i ljubljani sinovi, kao što i sami opažate i žalite: slobodna konkurencija uništila je samu sebe, na mjesto slobodnog tržišnog gospodarstva stupila je ekonomska prevlast, težnja za dobitkom pretvorila se u razuzdanu težnju za moći... U međudržavnom životu iz jednog izvora proizišla su dva zla: s jedne strane izvire pretjerani gospodarski nacionalizam i imperijalizam, a s druge strane ne manje pogubni i odurni financijsko kapitalistički internacionalizam ili imperijalizam internacionalnog financijskog kapitala, koji se posvuda nalazi kod kuće gdje pronalazi žrtvu”.

MOGUĆNOSTI USMJERENJA GLOBALIZACIJE PREMA MEĐUNARODNOM OPĆEM DOBRU

Pošto smo prikazali globalizaciju kao povijesni proces te nakon kratkog uvida u pozitivna i negativna mišljenja o globalizaciji, sada se nastoji pokazati mogućnosti najučinkovitijeg usmjerenja globalizacije prema spomenutom međunarodnom općem dobru. U takvom procesu usmjerenja, osobito ako se imaju na umu zemlje u razvoju i tranzicijske zemlje, čine se osobito važnim tri koraka:

- svesti na minimum tamne sjene globalizacije te, koliko je to moguće, promicati njihovu pravedniju raspodjelu, tj. tako da se rasterećuju siromašni i slabi, pri čemu je jasno da se ‘raspodjela’ ne može provesti kao da se dijeli kolač, nego ona ovdje znači da u procesu globalizacije te pri korekcijama rezultata globalizacije, valja voditi računa prije svega o siromašnima i slabima;
- istodobno treba načiniti korak koji ide za maksimalnim promicanjem svijetlih strana globalizacije koji u jednakoj mjeri trebaju zahvatiti siromašne i slabe;
- treći korak koji istodobno valja provesti treba ići u prilog izgradnji i razradi odgovarajućeg globalnog okvirnog poretka s pripadajućim globalnim institucijama i sa strategijom koja će također služiti boljem položaju siromašnih i slabih. Ovdje valja nadodati da pretpostavka za takav okvirni poredak mora biti globalna etika odnosno globalni etos.

GLOBALIZACIJA I NEZAPOSLENOST

Jedna od često spominjanih točaka kritike, kada je o globalizaciji riječ, jest da ona u industrijaliziranim društvima uzrokuje nezaposlenost, jer poduzeća koja djeluju globalno sele svoju proizvodnju u zemlje s niskim plaćama, niskim socijalnim troškovima i niskim troškovima zaštite okoliša te je stoga – uslijed otvaranja tržišta za proizvode iz jeftinih zemalja – naša radna snaga, osobito niskokvalificirana, izložena pritisku. U socijalno-etičkom pogledu postoji određena nesigurnost s obzirom na taj problem, jer je s jedne strane gubitak radnih mjesta u industrijaliziranim društvima zlo, i jer dolazi do nepoželjnog pritiska na platne i socijalne standarde te standarde zaštite okoliša.

No s druge su strane niski troškovi proizvodnje u siromašnim zemljama ako ne jedina, a ono najvažnija prednost u odnosu na industrijalizirane zemlje.

Kako pronaći izlaz iz te dileme? Prije svega, od bogatih industrijaliziranih zemlja treba tražiti dosljednost, koja nije došla do izražaja u već navedenom Dokumentu VIII. općeg zasjedanja: nije etički opravdano tražiti i koristiti se pristupom tržištima siromašnih zemalja, a vlastita tržišta štiti protekcionističkim mjerama. U tom smislu posve je u pravu honduraški nadbiskup Rodriguez,²² kada traži da i siromašne zemlje imaju pristup poštenoj i slobodnoj svjetskoj trgovini jer za tim imaju goruću potrebu. Dakako, odmah mora nadodati i ovo: političari koji bi u bogatim zemljama svojim biračima bez uvijanja prikazali ovakvo stanje stvari, imali bi manje izgleda biti ponovno izabrani. I sami biskupi u bogatim zemljama nalaze se u tom smislu u opasnosti da izgube ili barem oneraspolaže svoje vjernike kad bi zauzeli konkretan i jednoznačan stav. Iz toga svakako ne treba zaključiti da gospodarsku istinu o nužnosti solidarne i pravedne raspodjele rada i drugih mogućnosti za život – i to na nacionalnoj i međunarodnoj razini – treba prešutjeti, nego ovo pitanje valja uočiti, što je više moguće ublažiti ili barem naći kompromisno rješenje. Na konkretnom planu bit će nužno pripremiti i potaknuti radnike u industrijskim zemljama da se možda prekvalificiraju u izglednija i – s obzirom na komparativne prednosti troškova – prihvatljivija zanimanja, osigurati ih protiv osiromašenja pomoću socijalne mreže te općenito posredovati dinamiku i fleksibilnost kao važno usmjerenje na gospodarskom polju. Ono što je u takvim situaci-

jama teško, ali i nužno, jest imati oka za mnogo siromašnije ljude u zonama bijede ovoga svijeta, koji u stupici nezaposlenosti nemaju socijalnih mreža koje bi ih prihvatile, ali i imati oka za otežane životne okolnosti ljudi u zemljama u tranziciji. U ovom kontekstu valja upozoriti i na to da gospodarstvo općenito nije igra u kojoj se odjednom zarađuju milijuni, a kad to i jest, onda jest samo kratkoročno: da, prema tome, od poštene, pravedne i slobodne svjetske trgovine svi dugoročno dobivaju, dakle da imaju više nego ako se međusobno izoliraju. Poštena, pravedna i slobodna svjetska trgovina, naime, kadra je spriječiti institucionalnu sklerozu²³ te na široj osnovi ojačati kupovnu moć i tako osigurati radna mjesta.

ZAHTJEV ZA PRAVEDNIM MEĐUNARODNIM OKVIRNIM PORETKOM

Ako globalna slobodna trgovina ima svojih prednosti, zašto onda u svijetu ima toliko siromaštva? Za to ne mora biti kriva globalizacija po sebi, nego društvene strukture u siromašnim društvima te nedostatak nacionalnih i međunarodnih (globalnih) okvirnih poredaka. Moguće je zamisliti da bi bez globalizacije stanje bilo još gore. Žele li pozitivne strane globalizacije, dakle, pojačani gospodarski rast i porast blagostanja, biti u odgovarajućem razmjeru svima na korist, potrebne su odgovarajuće pravedne državne i društvene strukture te globalni okvirni poredak. Njih, međutim, nedostaje u znatnoj mjeri. Poznato je da je za učinkovitost ekosocijalnog tržišnog gospodarstva potrebna liberalno-socijalna i pravno-državna demokracija. No takvi državni i društveni oblici u svijetu su zapravo u manjini. Općenito nema na odgovarajući način izgrađenog i razrađenog me-

đunarodnog pravnog ustrojstva s institucijama koje bi to pravno i provele. Bilo bi, primjerice, nužno osigurati zaštitu privatnog prava u ekonomskom smislu te mogućnost sklapanja ugovora, koji bi u slučaju nepoštivanja bili djelotvorno zaštićeni. Oba uvjeta u današnjem svijetu država, prema Watrinu,²⁴ nisu u dovoljnoj mjeri ispunjena. Ne postoji, primjerice, svjetska središnja banka, kao ni opće prihvaćena automatska pravila za svjetske mjere na području financijske i porezne politike.²⁵

Tako je politički okvirni poredak uz koji je vezan slobodni međunarodni gospodarski promet “neprestano u opasnosti da se slomi pod pritiskom protekcionističkih interesa”.²⁶ Postojećim međunarodnim institucijama – Organizaciji za gospodarsku suradnju i razvoj (OECD), Međunarodnom monetarnom fondu (MMF), Svjetskoj banci, Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO), Međunarodnoj burzi rada, predloženom Multilateralnom investicijskom sporazumu (MAI) i sličnim multilateralnim sporazumima – predbacuje se da jačaju moć onih koji su ionako povlašteni, a da zapostavljaju siromašne i slabe zemlje.²⁷ Potrebne su odgovarajuće transparentne kontrolne instance takvih institucija. Ostaje međutim da globalni problemi zahtijevaju i globalne ustanove, kao i njihovu kontrolu.

Potreba za globalnim institucijama koje bi upravljale i nadzirale globalne gospodarske djelatnosti to je očitija što se više u procesu globalizacije uočavaju velike fuzije poduzeća, koja prijete da će postati ‘opasnima’ pošto zavladaju svjetskim tržištem jer znatno nadmašuju sposobnost i moć kontrole nacionalnih vlada. Činjenica je da već sada kod odluka o investicijama i otvaranju filija-

la uvjete mogu diktirati finansijski snažni investitori, a da ti uvjeti ne donose dobro tamo živućem pučanstvu. No gospodarsko poduzetništvo nije u prvom redu graditelj putova ljudskih prava i standarda, nego zastupa interese dobiti. Ne postoje uzalud na nacionalnoj razini zakoni koji ograničuju odnosno sprječavaju monopoliziranu gospodarsku moć. Ta je stvar osobito izražena kada se radi o takvim velikim fuzijama međunarodnih poduzeća u medijskom području,²⁸ koja bi trebala vršiti važnu ulogu u kontroli političke i gospodarske moći: tada se postavlja goruće pitanje tko kontrolira kontrolore. Sjetimo se samo problema senzacionalističkih časopisa s velikom nakladom naše zemljopisne paralele.

Istinski globalne institucije, koje nadilaze interese nacionalnih država, nadalje, potrebne su i važne i zbog toga što su na globalnom tržištu asimetrično podijeljene mogućnosti nacionalnih država da nametnu svoje gospodarsko političke interese.²⁹ Tako, primjerice, ekonomski razvoj u SAD-u više utječe na događanja u Paragvaju nego obratno. Djelotvorne globalne institucije mogle bi na ovom području skrbiti o određenoj ravnoteži.

MEĐUNARODNI REGIONALNI SPORAZUMI KAO PUT?

Dosadašnji tijek razvoja nadržavnih, dakle međunarodnih institucija sa svrhom koordinacije i kontrole uči nas da je lakše osnovati i sagraditi funkcionalne regionalno-globalne ustanove, primjerice u Europi, nego univerzalno-globalne. To je očito ne samo na području ljudskih prava, nego i na području gospodarstva. Među regionalno-globalnim asocijacijama s odgovarajućim institucijama koje su od posebnog interesa za našu temu,

osim Europske zajednice treba spomenuti još dvije: NAFTA (kratica za North American Free Trade Agreement, riječ je, dakle, o zoni slobodne trgovine između SAD-a, Kanade i Meksika) te AFTA (kratica za ASEAN Free Trade Area, dakle azijska zona slobodne trgovine, kojoj pripada devet članica iz Association of South-East Asian Nations. Taj ASEAN pakt predstavlja ujedinjene južnoazijske zemlje za promicanje gospodarske, političke i socijalne suradnje). U takvim regionalnim sporazumima očito se vidi realističniji put do nadnacionalne koordinacije. Ipak valja imati na umu na što u vezi s tim upozorava Helmut Hesse kada piše: "Zabrinuti glasovi iz zemalja Trećega svijeta o mogućoj izgradnji 'europske utvrde' ili o ograđivanju zajedničkog tržišta koje su stvorile SAD, Kanada i Meksiko prema svjetskom tržištu, pokazuju da su regionalni sporazumi o koordinaciji možda lakše provedivi, ali da u isto vrijeme u sebi kriju opasnost novih globalnih ekonomskih zapostavljanja. Iz teorije oligopola poznato je koliko nestabilno i konfliktima opterećeno može biti snažno tricentrično gospodarstvo, budući da moćni regionalni gospodarski blokovi mogu raditi jedni protiv drugih s većim izgledima za uspjeh nego što je to moguće pojedinim državama. Potrebni su osobiti naponi da bi se postigla ravnoteža između globalizacije i regionalizacije".³⁰ Kada je o tome riječ, bit će, primjerice, važno da tranzicijske zemlje nađu odgovarajuće mjesto u Europskoj Uniji.

Pogled u prošlo stoljeće podsjeća nas da povijest, barem desetljećima, može ići i u negativnom smjeru, ako se proces globalizacije pravodobno i

ZAKLJUČAK

optimalno ne usmjeruje. Ovdje se misli na odlomak iz Manifesta Komunističke partije iz 1848. godine, gdje između ostalog piše: “Trajni preokreti u proizvodnji, neprestana potresanja svih društvenih stanja, vječna nesigurnost i pokret tipični su za epohu buržoazije više nego za bilo koju drugu. Svi čvrsti i zahrđali odnosi s popratnim starim i poštovanja vrijednim predodžbama i nazorima nestaju... Potreba za sve širim tržištem za svoje proizvode tjera buržoaziju po čitavoj zemaljskoj kugli. Ona se mora svagdje ugnijezditi, svagdje započeti, svagdje uspostaviti veze... Ona je... industriji ispod nogu izmakla nacionalno tlo. Prastare nacionalne industrije su uništene, a uništavaju se svakodnevno. Potiskuju ih nove industrije... čiji se proizvodi koriste ne samo u zemlji, nego istodobno u svim dijelovima svijeta”.³¹

Nadajmo se da će pobijediti dalekovidni razum i lojalna solidarnost nad individualnim egoizmom koji je specifičan za skupine, poduzeća, nacionalne države i regije.

Sažeto i zaključno može se, prema studiji stručne skupine ‘Svjetsko gospodarstvo i socijalna etika’ te prema crkvenim ustanovama Adveniat, Caritas internationalis, Misereor, missio Aachen, missio München i Renovabis, reći slijedeće: “Proces globalizacije pridonosi doduše porastu blagostanja u svijetu, ali tendenciozno vodi prema znatnim pomacima u raspodjeli na štetu slabije kvalificirane radne snage u industrijskim zemljama i siromašnijih slojeva pučanstva u zemljama u razvoju i tranzicijskim zemljama. Osim toga, učinci rasta zasnivaju se djelomice na nedovoljnom odvajanju sredstava za zaštitu okoliša te time stvaraju problem međugeneracijske raspodjele”.³² A malo dalje ista studija kaže: “Kada prevla-

davanje granica postane prvotnim etičkim mjerilom sveopće odgovornosti, onda prvenstveni cilj političkog upravljanja mora biti da se pomoću politički uređenih okvirnih uvjeta, koliko je to moguće, spriječi da proces globalizacije ne bi podijelio ljude i naraštaje na pobjednike i gubitnike. Kao što je u doba nacionalnih ekonomija zadaća države bila (i ostaje) da uz pomoć okvirnih uvjeta tako upravlja tržištem i njegovim neupitnim snagama, da bude djelotvorno na korist svima, tako su i danas potrebni sporazumi i institucije na svjetskoj razini kako bi se taj uzor socijalnog tržišnog gospodarstva primijenio na globalnu ekonomiju. Riječ je, dakle, o prethodnom stvaranju što poštenijih i pravednijih polazišnih uvjeta. Ako pak dođe do nepravdi, što se vjerojatno nikada neće moći dokraja spriječiti, treba ih ispraviti naknadnim i primjerenim zahvatima. To vjerojatno i dalje mora biti zadaća na nacionalnoj razini”.³³ I još se mora nadodati kako mogućnosti neke zemlje da se okoristi globalizacijom svakako ovise o njezinim političkim i sličnim mjerama.³⁴

BILJEŠKE

- ¹ J. B. Donges, Die Globalisierung der Wirtschaft: Eine positive Entwicklung, u: *Volkswirtschaftliche Korrespondenz der Adolf-Weber-Stiftung* 37 (1998), br. 9, ondje 1.
- ² Ch. Watrin, Die Herausforderung der Globalisierung: Chancen und Notwendigkeiten, u: A. Rauscher, (Hrsg.), *Zukunftsfähige Gesellschaft. Beiträge zu Grundfragen der Wirtschafts- und Sozialpolitik*, Berlin 1998, 86, 69.
- ³ P. A. Samuelson/W. D. Nordhaus, *Volkswirtschaftslehre. Grundlage der Makro- und Mikroökonomie*, Sv. 2, Köln⁸1987, 641.
- ⁴ *Isto*, 642.
- ⁵ O. Landmann, Die Globalisierung: Wachstumsmotor oder Job-Killer?, u: *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik* 44 (1999), 133-152, 136.
- ⁶ Usp. *isto*, 140.

- ⁷ *Isto*, 150.
- ⁸ “There is no doubt that globalisation is contributing enormously to global prosperity”, Ch. Watrin, *Die Herausforderung der Globalisierung ...*, 71.
- ⁹ To je glavna teza knjige: F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York 1992.
- ¹⁰ Ch. Watrin, *Die Herausforderung der Globalisierung ...*, 75.
- ¹¹ Usp. *isto*, 74.
- ¹² G. Burtless/R. Z. Lawrence/R. E. Litan/R. J. Shapiro, *Globophobia*, Washington 1998.
- ¹³ H.-P. Martin/H. Schumann, *Die Globalisierungsfalle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand*, Reinbeck/H. ⁸1996.
- ¹⁴ V. Forrester, *Der Terror der Ökonomie*, München 1998 (džepno izdanje).
- ¹⁵ E. Luttwak, *Turbo-Kapitalismus. Gewinner und Verlierer der Globalisierung*, Wien 1999.
- ¹⁶ O. Landmann, *Die Globalisierung ...*, 133.
- ¹⁷ *Isto*, 133.
- ¹⁸ Der Herrschaft widerstehn – das Leben bejahen: Die Herausforderung der Globalisierung. Dokument der VIII. Vollversammlung des Ökumenischen Rates der Kirchen vom 3. bis 14. Dezember 1998 in Harare/Simbabwe, u: *Una sancta* 54 (1999), 16–24, 17.
- ¹⁹ *Isto*, 18.
- ²⁰ Globalen Mächten widerstehen. Globalisierung. Ein offener Brief der Sorge und der Hoffnung, u: *Junge Kirche* 59 (1998), 445–452, 446.
- ²¹ *Isto*, 447.
- ²² Usp. Bischof für internationalen Gerichtshof für Wirtschaftsverbrechen. Honduranischer Erzbischof Rodriguez: ‘Schmutziges Geld’ von Diktatoren und Drogenhändlern muss der Kampf angesagt werden, u: *Kathpress-Tagesdienst*, br. 294, 30. 12. 1999, 10.
- ²³ Usp. M. Olson, *The Rise and Decline of Nations*, New Haven 1982.
- ²⁴ Ch. Watrin, *Die Herausforderung der Globalisierung ...*, 82 s.
- ²⁵ Usp. H. Hesse, Globalisierung, u: Enderle, G. u. a. (Hrsg.), *Lexikon der Wirtschaftsethik*, Freiburg/Br. 1993, 402–410, 408.
- ²⁶ O. Landmann, *Die Globalisierung ...*, 140.

- ²⁷ Usp. *Der Herrschaft widerstehen ...*, 17, 24.
- ²⁸ Usp. npr. Größte Fusion aller Zeiten führt Medien und Internet zusammen, u: *Die Presse*, 11. 1. 2000, 15.
- ²⁹ Usp. H. Hesse, *Globalisierung ...*, 406 s.
- ³⁰ *Isto*, 409 s.
- ³¹ K. Marx/F. Engels, Manifest der Kommunistischen Partei, u: *Isti, Werke*, hrsg. v. Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED, Bd. 4, Berlin 1974, 459–493, 465 s.
- ³² *Die vielen Gesichter der Globalisierung - Perspektiven einer menschengerechten Weltordnung*. Eine Studie der Sachverständigengruppe 'Weltwirtschaft und Sozialethik' und der kirchlichen Werke Adveniat, Caritas internationalis, Misereor, missio Aachen, missio München und Renovabis, hrsg. v. d. Wissenschaftl. Arbeitsgruppe für weltkirchliche Aufgaben der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn 1999, 51.
- ³³ *Isto*, 51.
- ³⁴ Usp. *isto*, 54 s.

Marijan
VALKOVIĆ

ZNAČENJE
SOCIJALNOG
NAUKA CRKVE U
TRANZICIJSKIM
ZEMLJAMA

Socijalni nauk Crkve u tranzicijskim zemljama bio je, iz poznatih razloga, pola stoljeća blokiran u svom razvitku.

S dolaskom slobode, socijalno-političke preobrazbe i društvenog pluralizma, situacija se naglo mijenja. Politički ciljevi izgledali su prilično jasni: treba prihvatiti demokratsko društvo kakvo se etabliralo 'na Zapadu' i u 'razvijenim industrijskim zemljama'. Mnogo su nejasnija bila socijalno-gospodarska pitanja. Znalo se iz iskustva da planska ekonomija ne valja, ali i da konkretno tržišno (kapitalističko) uređenje nije idealno.

U analizi situacije s obzirom na razvitak gospodarskih, socijalnih i političkih analiza upućeni smo na ekonomiste, sociologe i politologe. S crkvene strane, vjersko-moralne prilike u tranzicijskim zemljama nastoje se tek u novije vrijeme empirijski proučiti s nekoliko istraživanja u tijeku,¹ a socijalne analize i sugestije iz perspektive socijalnog nauka Crkve još su na početku. Možemo se nadati da će novoosnovani centri (ili akademije) za socijalni nauk Crkve pridonijeti tom razvitku.

SOCIJALNI NAUK CRKVE

U novije vrijeme katolički socijalni nauk prilično je privlačan i zanimljiv u tranzicijskim zemljama,

ali o njemu se uglavnom govori općenito,² navode se citati enciklika bez dubljeg poniranja u problematiku nastalu u novim socijalno-političkim prilikama i, posebice, bez dovoljno konkretnosti. Ima, dakako, i skromnih pokušaja dubljih prodiranja, ali to se slabo osjeća u široj društvenoj zajednici. Glavni su razlozi, čini se, nedostatak zauzetih i izgrađenih kršćanskih laika te premalo kvalificiranih stručnjaka i studijskih centara za socijalni nauk Crkve. Biskupi daju kraće načelne izjave, po sebi vrlo važne, a komisije 'Pravda i mir' uglavnom kritički reagiraju na pojedine, većinom negativne aspekte društvenog života, bez većih inspiracija, socijalnih i 'političkih' koncepata koji bi trebali utjecati na širu javnost.³ U novije vrijeme u Hrvatskoj su za socijalno osvješćivanje mnogo značile kratke izjave zagrebačkog nadbiskupa J. Bozanića, osobito njegova božićna poruka 1997. godine, koja je govorom o 'grijehu struktura' u Hrvatskoj prozivala neke zakone donesene, po mišljenju nadbiskupa Bozanića, radi skupinskih interesa, a ne radi općega dobra – tvrdnja koja je naišla na golem odjek u javnosti. Od poznatijih crkvenih dokumenata socijalne naravi u postkomunističkim zemljama čini se uspješnijim pastirsko pismo mađarskih biskupa 'Za pravedniji svijet i više bratstva' iz 1996. godine.⁴ Ti i brojni drugi interventi u drugim 'zapadnim' zemljama metodološki pokazuju kako između općih načelnih pristupa (uglavnom na temelju koncilskih dokumenata i papinskih enciklika) i konkretne socijalne i gospodarske politike postoji srednja razina konkretne socijalne etike, na kojoj radi općega dobra nastupaju biskupi, biskupske konferencije i katolički forumi kao sudionici dijaloga u pluralističkom društvu, uza svu kvalifici-

ranost ali i moguću relativnost nekih njihovih stavova ili nastupa.

U ovom članku navedeni su oni aspekti za koje autor drži da su osobito aktualni u zemljama tranzicije.

ANTROPOLOGIJA

Danas se u zemljama postkomunizma počeo širiti val individualizma, a zajedništvo bi se imalo temeljiti praktično na gospodarskim i tehnološkim dostignućima, u duhu jednostrano shvaćene globalizacije (neofunkcionalističko civilno društvo). Kriva antropologija, koju je Ivan Pavao II. nazvao glavnim uzrokom propasti komunističkih sustava (uz ateizam...),⁵ prijeti da upropasti društveni život i u novim prilikama, kad neoliberalne struje snažno prodiru na Istok Europe. Scijentistički pozitivizam prijeti da uguši kršćanski 'integralni humanizam', kako bi rekao Maritain. Uvjereni smo da humanizam kršćanske provenijencije ima najbolje izgleda za budućnost, no on je u obrani te se sporo i slabo probija. Ostaci socijalističko-komunističkog svjetonazora radije prihvaćaju postmodernističko 'anything goes' i neopozitivističku antropologiju nego onu kršćanske provenijencije, budući da objema skupinama nedostaje personalistička komponenta.

S obzirom na funkcionalno diferencirana i gotovo osamostaljena područja modernoga društvenog života, barem u praksi (npr. politika i gospodarstvo), čini se da nije moguće na tim područjima izraditi konkretnije smjernice koje bi bile 'kršćanske' ili 'katoličke', osim općih antropoloških i etičkih elemenata. Drugi vatikanski sabor priznaje im autonomiju, ali to ne znači da ih se ne može kritički ispitivati u svjetlu biblijske po-

ruke i velike kršćanske tradicije te da nije moguća neka opća ‘etika institucija’, jer je etika uključena gdje je god ljudsko djelovanje. Velika je zadaća socijalnog nauka Crkve, ukoliko je kršćanski i ‘crkven’, da nadahnjuje i prožima društvo kršćanskim vrednotama. No važno je to shvatiti integralno, tj. uvažavajući ne samo individualnu, nego i društvenu dimenziju čovjeka i antropologije. Prevladati je individualističku etiku (*Gaudium et Spes*, 30) u okviru temeljnih kršćanskih istina (Trojstvo, Euharistija, kristologija...).⁶ Socijalni nauk Crkve u zemljama tranzicije trebao bi znatno jače razvijati oba aspekta – osobnost i društvenost – te dati barem naslućivati smjer razvitka.

U zemljama tranzicije potrebno je više naglašavati vrijednost i dostojanstvo čovjeka kao osobe te ljudska prava, nasuprot isticanju povijesti, nacije i općenito kolektivnih struktura. U filozofijskom pogledu personalizam su razvijale neke struje, npr. Karol Wojtyła i njegova škola u Poljskoj,⁷ posebice sljedbenici E. Mouniera, koji je u svojoj filozofiji nastojao povezati egzistencijalističke i marksističke elemente,⁸ a u novije vrijeme i utjecaj J. Maritaina. Pola stoljeća komunističke vlasti kočilo je razvitak čovjeka kao osobe. Crkva općenito, a posebice u zemljama tranzicije, sporo i teško pristupa konkretnim pitanjima ljudskih prava, makar neka od njih bila u razvitku ili dijelom problematična (prava djece, nasilje unutar obitelji, prava žena, prava manjina u društvu, problem homoseksualaca /u socijalnom i političkom pogledu/, ekologija i pravo itd.). Ima, dakako, članaka, knjiga i stručnih skupova o ljudskim pravima,⁹ ali još je to uvijek u zaostajanju, osobito kad se uzmu u obzir praksa i konkretni problemi.

U današnjem svijetu i novoj civilizaciji nameće se pitanje slobode. S Hegelom možemo reći da je kršćanstvo religija radikalne slobode, da je puni pojam slobode došao tek s kršćanstvom.¹⁰ Problem slobode na području vjere u srži je ostalih oblika slobode. Shvatljiva je Marxova kritika vjere kao srži svake ostale društvene kritike, iako ne prihvaćamo njegov pristup vjeri niti njegove zaključke. ‘Deklaracija o vjerskoj slobodi’ Drugoga vatikanskog sabora značajna je prekretnica u katoličkom poimanju slobode u općem društvenom kontekstu suvremenoga svijeta. Mnoga praktična socijalna pitanja ne dadu se više rješavati u stilu ‘zatvorenoga’ društva.

U suvremenom sekulariziranom i pluralističkom društvu poimanje slobode kao da se približava teološkom poimanju: sloboda od političkog i gospodarskog ropstva i ugnjetavanja (sloboda ‘od nečega’) sve se više pretvara u slobodu ‘za nešto’, na humanističkoj razini praktično se opisuje kao put prema samoostvarenju.¹¹ A poznati ekonomist i nobelovac Amartya K. Sen vidi međunarodni gospodarski razvitak kao put prema slobodi.¹² Pitanje je kakvu slobodu trebaju i žele današnji ljudi. Tu katolički socijalni nauk, nadovezujući se na vjersko učenje o grijehu kao vrhuncu ‘neslobode’, nalazi prikladnu podršku u socijalno-političkom obliku, barem djelomično i tendencijalno, a da i ne govorimo o raširenoj primjeni sintagme ‘strukture grijeha’ u socijalnom kontekstu.

GLOBALNA POSTINDUSTRIJSKA CIVILIZACIJA I PLURALISTIČKO DRUŠTVO

Prevelike su napasti gledanja natrag i sanjanja o životu u predkomunističko doba, uz dozu konzervativizma, tradicionalizma i nacionalizma, čak i uljepšavanja nekih vidova života pod komunističkim režimima. S druge strane, istina jest da mnogi u razvijenim industrijskim zemljama jednostrano govore o prednostima i o procesima globalizacije i o pluralističkom društvu, ne vodeći dostatno računa o onima koji su u tom procesu gubitnici, o čemu su mnogi govorili na Svjetskom ekonomskom forumu (Davos 2000.) i na konferenciji UNCTAD-a (Bangkok 2000.). Valja se samo sjetiti prekinutog skupa WTO-a u Seattleu 1999.!

Socijalni nauk treba pomoći otvaranju zemalja u tranziciji tekućim svjetskim tijekovima, ali kritički, razlikujući po mogućnosti ono pozitivno od štetnog i problematičnog. Osnovna načela katoličkoga socijalnog nauka – osoba, solidarnost, supsidijarnost, opće dobro, ‘povlašteno opredjeljenje za siromašne’ – trebaju pritom biti sržne referencijske točke. Tim općim ‘referencijskim točkama’ ne bi smjelo biti alternative, iako treba priznati goleme probleme i poteškoće u vezi s njihovom primjenom i konkretizacijom danas, jer zemlje u tranziciji su i politički i gospodarski slabe i ovisne o velesilama i o ‘global players’, ali ipak je presudno imati što jasnije temeljne koordinate. Osobito socijalno zauzeti vjernici laici trebaju pridonijeti konkretizaciji socijalnog nauka Crkve u svome okružju i vremenu.

DEMOKRACIJA, DEMOKRATSKA PROCEDURA I CIVILNO DRUŠTVO

Tradicionalna pozicija socijalnog nauka Crkve bila je tijekom povijesti previše na strani političkih struktura i legitimistička (kraljevi, država, danas demokratska politička vlast). Doduše, pod komunizmom je vlast bila protiv Crkve te je veza s narodom bila glavna snaga Crkve kao institucije (Volkskirche). Dijelom je to i danas, barem u nekim zemljama (Poljska, Hrvatska...).¹³ No tradicionalna povezanost Crkve s narodom kakva je bila u predmodernoj agrarnoj civilizaciji s jedne strane, i legitimistička veza s nosiocima vlasti (veza između ‘trona i oltara’) na drugoj strani, danas trebaju mnogo više pažnje posvetiti tzv. civilnom društvu, kojemu treba priznati temeljnu samostalnost, odgovornost i inicijativu.¹⁴ To ne znači omalovažavati politiku. Moramo reći da je politika vrlo važna, u nekim aspektima ona je zbog složenosti modernoga života čak i važnija nego ranije, na što upozoravaju francuski biskupi u svojoj izjavi 1999. *Pour rehabiliter la politique*,¹⁵ ali službenoj politici i državnoj vlasti treba naznačiti domet i granice (‘ograničena’, a ne ‘minimalna’ država u liberalnom smislu). Ona mora poštovati ljudska prava, pružiti građansku, socijalnu i gospodarsku sigurnost te postupati po načelima solidarnosti i supsidijarnosti na svim razinama; inače lako prelazi u totalitarnost i diktaturu, što su bolno osjetile tranzicijske zemlje za vrijeme komunističkih režima. Razvitak civilnoga društva, šarenilo njegovih pokreta, inicijativa i organizacija trebao bi biti glavni sugovornik Crkve i njezina socijalnog nauka, jer ono, konačno, demokratskom procedurom daje legitimitet političkoj vlasti, koju treba trajno provjeravati. U post-

komunističkim zemljama postoji opasnost da Crkva kao institucija ostane s jedne strane 'pučka Crkva' kao u doba agrarne civilizacije (ali takva Crkva gubi tlo pod nogama), a s druge strane da previše težine stavi na vezu s političkim vlastima, zanemarujući autonomne civilne pokrete i organizacije (ne samo 'nevladine organizacije' – NGO u duhu uobičajene političke terminologije). Ugovori između Vatikana i nekih država u tranziciji (Poljska, Mađarska, Hrvatska...) po sebi su vjerojatno (uz kritičku rezervu) korisni, ali je mnogo važnije biti u dosluhu sa snagama civilnog društva.¹⁶ Maritain je demokraciju ocijenio 'evanđeoskom vrednotom'.¹⁷ Bez štete za hijerarhijsko uređenje demokratska procedura ima svojih elemenata i u kršćanstvu i Crkvi, baš polazeći od tvrdnje da su svi ljudi bitno jednaki i, još više, braća. Rano kršćanstvo, život u redovničkim zajednicama, postupak odlučivanja na crkvenim saborima i u biranju papa, ne tako davno i biskupa, daju razmišljati i poticati na neke nove zaključke.¹⁸

Stari prigovor da Crkva sporo i teško prihvaća demokraciju i pluralizam ima svoje opravdanje u Crkvi općenito, ali posebice u zemljama tranzicije. Određeni pluralizam postojao je i ranije, ali on se nije temeljio na osobnoj slobodi pojedinaca i slobodnim skupinama nego na primarnim etničkim i konfesionalnim zajednicama unutar političkih struktura koje su pružale društveni okvir i arbitrale u spornim pitanjima (Austro-Ugarska, Otomansko carstvo, komunistički režimi...).

Prijeko je potrebno da se u socijalnom nauku Crkve izrade smjernice za život vjernika u sekulariziranom, pluralističkom i civilnom društvu, to više što Crkva ima bogate izvore i velike mogućnosti na tom području. Zna se da to nije lako,

ali trebalo bi više raditi u tom smjeru, ispravljajući neke tradicionalističke, tj. populističke i legitimističke stavove o Crkvi u društvu te prihvaćajući logiku demokratskog društva (ali znajući i za njezine granice i relativnost).

U zemljama tranzicije državna vlast ima u crkvenim krugovima veću privlačnost ukoliko se nadovezuje na povijesne i nacionalne korijene. To je dijelom shvatljivo u konkretnom kontekstu, ali postaje opasnim ako se pretvori u kočnicu razvitka civilnoga društva.

Zahtjevi civilnoga društva – pravilno shvaćeni – sasvim su u skladu s katoličkim naučavanjem o čovjeku kao ‘cilju, nosiocu i cilju’ svih društvenih ustanova (MM 219), o supsidijarnosti te o ‘posrednim tijelima’ (corpora intermedia), koja su u civilnom društvu u načelu autonomna. Crkveni socijalni nauk to će isticati ne samo na području gospodarstva i politike, nego i u odgoju, obrazovanju, kulturi i socijalnoj skrbi (zdravstvo, mirovine...). U Italiji, primjerice, traje velika kampanja s katoličke strane da privatne škole, koje su većinom katoličke, budu pravno i financijski izjednačene s državnim školama.¹⁹ Postoji opasnost da se na to zaboravi barem u nekim zemljama tranzicije, odnosno da se razvitak civilnoga društva shvati samo kao učinak i plod liberalizma i globalizacije. S druge strane, prihvaćanje civilnog društva ne bi smjelo biti povodom da se država olako riješi onih socijalnih dužnosti koje samo ona može i treba obavljati, posebice u zemljama tranzicije.

ULOGA POLITIKE

Razvitak demokracije i civilnog društva daje nov naglasak politici u društvu. Uloga politike i poli-

tičara vrlo često je spojena s posve negativnim oznakama. Dovoljno je samo pregledati razna ispitivanja javnog mišljenja. Uzrok negativnom vrednovanju politike su ne samo osobno nedostojni političari, skandali i korupcija, nego i teorijski stavovi: na jednoj strani klasični liberalizam sa svojim zaziranjem od političkih utjecaja (*laissez faire*), a na drugoj političko nasilje dobro poznatih totalitarnih sustava. Nezadovoljstvo širokih masa politikom i političarima osjeća se i na Istoku i na Zapadu, osobito među mladima.²⁰

Unatoč osobnim i stranačkim zloporabama politike, socijalni nauk Crkve, u skladu s ‘velikom’ tradicijom, visoko cijeni politiku.²¹ U modernom složenom svijetu ona je nužna, vjerojatno nužnija nego ikada, samo je pitanje o kakvoj je politici riječ i na kojim razinama. Pavao VI. usuđuje se ustvrditi u enciklici *Octogesima adveniensi*: “Istina, s pojmom politika povezane su mnoge sumnje što ih treba razjasniti; no svatko osjeća da na području socijalnom i gospodarskom, i u nacionalnim i međunarodnim okvirima, zadnja odluka pripada političkoj vlasti” (OA 46). A navedeno Povjerenstvo francuskih biskupa za socijalna pitanja reći će u svojoj izjavi da je “politika bitno važna (‘essentielle’), a društvo koje o njoj ne vodi računa dovodi samo sebe u opasnost” (*Réhabiliter la politique*, br. 7). Oni je smještaju vrlo visoko: “Politika je u neku ruku ‘viša spojnica’ (‘l’englobant majeur’) različitih grana društvenog života: gospodarstva, obiteljskog života, kulture, okoliša. Ona se nalazi u svemu, ali ona nije sve.” Stoga biskupi odmah upozoravaju: “Vrlo bi brzo upali u totalitarizam kad bi država nastojala preuzeti na sebe neposredno upravljanje sveukupnim svakodnevnim djelatnostima” (br.

10). Razvitak civilnoga društva nameće potrebu da se točnije odrede kompetencije države i politike. Politička kultura je vrlo potrebna svima, ali to posebice vrijedi za zemlje u tranziciji.

PITANJE VREDNOTA

Poznata je teza njemačkog pravnika i bivšega suca ustavnog suda W. Böckefördea da demokracija živi od vrednota koje sama ne stvara. Te vrednote velikim se dijelom dadu pronaći u korijenima kršćanskog svjetonazora ili su barem s njime spojive i koherentne, makar u povijesnom pogledu imali izvorišta često izvan Crkve (npr. ljudska prava). Čini se da i današnji govor o ‘civilnom društvu’ dijeli istu sudbinu, makar bio u temeljima izvorne socijalne i političke misli Crkve.

Liberalna demokracija nije kraj povijesti, kako je to sugerirao F. Fukuyama svojom poznatom knjigom o ‘kraju povijesti’. Slutnje talijanskog sociologa i ekonomista Pareta prije sto godina o ugroženosti demokracije potvrdili su totalitarni režimi 20. stoljeća.²² Danas se može postaviti pitanje koliko je i suvremeni kapitalizam u korijenu spojiv s punom demokracijom.²³ ‘Otvoreno društvo’ Karla Poppera postojat će ako bude utemeljeno na antropološkim i etičkim vrednotama ili konstantama. No u širim razmjerima, posebice na području gospodarstva i politike, potrebno je iznositi ih kao humanističke vrednote, ne toliko u vjerničkom ili konfesionalnom obliku, ali otvorene prema transcendenciji. Tu su veliki izgledi za socijalni nauk Crkve, uz uvjet da on ne bude crkvena ideologija, kako joj je to predbacio koncilski teolog dominikanac M.-D. Chenu,²⁴ nego uistinu humanističko-socijalno produženje i konkretiziranje evanđeoske vizije čovjeka i svijeta.

U našim okružjima nedostaje suradnje i dijaloga u traženju potrebnih rješenja. Brojni katolici, ne samo u tranzicijskim zemljama, vole, malo grubo rečeno, postupke ‘odozgo’ prema ‘dolje’, klerikalno i hijerarhijski, a prema van borbeno i ‘frontovski’ (‘mi’ i ‘oni’), olako lučeći borce za ‘istinu’ i zagovornike ‘zabluda’. Postojanje ‘autoritarnog sindroma’ među ‘crkvenim’ vjernicima potvrđuju i tekuća socioreligijska istraživanja u Hrvatskoj.²⁶

Ekumensko zbližavanje kršćana i dijalog s nekršćanskim religijama i humanističkim skupinama imaju golemo kulturalno i socijalno značenje. Oni ujedno trebaju biti i škola dijaloga u društvu općenito.

Uzevši u obzir složenost današnje socijalne problematike i potrebu da i Crkva pridonese općem dobru ne samo isticanjem načela nego i pomaganjem u konkretnoj situaciji pojedine zemlje (‘kontekstualni pristup’), vrlo se preporučuje otvorena diskusija ili ono što neki nazivaju ‘konzultacijskim procesom’, koji su u većem stilu prvi upotrijebili američki biskupi 1986., za njima austrijski i, njihovim tragom, Evangelička crkva u Njemačkoj i Njemačka biskupska konferencija u izradbi svojega zajedničkog dokumenta ‘Za budućnost u solidarnosti i pravdi’.²⁷ Nije rečeno da je to apsolutna novost, ali svakako jest viši stupanj sudjelovanja i participacije (vježbanje, škola zajedništva). S druge strane, poznato je u kakvoj je tajnosti morao raditi Oswald Nell-Breuning u radu na enciklici ‘Quadragesimo anno’.²⁸

Vježbanje i provođenje dijaloga ujedno će pomoći da se stekne potrebna mjera tolerancije, sve potrebnije u modernom svijetu.

PRAVNI POREDAK I PRAVNA DRŽAVA

Ljudi u postkomunističkim zemljama imaju bogato iskustvo rješavanja socijalnih problema ‘odozgo’ pseudo-demokratskom i pseudo-pravnom procedurom. To stvara goleme probleme oko dometa i kvalitete zakona i državnih struktura u pluralističkom društvu. S druge strane, katolički su crkveni krugovi u prevelikom moraliziranju s obzirom na pravo i državne zakone. Iako pravo ima i etičku komponentu, valja dobro proučiti kakva je njezina komponenta u sekulariziranom pluralističkom društvu. Prema sociološkim istraživanjima ‘crkveni’ vjernici više od drugih građana očituju autoritarni i paternalistički mentalitet. To potvrđuju i studije s područja sociologije religije u svijetu i u nas.²⁹ Čini se da se moramo suočiti s pitanjem ‘nesavršenih zakona’ (‘Leggi imperfette’)³⁰ ili djelovanjem i ‘u drugom krugu’ odnosno ‘drugom brzinom’ (zweite Fahrt), kako se izražava W. Böckeförde.³¹

ODNOS CRKVE I DRŽAVE

Na ovom su području većinom uobičajena sporna pitanja: škola i odgoj, brak i obitelj, pitanje ljudskog života i pobačaj, imovinska pitanja. Socijalni nauk Crkve na ovim pitanjima treba promišljati u situaciji sekulariziranog, pluralističkog i civilnog društva. Istini za volju moramo priznati da je u nekim tranzicijskim zemljama, primjerice u Hrvatskoj (kao i u Poljskoj), katolicizam važna komponenta u povijesnom i kulturnom pogledu, o čemu bi trebala voditi računa realna i ozbiljna politika, ali konkretizacija rješenja mora doista uslijediti demokratskom procedurom i poštujući volju stanovništva. Ugovori Vatikana

sklopljeni s Poljskom, Mađarskom i Hrvatskom nastoje udovoljiti tim uvjetima, unatoč nekim razlikama, iako se o pojedinim konkretnim rješenjima čuju i kritički glasovi, barem u Hrvatskoj, te se o njima može i dalje raspravljati. Vrlo je važno da se u novim prilikama uoči novi stil odnosa između Crkve i države te izbjegnu nepotrebni sukobi.

SLOBODA, JEDNAKOST, SOCIJALNA PRAVDA I 'POVLAŠTENO OPREDJELJENJE ZA SIROMAŠNE'

Nagli socijalni jaz između malog broja bogatih i velikog sloja siromašnih opća je boljka zemalja u tranziciji. Zapanjuje porast siromaštva u zemljama tranzicije. Prema posljednjim podacima FAO, u zemljama tranzicije ima 26 milijuna ljudi koji trpe od gladi (34 milijuna u razvijenim zemljama).³² To je ono područje na kojemu je socijalni nauk Crkve posebno kompetentan, jer ima biblijsku inspiraciju, ali lako može doći u sukob s liberalističkom ekonomijom i pragmatičnom dnevnom politikom, koje bi socijalne obveze države rado prepustile privatnom sektoru i dragovoljnim inicijativama.

No da crkveni socijalni nauk bude uvjerljiv, i sama Crkva mora prednjačiti svojim primjerom. Prema mišljenju priličnog broja građana, Crkva kao institucija (svećenici, biskupi) bolje stoji u gospodarskom pogledu od većine građana, što smanjuje njihovu vjerodostojnost i autentičnost.³³ Stoljeće koje smo započeli treba biti stoljeće solidarnosti, poručuje Ivan Pavao II. u raznim prilikama.

S time je povezano i pitanje socijalne sigurnosti, koje u današnje vrijeme tehnoloških inovacija i trajnih promjena postaje tako akutno i u indu-

strijski razvijenim zemljama. Prema nekim mišljenjima na temelju iskustva u postkomunističkim zemljama, ljudi praktično više cijene sigurnost nego slobodu (Kolakowski, Szczypiorsky), što kao da potvrđuju i neka sociološka istraživanja u bivšoj Istočnoj Njemačkoj.

Sloboda je doista temeljna kategorija osobnog i društvenog života. Možemo, možda malo uopćeno, reći da je traženje slobode i ljudskih prava u građanskom smislu bilo glavni pokretač promjena u postkomunističkim zemljama. No ispod njega je bio i osjećaj za jednakost i socijalnu pravdu. Stoga socijalni nauk Crkve mora biti vrlo osjetljiv na pitanja socijalne pravde u prijelazu na gospodarstvo slobodnog tržišta.

No s druge strane, iskustveni podaci također govore kako je slaba socijalna praksa u zemljama tranzicije, na nekim područjima čak slabija u crkvenih vjernika, što zabrinjava i sili na razmišljanja. To je izazov s obzirom na djelotvornost socijalnog nauka Crkve kao pokretača socijalnih promjena. Poznato je koliko je Helder Camara bio kritičan prema djelotvornosti službenoga socijalnog nauka Crkve u svojoj zemlji. Nedostajao je most prema socijalnoj praksi.

PITANJE PRIVATIZACIJE

Jedno od najvećih socijalno-gospodarskih problema jest pitanje privatizacije prijašnje društvene odnosno državne imovine. Valja priznati da je proces privatizacije jedinstven i da nema 'modela': dok je komunistička praksa nacionalizacije i kolektivizacije nakon Drugoga svjetskog rata bila lak i jednostavan postupak, obratni postupak prijelaza na tržišno gospodarstvo i privatizaciju trebalo je provesti hodom u nepoznato. Ekonomski

savjetnici na Zapadu, osobito američki, dijelili su se u dva tabora: jedni, i to čini se brojniji, bili su za što brže promjene bez obzira na socijalne posljedice ('shock therapy': Jeffrey Sachs), dok su neki oprezniji bili za postupnu gospodarsku preobrazbu ('gradualism'). Deset godina kasnije konstatira glavni ekonomist Svjetske banke Joseph Stiglitz da su ovi posljednji imali bolje rješenje, što potvrđuje bolji gospodarski razvitak zemalja koje nisu naglile s privatizacijom (Poljska, Slovenija).³⁴ Ali prva je skupina bila jača i imala veći utjecaj. Posljedice su poznate: gospodarsko zaostajanje u većini tranzicijskih zemalja, naglo bogaćenje malog broja građana i siromašenje širokih slojeva stanovništva, socijalno raslojavanje i zaoštavanje socijalne problematike, širenje korupcije itd.³⁵ Pritom je učinjena pogreška da je privatizirana društvena imovina, velikim dijelom i političkim vezama, došla u ruke nesposobnih i nesavjesnih vlasnika te špekulanata koji su, umjesto da promiču razvitak i zapošljavanje, nastojali trgovati poduzećima, otpuštajući olako dio zaposlenih.

Izostale su jače kritike i impulsi s katoličke strane, osim općih i načelnih moralnih apela. Trebalo je napraviti solidnu analizu situacije i kreativno traženje novih putova, no oni su izostali. Glavni je razlog bio, što se tiče uloge kršćana, pomanjkanje socijalno zauzetih katoličkih laika, koji bi bili sposobni uočiti problem i predložiti socijalno prihvatljivija rješenja.

SOCIJALNA ETIKA I KORUPCIJA

Drugi je vatikanski sabor naglasio potrebu da se prevlada individualistička etika (GS 30). To je još uvijek potrebno naglašavati u katoličkim redovi-

ma. Crkvena praksa i pastoral u prvom redu razvijaju, većinom i de facto, individualističku etiku. To je i povod da se slabo reagira na pojave korupcije, koja je raširena svuda po svijetu, ali je vrlo jaka u zemljama tranzicije, uključujući i Hrvatsku. Vika zbog korupcije i zlorabe politike sa svrhom vlastitog bogaćenja pridonijela je padu vladajuće stranke u Hrvatskoj na parlamentarnim i predsjedničkim izborima početkom 2000. godine.

Nepoštivanje socijalne etike dovodi do teških deformacija i čestih kriza u političkom životu, uključujući i stranke 'demokršćanskog' profila (Italija, Njemačka...).

NACIJE, EUROPSKA I GLOBALNA INTEGRACIJA

Većina zemalja u tranziciji nalazi se, kako je poznato, između dviju kulturnih tradicija ili, možda preciznije rečeno, (prema A. Toynbeeu) dviju varijanti europske civilizacije (zapadno-europske i istočno-europske/pravoslavne) i stoljećima su bile izložene utjecajima i presezanjima jakih političkih centara (uključujući u nekima i osmanlijsku opasnost). U 19. i 20. stoljeću razvija se nacionalna svijest, koja često prerasta u nacionalizam, čak i šovinizam. Plodovi su nam poznati.

Narodi, nacije, države: koliko da, a koliko ne? O tome se često zaoštreno raspravlja u europskim političkim diskusijama. Ne ulazeći dublje u problematiku, možda je najbolje pozvati se na ono što je o tome rekla Biskupska sinoda - Posebni skup za Europu 1991. godine. Kako je pitanje nacionalizma bolno u povijesti Europe, a u vrijeme održavanja Sinode bio je razaran Vukovar i granatiran Dubrovnik, to je veoma važno vidjeti kako je na Sinodi uočen problem pripadanja ujedno i Europi i svom narodu, čak uz izričito spo-

minjanje Hrvatske u onim tragičnim trenucima, iako nije uobičajeno navoditi neka konkretna imena u dokumentima takve vrste.³⁶

No treba priznati da se tranzicijske zemlje, višestruko slabije u usporedbi s onima koje su već u Europskoj uniji, trebaju više otvarati Europi i svijetu, ali ujedno da su osjetljive i ranjive kad su možda u pitanju identitet i nacionalne vrednote, to više što su to uglavnom male zemlje. Katolički socijalni nauk, baš zato jer je 'katolički', u svom autentičnom obliku ima važnu zadaću pomaganja u otvaranju i rastu, ali i očuvanju kulturnog bogatstva i identiteta.

Općenito se u zemljama tranzicije opaža želja za ulaskom u europske integracije. Ona u biti nema alternative. Samo manji broj građana je kritičan. No uključivanje u procese europske integracije nameće nove probleme, pruža nove mogućnosti i postavlja nove uvjete zajedništva.

EKOLOŠKA SVIJEST, ODRŽIVOST ŽIVOTA I GOSPODARSTVA

U novije vrijeme nameće se velika potreba da se crkveni socijalni nauk jače pozabavi ekološkim pitanjem.³⁷ U tradicionalnom isticanju pravde u gospodarskom pogledu ne bi se smjelo zaboraviti na isprepletenost gospodarske pravde s ekološkom problematikom. Na žalost, moramo priznati da u zemljama tranzicije, borbu za zdrav i human okoliš često vode ljudi izvan Crkve ili mimo nje. U Hrvatskoj ekološku svijest nastoji sustavno buditi s crkvene strane, barem donekle, Franjevački institut za kulturu mira u Splitu (franjevci Hrvatske te Bosne i Hercegovine). Održano je nekoliko simpozija i objavljeno više publikacija.

Poznat je stav Katoličke crkve u obrani ljudskog života. Pritom je potrebno da socijalni nauk bude ‘koherentan’, kako je to govorio američki kardinal J. Bernardin,³⁸ i da računa s različitim stupnjevima provedbe njegove zaštite u pluralističkom društvu (pitanja humane i opće bioetike). Zbog siromaštva, zaostajanja u znanosti i tehnologiji te slabe svijesti o vrednoti života, kao i nedostatka odgovarajuće pravne regulative, postoji opasnost da tranzicijske zemlje olako prihvate neke biotehnoške postupke i metode bez kritičke i humanističke provjere.

BRAK I OBITELJ

Brak i obitelj klasično su područje katoličkoga moralnog i socijalnog nauka. Unatoč brojnim prigovorima o zastarjelosti katoličkoga pristupa braku i obitelji, u nekim pojedinostima i ne bez razloga, ipak treba uporno braniti temeljne vrednote braka i obitelji kao temeljnih društvenih institucija, dakako uvažavajući pritom i promjene koje uvjetuje razvitak civilizacije, što često nedostaje u katoličkim raspravama o promicanju braka i obitelji i u očima šire javnosti obezvrjeđuje argumentaciju s katoličke strane. Potrebno je bolje poznavanje obiteljske problematike u kompleksnosti i mijenama modernoga društva. Stoga nauk o braku i obitelji i obiteljski pokret treba svakako intenzivirati i produbiti na temelju ozbiljnih znanstvenih spoznaja o kulturalnim i socijalnim prilikama, a ne samo apstraktno iznositi opća načela. Socijalni nauk Crkve u tranzicijskim zemljama mora dati svoj doprinos naporima za brak i obitelj, ne samo na načelnoj razini nego sugerirajući, po mogućnosti,

konkretne gospodarske, socijalne i političke mjere u korist braka i obitelji.

Imajući pred očima da se, prema brojnim pokazateljima, već nalazimo u posve novoj epohi povijesti čovječanstva, u kojoj individualizam, pluralizam, civilno društvo, globalizacija, informacijska civilizacija i Internet sve više dobivaju na značenju, čini se da su Hrvatska i druge zemlje u tranziciji vjerski, kulturno, politički i općenito društveno u zaostajanju da se uhvate u koštac s novim izazovima za demokratsku i socijalnu državu, za novo zajedništvo i novo društvo, dostojno čovjeka i 'sposobno za budućnost'.

Postoji opasnost obrambenog i pojednostavljenog gledanja na razvitak kulturalnih i socijalnih prilika u demokratskom i pluralističkom društvu. Tradicionalna slika Crkve kao 'pučke Crkve' (Volkskirche) još se održava na površini, više kao praksa u nekim svečanim trenucima i segmentima te u nekim formulacijama, ali sadržajno sve više slabi te se Crkva, i u Hrvatskoj, počela razvijati u vjerskom pogledu kao 'malo stado'. Hoće li biti i 'kvasac'? Crkva se pod komunizmom osjećala kompaktnom i iznutra prilično jakom, iako je u izvanjskom socijalnom i političkom životu bila sužena i pod stalnim pritiskom. Sociologijski promatrano, znala je tko je neprijatelj, i to je ulijevalo snagu, a i simpatije mnogih koji baš nisu bili vjernici. S dolaskom slobode i pluralističkog društva Crkva se nalazi pred novim izazovima. Novi problemi traže dodatne nove napore, a opasnost je da Crkva i vjernici jednostavno vide izlaz u pronalaženju novog neprijatelja u tzv. neoliberalizmu i potrošačkom društvu, što sadrži dio istine, ali to nije sva problematika. Velik su izazov mladi, obitelj, intelek-

tualci i vrlo širok sloj siromašnih u društvu. Prije-ko je potrebno dignuti razinu vjerske kulture, prevladati konvencionalne povijesne stereotipe, produbiti vjernički život, posebice odgojiti izgrađene kršćane laike i stvoriti žive kršćanske zajed-nice. Oni će živjeti socijalni nauk Crkve nepo-sredno, in directo i kao kvasac, da bi mogli o nje-govoj životnosti praksom svjedočiti i uvjerljivo ga prenositi širem društvu.

BILJEŠKE

- ¹ Socioreligijsko istraživanje Vjera i moral u Hrvatskoj. Djelomično izvješće, u: *Bogoslovska smotra* 4/1998 (uzo-rak: 1245). Dodatne studije na temelju istraživanja, on-dje, 4/1999 i 1/2000. Obradeno je i dopunsko istraživan-je na temelju istoga upitnika među studentima četiri hrvatska sveučilišta (uzorak: 692, neobjavljeno). U tijeku obrade je i istraživanje među srednjoškolcima u Hrvat-skoj, a predviđa se i istraživanje među intelektualcima. Dio suradnika navedenoga projekta sudjeluje u dva međunarodna projekta: M. Tomka/ P. M. Zulehner, *Reli-gion in den Reformländern Ost/Mittel/Europas (Gott nach dem Kommunismus)*. Herausgeber P. M. Zulehner/M. Tomka/Niko Toš in Zusammenarbeit mit dem Pastora-lem Forum Wien, Ostfildern, Schwabenverlag, 1999 (ob-javljeni su i svesci 2 i 3, a krajem 2000. ili početkom 2001. izići će i 4. svezak) i *Europsko istraživanje vrednota 1999 (European Values Studies, Tilburg)*, još neobjavljeno. Ima i drugih istraživanja o vjeri i Crkvi u zemljama tran-zicije.
- ² Sustavnije u Poljskoj i Mađarskoj. U Poljskoj izlazi po-sljednjih godina časopis *Spoleczeństwo* (Društvo) kao vari-janta talijanskog časopisa za proučavanje socijalnog nau-ka Crkve *La Società* (Verona).
- ³ Usp. o tome: C. M. kard. Martini, Kršćani i politika, u: S. Baloban (ur.), *Kršćanstvo, Crkva i politika*, Zagreb 1999, 89-90 (puni tekst u: *Aggiornamenti sociali*, veljača 1999, 155-165).
- ⁴ U njemačkom prijevodu: Katholische Bischofskonferenz Ungarns, *Für eine gerechtere und brüderlichere Welt*, Buda-pest 1996; talijanski prijevod: *Il Regno-Doc.* 19/1996, 608-626 ('Per un mondo più giusto e più fraterno').

- ⁵ Uz već izneseno u enciklikama *Laborem exercens* i *Sollicitudo rei socialis*, Ivan Pavao II. kaže kako “treba nadodati da je temeljna pogreška socijalizma bila antropološkog karaktera” (*Centesimus annus*, 13).
- ⁶ H. de Lubac, *Catholicisme. Les aspects sociaux du dogme*, Paris ⁵1952; G. Greshake, *Der dreieine Gott. Eine trinitarische Theologie*, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1997, Dritter Teil, Zweites Kapitel: ‘Gesellschaft und Trinität’, 465–498; L. Boff, *Trinity and Society*, Orbis Books, Maryknoll, New York, 1988; M. K. Hellwig, *The Eucharist and The Hunger of The World*, New York 1976; M. Valković, Socijalni značaj Euharistije, u: *Homo Imago et Amicus Dei*. Miscellanea in honorem Joannis Golub. Editionem curavit Ratko Perić, Romae 1991, 132–138.
- ⁷ Kard. K. Wojtyła, *The Acting Person*, D. Reidel, Dordrecht 1979 (poljski izvornik ‘Osoba i czyn’ 1969).
- ⁸ U Hrvatskoj: F. Zenko, *Personalizam Emmanuela Mouniera*. Pokušaj sinteze marksizma i egzistencijalizma, Centar za povijesne znanosti, Zagreb 1980 (rad nastao 1964/65; dijelovi objavljeni u časopisima 1965, 1967 i 1976). Također: E. Mounier, *Angažirana vjera* (zbirka tekstova: pripr. Paulette E. Mounier), prev. F. Zenko i Đ. Zorić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb ²1972.
- ⁹ Pitanje ljudskih prava bilo je tema ‘5. socijalnog tjedna’ u Varšavi 1998. godine. Usp. prikaz u: *La Società* 3/1998.
- ¹⁰ G. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, § 18, dodatak. “Ni Grci ni Rimljani, ni Platon ni Aristotel, a ni stoici nisu je imali /ideju slobode, M. V./...Ta je ideja došla na svijet po kršćanstvu” (*Enciklopedija*, § 482). Otada je svjetska povijest ‘napredak u svijesti slobode’ (*Filozofija svjetske povijesti*, Uvod I, 1, c).
- ¹¹ R. J. Samuelson, The fate of liberty in the next century is fragile, in part, because the very notion is now so ill-defined, *Newsweek*, Dec. 27, 1999 – Jan. 3, 2000, 102–103.
- ¹² A. K. Sen, *La Libertà individuale come impegno sociale*, Ed. Laterza, Bari 1997 (dva eseja; usp. isto, *Development as Freedom*; također: isto, *On Ethics and Economics*, Blackwell, Oxford 1987).
- ¹³ Novija socioreligijska istraživanja o vjeri i Crkvi u zemljama tranzicije pokazuju tri razine: tradicionalni oblici vjere i crkvenog života najjači su u Poljskoj, Hrvatskoj i dijelu Rumunjske (Erdelj, Transilvanija, Siebenbürgen),

srednju razinu predstavljaju Mađarska, Slovačka i Slovenija s polarizacijom između vjernika i nereligioznih, dok su bivša Istočna Njemačka i Češka najvećim dijelom dekristijanizirane. Usp. literaturu navedenu u bilješci 1. Profesor P. M. Zulehner je u više navrata u medijima sažeo glavne rezultate, tako u talijanskom katoličkom listu *Avvenire* (Zenit 8. travnja 2000.). Usp. također: M. Tomka, Mađarski katolici u pluralističkom društvu, u: *Svesci*, 97/1999, 70-76 (preuzeto iz: *Stimmen der Zeit*, 5/1999, 329-340).

- ¹⁴ Usp. U. Nothelle-Wildfeuer, *Soziale Gerechtigkeit und Zivilgesellschaft*, F. Schöningh, Paderborn 1999 (Abhandlungen zur Sozialethik, 42); L. Roos, *Eine verantwortungsbereite Bürgergesellschaft*, Bachem, Köln 2000. (Kirche und Gesellschaft, 226). Talijanski '43. Socijalni tjedan' (Napulj, 16.-20. studenoga 1999.) imao je kao temu 'civilno društvo' (usp. *Il Regno-Doc.* 9/1999, 204-301 i 1/2000, 13-32; također: *Rivista di teologia morale* 125/2000/, br. 1, 55-57 /G. Campanini/). U poruci 'Socijalnom tjednu' Ivan Pavao II. ima pred očima 'civilno društvo u dubokom previranju' i pozdravlja mnoštvo njegovih inicijativa (i na gospodarskom području: preporučuje 'finanza etica', 'micro-credito' i 'commercio equo e solidare'). Od 6. do 9. travnja 2000. održan je u Bad Honnefu drugi 'European Social Week', također posvećen 'civilnom društvu' (On the Way to a Civil Society in Europe - Christian Social Visions). Pred brojnim sudionicima uvodno predavanje imao je Romano Prodi. O 'civilnom društvu' u Europi već su prije desetak godina vođeni 'Razgovori u Castlegandolfu' (usp. K. Michalski /ur./, *Europa and the Civil Society*, Klett-Cotta, Stuttgart 1991; sudionici: W. T. de Bary, E.-W. Böckeförde, O. Chadwick, R. Dahrendorf, B. Geremek, E. Le Roy Ladurie...).
- ¹⁵ Izjava Povjerenstva francuskih biskupa za socijalna pitanja, *Za rehabilitaciju politike*, Kršćanska sadašnjost (Dokumenti 118), Zagreb 1999.
- ¹⁶ B. Z. Šagi, Civilno društvo, Crkva i kršćani, u: *Svesci*, 96/1999, 82-85.
- ¹⁷ J. Maritain, *Cristianesimo e democrazia*, Vita e Pensiero, Milano 1977, 35 sl. (izvornik: *Christiansme et démocratie*, New York 1943).
- ¹⁸ V. Zsifkovits, *Die Kirche, eine Demokratie eigener Art?*, Lit., Münster, 1997; J. R. Quinn, Per una riforma del papato,

Il Regno-Doc. 17/1996, 513–521 (konferencija održana 29. lipnja 1966. u Champion Hall /isusovci/ Sveučilišta u Oxfordu u povodu stote obljetnice toga koledža); isto, *The Reform of the Papacy: the costly call to Christian unity*, Herder/Crossroad, New York 1999. Usp. prikaz u: *The Tablet*, 11. prosinca 1999 (N. Lash). Također: F. König, Kolegijalitet namjesto centralizma, u: *Svesci* 97/1999, 81–85 (Herder-Korrespondenz 53 /1999/, 4, 176–181); Ojačati sinodalne elemente u Crkvi. Razgovor s Peterom Hünermannom, u: *Crkva u svijetu* 4/1999, 500–507. Odgovor kard. Lucasa Moreira-Nevesa, prefekta Kongregacije za biskupe u Vatikanu, na tzv. ‘Model iz Graza’ s obzirom na imenovanje biskupa (*Bischofsbestellung-Mitwirkung der Ortskirche?*, hg. von B. Körner, Styria, Graz, 1999), kako je prodrlo u tisak (*Die Tagespost* 18. travnja 2000, 4: ‘Bischofsbestellung bleibt Chef-Sache’), treba vrednovati sa stajališta ‘ius conditum’, ali je drugo pitanje da li razvitak u Crkvi zahtijeva ili preporučuje dodatni ‘ius condendum’.

¹⁹ Nacionalni skup o katoličkim školama u Italiji od 27. do 30. listopada 1999. Usp. CEI, Per un progetto educativo, u: *Il Regno-Doc.* 21/1999, 693–703 (kard. Ruini, G. Malizia, Ivan Pavao II). Također: C. Nosiglia, *Lettera dopo l’Assemblea nazionale sulla scuola cattolica*, Agencija SIR 1. veljače 2000.

²⁰ Istraživanje u Hrvatskoj: V. Ilišin, *Mladi na margini društva i politike*, Alinea, Zagreb 1999.

²¹ Drugi vatikanski sabor, GS 73–75.

²² Usp. *Pareto aujourd’hui*. Sous la direction d’Alban Bouvier, PUF, 1999.

²³ O demokraciji nasuprot tržištu: “Demokracija i kapitalizam imaju vrlo različite stavove o pravilnoj raspodjeli moći. Demokracija vjeruje u potpuno jednaku raspodjelu političke moći, ‘jedan čovjek, jedan glas’, dok kapitalizam vjeruje da je dužnost gospodarski sposobnog izgurati nesposobnog iz posla i gospodarski ga uništiti. ‘Opstanak najsposobnijih’ i nejednakosti u kupovnoj moći ono je na što se svodi kapitalistička efikasnost. Pojedinci i tvrtke postaju efikasni da bi bili bogati. Ako to stavimo u najtvrdi oblik, kapitalizam je savršeno kompatibilan s ropstvom. Američki Jug imao je takav sustav više od dva stoljeća. Demokracija nije kompatibilna s ropstvom” (L. C. Thurow, *Budućnost kapitalizma*. Kako današnje gospodarske snage oblikuju sutrašnji svijet, Mate,

Zagreb 1997., 242 (izvornik: *The Future of Capitalism*, W. Morrow & Co., New York 1996).

- ²⁴ M.-D. Chenu, *La 'doctrine sociale' de l'Eglise comme idéologie*, Paris 1979; njem. prijevod: *Kirchliche Soziallehre im Wandel. Das Ringen der Kirche um das Verständnis der gesellschaftlichen Wirklichkeit*, Exodus, Fribourg/ Luzern, 1991.
- ²⁵ Osim enciklike 'Ecclesiam suam' Pavla VI. (1964.; hrvatski: KS, Dokumenti 54); usp. F. Franić, *Putovi dijaloga*, Crkva u svijetu, Split 1973; *Vom Dialog als Form der Kommunikation und Wahrheitsfindung in der Kirche heute*. Eröffnungs-referat von Bischof Karl Lehmann bei der Herbstversammlung der Deutschen Bischofskonferenz in Fulda, 19. september 1994. (Deutsche Bischöfe, 17). Također: T. Vereš, *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom* 1983., FTI, Zagreb 1981; F. Prcela (ur.), *Dijalog. Na putu do istine i vjere*, Nakladni zavod Globus, Zagreb/ Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz/ Hrvatska dominikanska provincija, Zagreb 1996. Poznato je da je Crkva u Austriji vrlo zauzeta za dijalog, posebice unutarcrkveni.
- ²⁶ Usp. Vjera i moral u Hrvatskoj. Djelomično izvješće, u: *Bogoslovska smotra* 4/1998.
- ²⁷ National Conference of Catholic Bishops, *Economic Justice for All*. Pastoral Letter on Catholic Social Teaching and the U.S. Economy, Washington 1986; *Sozialhirtenbrief der katholischen Bischöfe Österreichs*, 15. Mai 1990, Wien 1990; *Za budućnost u solidarnosti i pravdi*. Riječ Vijeća Evangeličke crkve u Njemačkoj i Njemačke biskupske konferencije o gospodarskim i socijalnim prilikama u Njemačkoj, Centar za industrijsku demokraciju SSSH, Zagreb 1998. Kontekstualni pristup uzela je ranije Crkva u Latinskoj Americi (Medellin 1968., Puebla 1979), a smjer je naznačio papa Pavao VI. enciklikom *Octogesima adveniens* 1971.
- ²⁸ O. von Nell-Breuning, *Wie sozial ist die Kirche*, Patmos, Düsseldorf 1972 (posebno: Zur Entstehung der Enzyklika *Quadragesimo anno*). Kritički o Nell-Breuningovu udjelu u nastajanju enciklike: J. Schasching, *Zeitgerecht - zeitbedingt*. Nell-Beuning und die Sozialenzyklika *Quadragesimo anno* nach dem Vatikanischen Geheimarchiv, Ketteler Verlag, Bornheim 1994.
- ²⁹ Usp. literaturu uz bilješku 1.
- ³⁰ J. Joblin/R. Tremblay (ur.), *I Cattolici e la società pluralista. Il caso delle leggi imperfette*. Ed. studio Domenicano

- Bologna, 1996; J. Joblin, I Cattolici e le leggi imperfette, u: *La Società* 1/1998, 121–132; isti, L'étique, l'Eglise et les rouages de l'économie, *Gregorianum* 79 (1998), I, 85–111.
- ³¹ E.-W. Böckenförde, Zur Theologie des modernen säkularen Rechts, u: *Stimmen der Zeit* 9/1999, September, 579–596.
- ³² *Alternatives économiques*, Le tour du monde des inégalités (Dossier), siječanj 2000.
- ³³ Istraživanja u Hrvatskoj, v. bilješku 1: G. Črpić/S. Kušar/N. Kuzmičić, Aspekti gledanja katoličkih svećenika iz perspektive građana Hrvatske, u: *Bogoslovska smotra* 4/1999, 498.
- ³⁴ J. Stiglitz, Two Models of Economic Reform, and Why Only One Worked (For Economists No Time to Party), *Newsweek*, Special Edition, Facing the Future, Issues 2000, December 1999–February 2000, 62.
- ³⁵ *Corruption and Democracy* (ed. Dc V. Trang), ICLP, Budapest 1994; A. Etchegoyen, *Podmićivač i podmićeni*, Laus, Split 1997; J. Kregar, *Nastanak predatorskog kapitalizma i korupcija*, Rifin, Zagreb 1999. Češki predsjednik V. Havel nazvao je kapitalizam u Češkoj 'mafijaškim kapitalizmom', na što je dakako reagirao bivši premijer V. Klaus, gorljivi zagovornik i provoditelj nagle privatizacije (F.A.Z. 22. IV, 2000., 44).
- ³⁶ "Dok napreduje put prema europskom ujedinjenju, sada se ponovno na akutan način nameće u mnogim dijelovima Europe pitanje odnosa između nacija. One predstavljaju vitalna kulturna ostvarenja koja izražavaju bogatstvo Europe. Zato nacionalne razlike ne smiju nestati, nego ih valja održavati i gajiti kao temelj europske solidarnosti koji se razvio u povijesti. Ipak, nakon pada marksističkog režima, koji je bio povezan s nasilnom jednoličnošću narodâ i gušenjem malih nacija, nerijetko se rađa opasnost da se narodi istočne i zapadne Europe vrate nacionalističkom mentalitetu. U stvari, sam nacionalni identitet ostvaruje se samo otvaranjem prema drugim narodima i solidarnošću s njima. Sukobi se moraju rješavati pregovorima i dogovaranjem, a ne upotrebom nasilja u bilo kojem obliku u nakani da se podvrgnu drugi: nasilja koje i za vrijeme sinode, kako su posvjedočili biskupi Hrvatske, još uvijek razara njihovu domovinu. Ne smiju se zaboraviti prava manjina, nego valja čuvati i promicati tradicije svakog naroda. Katolička

Crkva – koja priznaje i prihvaća pozitivnu vrijednost nacionalnog identiteta – kao zajednica sastavljena je od mnogih naroda, ali ona u isti mah nadilazi sve partikularizme. Blisko zajedništvo sa sveopćom Crkvom – s Petrom i pod Petrom – često je očuvalo na izvanredan način pojedinačne Crkve da ih ne progutaju razni nacionalni politički sustavi. I u današnjim prilikama taj princip katoliciteta mora sačuvati svu svoju djelotvornost”. Biskupska sinoda – Posebni skup za Europu, *Da bismo bili svjedoci Krista koji nas je oslobodio. Izjava iz Vatikana 1991*, KS, Dokumenti 97, Zagreb 1992, 39. Usp. također: *Christentum und Kultur in Europa. Gedächtnis-Bewusstseins-Aufgabe. Akten des präsynodalen Symposiums* (Vatikan 28. bis 31. Oktober 1991), Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Stimmen der Weltkirche 33, Bonn 1993.

³⁷ Die deutschen Bischöfe, Kommission für gesellschaftliche und soziale Fragen (19), *Handeln für die Zukunft der Schöpfung*, Bonn 22. Okt. 1998. Također: *Za budućnost u solidarnosti i pravdi*, br. 224–232 (v. bilješku 27); Povjerenstvo za socijalna pitanja francuskih biskupa (CEF), *Le respect de la création*, La Documentation catholique 82 (2000) 3, 117 sl.

³⁸ J. Bernardin, Un’ etica coerente per la vita, u: *Il Regno-Doc.* 17/1993, 575–580 (izvornik u: *Catholic International* 4/1993/ 5, May 1993, 215 sl.).

Vlado
PULJIZ

SOCIJALNA
SIGURNOST
IZMEĐU
GOSPODARSTVA
I POLITIKE U
HRVATSKOJ

(1)

Više je definicija socijalne sigurnosti. Najjednostavnija, mada nešto reducirana, čini nam se ona koju je dao norveški predsjednik vlade između 1945. i 1965. godine, Einar Gerhardsen u autobiografskoj knjizi 'Samarbeid og strid' (Suradnja i borba), objavljenoj 1971. godine. Opisujući mehanizme socijalne sigurnosti, on piše: "Oni koji su zdravi pomažu one koji su bolesni i nesposobni, oni koji rade pomažu nezaposlene, oni koji su u radnoj dobi pomažu one koji su stari. Bilo da se radi o financiranju putem doprinosa ili poreza, riječ je o tome da radna populacija kroz svakodnevni rad čini društvo sposobnim da pomaže putem sustava socijalnog osiguranja i socijalne sigurnosti" (citirano prema R. Andersen, 1994:62).

Ova Gerhardsenova definicija nastala je u vrijeme brzog ekonomskog rasta i relativno visoke zaposlenosti poslije rata. S obzirom na današnje promijenjene prilike, tu bi definiciju trebalo proširiti tako da bogati i uključeni pomažu siromašne i isključene, kojih je danas sve veći broj. Tako bi se putem mehanizma socijalne sigurnosti u društvu ostvarila pravičnija raspodjela dohotka, zadovoljila socijalna pravda i ojačala socijalna kohezija. Vrijedi upozoriti da Gerhardsen razlikuje 'socijalno osiguranje' od 'socijalne sigurnosti'. Pod socijalnim osiguranjem (social insurance) podra-

zumijeva se financiranje osiguranja od socijalnih rizika zaposlenih građana putem doprinosa iz plaća. Naknada iz fondova socijalnog osiguranja u slučaju bolesti, nesreće na poslu, invalidnosti, starosti ili nezaposlenosti, u pravilu je vezana za plaću, odnosno plaćene doprinose. Ta naknada služi ‘održanju dohotka’ (income maintenance), odnosno njegovoj redistribuciji tijekom životnog vijeka. S druge strane, socijalna sigurnost (social security), u značenju kako se koristi u anglosaksonskim, pa i u skandinavskim zemljama, podrazumijeva državnu pomoć siromašnima, hendikepiranima, ugroženim obiteljima (npr. samohranim majkama), djeci, umirovljenicima s niskom mirovinom i slično. Tako definirana socijalna sigurnost u pravilu se financira porezima. Ona se daje radi zadovoljenja egzistencijalnih potreba siromašnog i socijalno ugroženog stanovništva koje svoje potrebe nije u stanju zadovoljiti radom i socijalnim osiguranjem. Obično je dodjela takve državne pomoći, osim u nekim slučajevima kao što su univerzalni dječji dodaci, uvjetovana provjerom materijalnog statusa korisnika (means test), pa ima obilježje stigme.¹

U hrvatskom jeziku, u javnom govoru, ali i u stručnim krugovima, pojam socijalne sigurnosti u pravilu obuhvaća socijalno osiguranje i socijalnu sigurnost definiranu u užem značenju. Pri tome se mogu podrazumijevati državni sustavi kojima se socijalna sigurnost ostvaruje, ali i stanje u društvu, bolje reći njegova ukupna sposobnost zadovoljavanja osnovnih egzistencijalnih potreba, odnosno očekivanja građana.

(2)

Za bolje razumijevanje problema socijalne sigurnosti i kontroverzi koje se s tim u vezi danas pojavljuju, korisno je upozoriti na sam koncept i prirodu socijalnih prava. Prema teoriji britanskog znanstvenika T. H. Marshalla, u zapadnoj Europi, a prvenstveno u Velikoj Britaniji, razvile su se tri osnovne kategorije prava, koje se kao uzastopne generacije pojavljuju u posljednja tri stoljeća. Radi se o građanskim, političkim i socijalnim pravima, koja zajedno današnjem čovjeku u zapadnim demokratskim zemljama osiguravaju puni građanski status (citizenship) (Marshall, 1950.). Socijalna prava u tom nizu razvila su se posljednja, u 20. stoljeću, i ona donose jamstvo osnovnih egzistencijalnih uvjeta građanima od strane države.

Za razliku od građanskih i političkih prava, koja štite autonomiju (vlasništvo i osobni integritet) individue i njezinu participaciju u životu zajednice, te ih stoga neki autori nazivaju ‘prava slobode’ (droits-libertés), socijalna prava po definiciji upućuju na dug društva prema individui, pa ih nazivaju ‘prava potraživanja’ (‘droits-créances’ (Rosanvallon, 1995). Takva priroda socijalnih prava zahtijeva državnu intervenciju u preraspodjeli nacionalnog dohotka u korist siromašnih i ugroženih građana. To socijalna prava kontekstualizira u gospodarsku situaciju konkretnog društva i dovodi ih u vezu s politikom kao svjesnom djelatnošću usmjeravanja društva. Drugim riječima, socijalna prava jamče temeljne egzistencijalne uvjete građanima, ona su neka vrsta protuteže tržištu i sredstvo korekcije nejednakosti koju tržište proizvodi.²

Socijalizam je, suprotno shemi T. H. Marshalla, dosta razvio socijalna prava, dok su ostala

građanska i politička prava bila potisnuta u drugi plan. Ta su prava bila monopolistička, oktroirana od strane države, paternalistička. Ona su služila kao instrument kontrole vlasti nad građanima. Vladajuća je nomenklatura upravo zahvaljujući socijalnim pravima i socijalnoj sigurnosti potvrđivala svoju legitimaciju za vladanje. Za to su služili sustavi socijalne sigurnosti koji su davali usluge relativno ‘niskog profila’. Nadalje, cijene osnovnih životnih potrepština bile su subvencionirane, pa stoga niske. Besplatne su bile javne usluge (obrazovanje, zdravstvo i kultura), a zaposlenost (doduše uz nisku produktivnost) bila je potpuna. Kada je socijalizam, međutim, upao u nepovratnu gospodarsku krizu, iz koje nije mogao izići svojim tradicionalnim metodama državne mobilizacije i intervencionizma, ugroženi su bili i temeljni sustavi socijalne sigurnosti koje je on izgradio. Vladajuća je elita tako izgubila svoj osnovni legitimacijski argument za upravljanje društvom, pa se cijeli sustav uslijed posvemašnje krize i nezadovoljstva građana, jednostavno iznutra urušio (Puljiz, 1998.).

(3)

Socijalna sigurnost i socijalna prava danas su tema velikih rasprava i političkih borbi svugdje u svijetu. Velike rasprave vode se o krizi socijalne države (Welfare State), posebno u vezi s posljedicama globalizacije. Kriza socijalne države na Zapadu posljedica je demografskih promjena, u prvom redu starenja stanovništva na jednoj i opadanja fertiliteta na drugoj strani.³ Nadalje, u pitanju su velike promjene u strukturi obitelji, na koje upućuje termin ‘deinstitucionalizacija obitelji’ (Roussel, 1988). To znači da je sve više samaca

koji se ne žene, izvanbračnih veza, jednoroditeljskih obitelji, djece o kojima nema tko skrbiti i slično. To povećava potrebu za intervencijom države. Posebno su važne promjene u strukturi rada, koje su obilježene slabljenjem stabilne i kontinuirane zaposlenosti, odnosno njezinom fleksibilizacijom (Valković, 1998). Pojavljuje se tako dualizacija na tržištu rada. Na jednoj strani imamo stabilnu i dobro plaćenu, a na drugoj nestabilnu i slabo plaćenu zaposlenost.

Sve je to ozbiljno dovelo u pitanje klasičnu kejnzijansku socijalnu državu koja se razvila nakon Drugog svjetskog rata i koja je kao glavne stupove imala stabilne demografske i obiteljske strukture, postojan gospodarski rast, nacionalnu državu (Nation State) sa zaštićenim unutarnjim tržištem i izgrađenim sustavima socijalne sigurnosti i, što je posebno važno, punu zaposlenost. Demografske, tehnološke i ekonomske promjene nastale u posljednja tri desetljeća, a posebno intenzivna globalizacija, u prvi plan nameću potrebu izgradnje tzv. kompetitivne države, sposobne za međunarodnu tržišnu utakmicu. Riječ je o tzv. šumpeterijanskoj socijalnoj državi. To podrazumijeva otvorenost nacionalnog tržišta, deregulaciju i upućivanje građana na vlastite resurse, kao i resurse različitih čimbenika civilnog društva: od obitelji, susjedstva i lokalne zajednice, do Crkve te raznih humanitarnih organizacija. Radi se o onome što sociolozi u širokom smislu riječi podrazumijevaju pod sociokulturnim kapitalom.

Globalizacija i druge promjene u velikoj su se mjeri odrazile na socijalnu sigurnost u postsocijalističkim zemljama. Postsocijalistička je tranzicija za bivše socijalističke zemlje bila vrlo bolan i mukotrpan gospodarski i socijalni proces. Te su zem-

lje nakon pada socijalizma ostvarile građanska i politička prava, ali su njihovi građani istodobno htjeli i viša socijalna prava. Esping-Anderson tim povodom piše: “Narod je bio lišen slobode i socijalne sigurnosti, pa sada hoće oboje” (cit. prema Rasmussen, Pijl, 1994.). Pokazalo se, međutim, da je nakon totalitarizma građanska i politička prava moguće relativno brzo ostvariti (primjer Španjolske i Portugala). Socijalna su prava, kako smo spomenuli, vezana za gospodarsku situaciju i ukupno nasljeđe konkretnog društva. Stoga postsocijalističkim zemljama predstoji dugo razdoblje izgradnje tržišne ekonomije i građanskog društva, a pri tome i podizanje civilnog društva i gospodarstva na razinu koja će biti dostatna za novi temelj i kvalitetu socijalnih prava. Iskustvo je pokazalo da se u novo društvo ne može dospjeti ‘velikim skokom’ (Big Bangom), kako su neki pojednostavljeno zamišljali, nego strpljivim svladavanjem prepreka na putu liberalizacije, privatizacije i razvoja tržišnih institucija, kako to predlažu tzv. gradualisti. Tako su uslijed gospodarske krize i krize institucija postsocijalističke zemlje u prvim godinama tranzicije dospjele, kako piše Bob Deacon, u stanje ‘nove neizvjesnosti’. O tome svjedoče indikatori kao što su povećana nejednakost, siromaštvo, nezaposlenost i isključenost brojnih skupina stanovništva. U tom smislu navodimo podatak da se broj siromašnih u srednjoj i istočnoj Europi povećao s 8 milijuna krajem osamdesetih na 58 milijuna početkom devedesetih godina (Eatwell, 1996.).

Ipak, treba reći da je skupina zemalja tzv. višegradske skupine i Slovenija, a koje su nama bile najbliže po stupnju razvijenosti, prevladala najtežu tranzicijsku krizu i da se sada postupno

razvijaju na novim, zapadnoj Europi komplementarnim osnovama. To vrijedi kako za gospodarski i politički život, tako i za socijalnu sigurnost i socijalna prava.

(4)

Hrvatska se u posljednjim desetljećima socijalizma, kao uostalom i cijela bivša Jugoslavija, no više od jugoslavenskog prosjeka, u pogledu gospodarstva i socijalne sigurnosti ipak dosta razlikovala od drugih socijalističkih zemalja o kojima je ranije bilo riječi. Mogli bismo reći da je u nas bila neka vrsta 'mixtum composituma' socijalističkog etatizma i tržišnog gospodarstva. Bilo je, naime, elemenata tržišta, autonomije poduzeća, manjeg poduzetništva, vlasništva, posebice u poljoprivredi i obrtu. Što je posebno važno, postojala je osjetno veća otvorenost prema Zapadu u odnosu na druge socijalističke zemlje. Turizam i radna snaga u inozemstvu te brojna prekomorska dijaspora u tom kontekstu predstavljali su značajno razvijen kapilarni sustav razmjene ljudi, dobara i iskustava sa Zapadom (Puljiz, 1996.). Sam sustav socijalne sigurnosti bio je kombinacija jedne varijante bismarckovskog socijalnog osiguranja i socijalističkog državnog paternalizma.

Zahvaljujući zapošljavanju, socijalistički je sektor razvio dosta širok sustav socijalne sigurnosti. U posljednjem su razdoblju socijalizma neka socijalna prava ostvarivana u poduzeću, koje je tako postalo otok socijalne sigurnosti.⁴ Paralelno s time, na površinu društva sve su više izbijali socijalni problemi koje je bilo teško rješavati na stari način. U prvom redu radilo se o nezaposlenosti i siromaštvu. Posljednjih su godina u socijalizmu izvršeni neki pokušaji da se smanje državni soci-

jalni troškovi, odnosno da se eksternaliziraju i komercijaliziraju neka socijalna prava. To je značilo prebacivanje njihovog ostvarivanja na teret građana i slabljenje uloge države kao jamca socijalne sigurnosti.

Gospodarska kriza ili kriza akumulacije, kako je naziva Claus Offe, dovela je, međutim, u Jugoslaviji, kao i u drugim socijalističkim zemljama, do poremećaja i krize u sustavima socijalne sigurnosti, što je u krajnjoj liniji ugrozilo legitimitet socijalističke vlasti. Povrh toga desio se raspad višenacionalne jugoslavenske države uslijed nacionalnih sukoba koje je izazvao hegemonistički velikosrpski nacionalizam. Jugoslavija je kao država nestala uz mnogo prolivene krvi i uz velika razaranja. Za Hrvatsku je bilo presudno da se u toj dramatičnoj situaciji, uz velike žrtve i napore, uspjela konstituirati kao samostalna država i zaputiti svojim putem razvoja, koji, ma koliko bio kontraverzan u ovih proteklih deset godina, ipak vodi prema približavanju i konačnoj integraciji u zapadni svijet.

(5)

U Ustavu iz prosinca 1990. godine Republika Hrvatska je definirana kao država u kojoj su zajamčena temeljna socijalna prava svim građanima, kao što je to uobičajeno u drugim demokratskim zemljama. Kao što znamo, međutim, Hrvatska zbog rata nije imala priliku da se u mirnim okolnostima razvije u demokratsku i socijalnu državu, budući da je morala voditi tešku borbu za nezavisnost.

Za razumijevanje današnje socijalne situacije u Hrvatskoj valja upozoriti na dva fenomena koji su se dogodili tijekom ratnog razdoblja, koje obi-

čno smještamo između 1991. i 1995. godine. Prvi je velika socijalna kohezija ostvarena u Domovinskom ratu, kada su se nacionalne energije koncentrirale radi ostvarenja velikog cilja – stjecanja nezavisne države.⁵ Kako bi rekli sociolozi, horizontalni sukob (obrana zemlje) potisnuo je u drugi plan vertikalne sukobe unutar društva (koji se vode oko položaja pojedinih socijalnih skupina). Uostalom, to se uobičajeno događa u ratovima ove vrste. Ljudi tada snažno osjećaju zajedništvo sudbine, svjesni su da se nalaze na istom brodu koji na površini mogu održati jedino zajedničkim naporom. Kako kaže P. Rosanvallon, u takvim situacijama kao da se obnavlja temeljni društveni ugovor i snažno se manifestira htijenje za jednakošću i socijalnom pravdom. Stoga je razumljivo da su ratovi moćni generatori socijalnih reformi, kakva je, primjerice, bila reforma u Velikoj Britaniji temeljena na poznatom izvještaju lorda W. Beveridgea 1942. godine (Titmuss, 1958.).

U Hrvatskoj se, međutim, tijekom rata i paralelno s njime odvijala pretvorba i privatizacija društvenog vlasništva. Ona je dovela do povećanja nejednakosti, porasta broja nezaposlenih, siromašnih i isključenih građana. Loše gospodarske i socijalne prilike iz tog razdoblja nisu samo posljedica privatizacije. One se mogu objasniti i teškim ratnim prilikama za hrvatsko gospodarstvo te gubitkom istočnih tržišta. Uostalom, privatizacija se može shvatiti i kao nužna pretpostavka prelaska u kapitalističko društvo i tržišno gospodarstvo, bez koje nije moguće ostvariti integraciju u zapadni svijet. Bez obzira na sva moguća opravdanja, zbog teških socijalnih prilika i frustracija širokih slojeva stanovništva koje su iz cijelog tog procesa proizišle, privatizacija i pojava nove vlasničke elite, velikim

dijelom nastale u sprezi s političkom elitom, doživljena je kao velika prijevara, u krajnjoj liniji i kao pljačka nacionalnog bogatstva. Zato je jedan od temeljnih problema hrvatskog društva danas u tome što se nova vlasnička elita, zbog gospodarske i socijalne krize koje se vežu uz privatizaciju, nije uspjela legitimacijski učvrstiti unutar hrvatskog društva i što se u kolektivnim predodžbama ljudi ona uglavnom smatra odgovornom za težak položaj većine građana.

(6)

Danas, kada je rat nekoliko godina iza nas, i kada ne djeluje socijalna kohezija uzrokovana borbom za nacionalnu nezavisnost, na površinu su ponovno izbili vertikalni društveni konflikti oko socijalnog položaja, raspodjele nacionalnog bogatstva i korištenja ukupnih društvenih resursa.

Moglo bi se, uz nužna pojednostavljenja, reći da se hrvatska država danas nalazi u situaciji obilježenoj dvama suprotstavljenim pritiscima. S jedne strane na državu djeluje snažan pritisak osiromašenih i frustriranih slojeva stanovništva koji traže preraspodjelu nacionalnog dohotka radi poboljšanja svog položaja, u koji su, kako misle, neopravdano dospjeli. U prvom redu radi se o žrtvama rata (prognanici, izbjeglice, povratnici), umirovljenicima, nezaposlenima, siromašnima i, općenito, socijalno ranjivim skupinama. Njima treba dodati brojne ratne veterane, u Hrvatskoj nazvane braniteljima, od kojih se mnogi, nakon sudjelovanja u obrani zemlje osjećaju odbačenima na margine društva. Pojačani zahtjevi za državnom intervencijom u preraspodjeli dohotka mogu se, pored ostalog, objasniti i velikim očekivanjima od konačno ostvarene nacionalne države,

koja se u predodžbama mnogih građana činila kao panaceja za glavne probleme hrvatskog društva. Budući da se preraspodjela dohotka u pravilu obavlja posredstvom sustava socijalne sigurnosti, oni su postali posljednja obrana očuvanja materijalnog statusa velikog broja osiromašenih građana. No kako je osjetno opao broj onih koji rade i koji svojim doprinosima 'hrane' sustave socijalne sigurnosti, a istodobno gospodarstvo nije u stanju podnositi visoke poreze kojima bi se upotrijebili fondovi, socijalna je sigurnost u Hrvatskoj oslabila, razina ostvarivanja socijalnih prava se smanjila, a neka od tih prava postala su 'prazna prava'. Mogli bismo i na Hrvatsku primijeniti ocjenu G. Standinga o 'poskliznulim sidrima i poderanim mrežama' socijalne sigurnosti, koje on inače vidi u postsocijalističkim zemljama (Standing, 1998.).

Ocjenjujemo da je ovdje korisno navesti neke podatke koji ilustriraju socijalnu situaciju u Hrvatskoj. Prema jednom neobjavljenom izvještaju Svjetske banke o istraživanju siromaštva u Hrvatskoj, Ginijev koeficijent, koji pokazuje raspon socijalnih nejednakosti, u nas iznosi 0,38 kada je u pitanju monetarni dohodak, što pokazuje visok stupanj nejednakosti. Međutim, taj je koeficijent manji kada se u obzir uzme potrošnja, koja, pored monetarnog dohotka, obuhvaća razne vrste prirodne potrošnje i uzajamne pomoći. Nadalje, Hrvatska ima oko 350 tisuća nezaposlenih, ali i 120 tisuća zaposlenih koji duže vrijeme ne primaju plaću. Posebno je velika i, rekli bismo, opasna nezaposlenost među mladom generacijom. Primjerice, u kontingentu mladih ljudi između 25 i 34 godine zaposleno je samo njih 55%, što je daleko ispod prosjeka zapadnih zemalja.⁶ S druge strane,

mladi posjeduju najveće razvojne energije društva, koje, neupotrjebljene i zatomljene, mogu utjecati na visok stupanj društvene dezintegracije. Broj umirovljenika premašio je milijun. Omjer zaposlenih i umirovljenika sada iznosi 1,3:1, a ima tendenciju daljnjeg pogoršanja. Udio prosječnih mirovina u prosječnim plaćama pao je na 44%, što je uzrok velikog nezadovoljstva umirovljenika, koji se smatraju materijalno zakinutima, što je, uostalom, potvrdio Ustavni sud svojom poznatom presudom iz 1998. godine.⁷ Hrvatska k tome ima 46 tisuća građana u statusu prognanika, 140 tisuća izbjeglica – Hrvata iz BiH i Jugoslavije te 35 tisuća Srba koji čekaju obnovu i povratak u svoje kuće i na imanja (Program rada Vlade, 2000.). Ovima bi se mogli dodati i drugi podaci koji bi upotpunili sliku o krajnje teškoj socijalnoj situaciji u Hrvatskoj.

Istodobno je pod pritiskom globalizacije Hrvatska prisiljena razvijati se kao kompetitivna, otvorena država. Nadalje, postoji imperativ novih ulaganja. To iziskuje manje javne, dakle i socijalne troškove. Zemlja koja želi privući svjetski kapital mora sniziti troškove rada i poreze, a to znači manje doprinose za socijalno osiguranje i općenito socijalnu sigurnost. Takav zahtjev izričito postavljaju međunarodne financijske institucije kao što je Svjetska banka i Međunarodni monetarni fond o kojima ovise financijski krediti Hrvatskoj. Oni inzistiraju na više tržišnih elemenata u mirovinskom i zdravstvenom sustavu, smanjenju udjela države u njihovu financiranju te svojevrsnoj rezidualizaciji socijalne politike.⁸ Takvom pristupu pridružuju se u socijalnoj politici domaći vlasnici i poduzetnici koji traže manje poreze i doprinose te više sredstava za akumulaciju i investicije. To

je, doduše, uobičajeni konflikt oko raspodjele nacionalnog dohotka u svim zemljama, ali on je u nas poprimio dramatične razmjere upravo zbog spomenutih velikih očekivanja i frustracija stanovništva te neuspješne i široko osporavane privatizacije.

(7)

U tom kontekstu ostaje uzak prostor u kojem se može definirati socijalna politika. Održanje sadašnjega stanja može se pretvoriti u borbu oko ‘ograničenog dobra’ koja ne donosi ništa pozitivnog. Nema sumnje da Arhimedova točka s koje se može pokrenuti socijalni i gospodarski napredak jest novo zapošljavanje, posebno mladih generacija koje predstavljaju radne i kreativne energije nacije. To je jednostavno reći, ali teško je pronaći sredstva i programe za taj korak naprijed. Nema sumnje da izlazak iz međunarodne izolacije, temeljna promjena nacionalne politike te očekivana međunarodna pomoć najviše mogu pridonijeti prevladavanju hrvatske gospodarske i socijalne krize.

Kako će se u ovim proturječnim okolnostima razvijati hrvatska socijalna politika? Ovdje treba podsjetiti na ocjenu nekih analitičara da je socijalna politika u prošlosti bila više reaktivna nego prospektivna, više akcidentalna nego promišljena, pa rezultati njezina razvoja nisu iskristalizirani (Rus, 1990.).

Ako slijedimo neke prognoze o razvoju socijalne sigurnosti (npr. Doron, 1995.) onda se i u Hrvatskoj može govoriti o raznim mogućnostima. Prva mogućnost je održanje sadašnje institucionalne strukture i njezina postupna prilagodba novim okolnostima. Druga je mogućnost privati-

zacija socijalne sigurnosti u smislu da će građani neke usluge (npr. zdravstvene i druge) u sve većoj mjeri pribavljati na tržištu, tako da će državni sustavi sve više slabiti i u neku će ruku postati rezidualni. To bi bila najgora solucija s gledišta održanja solidarnosti u društvu. Moguće je zamisliti da će se organizirana socijalna sigurnost uglavnom vezati uz zaposlenost, što znači da će znatni dijelovi nezaposlene ili fleksibilno zaposlene populacije izgubiti uporište u sustavima socijalne sigurnosti. Postoji treća mogućnost, prema kojoj će država smanjiti svoju intervenciju u socijalnu sferu, ali će nastojati poduprijeti organizacije civilnog društva, koje će preuzeti dio ranijih državnih poslova oko socijalne sigurnosti.

Sudeći na osnovi sadašnjih prilika usudujemo se i predvidjeti da će se razvoj socijalne politike u nas kretati u smjeru neke varijante socijalnog liberalizma, kako ga definira M. Rhodes.⁹ To znači ponešto smanjenu ulogu države u socijalnoj sferi, jačanje uloge obitelji, lokalne zajednice i institucija civilnog društva, odnosno izvjesnu ‘individualizaciju socijalnoga’ na nižim razinama društva. Argument za takvu ocjenu daje nam i Program Vlade za razdoblje 2000.-2004. godine. Taj Program, pored pozivanja na osnovna socijalna prava, nagoviješta racionalno i uravnoteženo financiranje sustava socijalne sigurnosti te daljnje reforme, posebno mirovinskog i zdravstvenog sustava, koje moraju dovesti do smanjenja obveza države.

Sudeći po tome, u narednom razdoblju treba očekivati snaženje nekih dosad potisnutih načela, poput supsidijarnosti. To znači povećanu ulogu obitelji (mada oko uloge obitelji u svijetu ima dosta kontraverzi), lokalne zajednice, humanitarnih i drugih asocijacija koje djeluju u socijalnoj sferi.

Ovdje se, naravno, postavlja pitanje o vitalnosti obitelji i drugih skupina primarne solidarnosti u hrvatskom društvu. Rat je pokazao da je u Hrvatskoj obitelj još uvijek snažna. Uostalom, podatak o Ginijevom koeficijentu ukupne potrošnje (ne samo monetarne) pokazuje da mehanizmi obiteljske i druge uzajamne pomoći još uvijek snažno djeluju. U ratu su se, nadalje, afirmirale mnoge humanitarne organizacije, a među njima posebno katolički Caritas koji je bio značajna karika u ostvarivanju Vladina Socijalnog programa pomoći žrtvama rata. Pretpostavljamo da se na tim temeljima može graditi novi model socijalne solidarnosti u kojem će država i društvo raspodijeliti uloge i djelovati kao partneri. To istodobno može značiti obnovu onih temeljnih vrijednosti u društvu za koje se i Crkva kroz svoj socijalni nauk zalaže, a koje su naročito u uzurpatorskim etatiističkim sustavima bile potisnute s javne scene.

Za uspjeh programa socijalnih reformi koje se pripremaju, nisu, međutim, dovoljne samo proklamacije Vlade, nego treba strpljivo graditi nacionalni koncenzus oko temeljnih pitanja. Na tom zadatku hrvatsko će društvo polagati novi teški ispit.

¹ Treba upozoriti da pojam 'Welfare state' npr. u SAD obuhvaća upravo ove neposredne oblike državne pomoći siromašnom i ugroženom stanovništvu, dok u europskom krugu socijalna država pored toga obuhvaća i socijalno osiguranje koje je vezano uz zaposlenost.

² Treba reći da su dva svjetska rata i kriza tridesetih godina u velikoj mjeri utjecali na razvoj socijalnih prava. U Atlanskoj povelji iz 1941. godine stoji da ljudima treba 'osigurati opstanak bez straha i oskudice', jer su strah i oskudica, kako uči povijesno iskustvo, plodno tlo totalitarne vladavine.

BILJEŠKE

- ³ U Zapadnoj Europi prosječno očekivano trajanje života između 1960. i 1990. poraslo je za 7 godina. S druge strane stopa fertiliteta pala je od 2,5 pedesetih na 1,5 devedesetih godina. Produžena starost zahtijeva povećane troškove, a isto tako traže se veća sredstva za djecu kako bi se povećao njihov broj.
- ⁴ Poznati hrvatski sociolog Josip Županov u to je vrijeme pisao o tzv. 'socijalnom poduzeću', misleći na njegovu opterećenost socijalnim problemima i nisku produktivnost rada koju je ostvarivalo (Županov, 1970.).
- ⁵ O tome smo svojevremeno pisali: "Mada je rat izazvao veliku tragediju ljudi i razaranje materijalnih dobara, u hrvatskom je društvu u tom razdoblju zračio kolektivni optimizam. Ljudi su obrambeni rat doživljavali kao duboko pravedan i moralan. Oni su se okupljali oko najviših kolektivnih ciljeva kao što su nacionalna sloboda i nezavisnost" (Puljiz, 1993.:157).
- ⁶ I drugi pokazatelji o zaposlenosti su nepovoljni. Npr. u Hrvatskoj je od ukupnog stanovništva zaposleno oko 30%, a od radnog kontingenta oko 40%. No zato cvate siva ekonomija u kojoj zaradu nalazi jedan dio nezaposlenih.
- ⁷ Ustavni sud je presudio da je Vlada svojim uredbama neopravdano ograničavala rast mirovina, tj. da ih nije usklađivala s plaćama kako to zakon nalaže, pa je dužna platiti razliku umirovljenicima. Prema nekim procjenama umirovljenici su tako oštećeni za 30 milijardi kuna, što čini četvrtinu GDP-a. U ovom trenutku, usprkos obećanjima nove Vlade, teško je u dogledno vrijeme vratiti ovaj dug umirovljenicima.
- ⁸ Svjetska banka posebno se angažirala u reformi mirovinskog osiguranja, odnosno uspostavi drugog mirovinskog stupa tzv. obvezne kapitalizirane štednje. No teška financijska situacija u mirovinskom fondu i visoki troškovi uspostave drugog mirovinskog stupa odgodili su provedbu reforme.
- ⁹ Uostalom, koaliciju koja je dobila posljednje izbore u Hrvatskoj čine upravo socijaldemokrati i socijalni liberali, koji se danas u Hrvatskoj pozicioniraju kao lijevi centar.

- Anderson, R. (1994.), The Norwegian Welfare system: a 40-year old experiment, u: Rasmussen H. C./Pijl A. M. (eds.), *Some Reflection on Social Development in Europe*, 62-70.
- Doron, A. (1995.), Tri scenarija budućnosti socijalne sigurnosti, u: *Revija za socijalnu politiku*, br. 1/1995, 79-86.
- Eatwel, J. (1995.), The international origins of unemployment, u: Michnic, J./Smith J. G. (eds.), *Managing the Global Economic*, Oxford University Press, Oxford.
- Marshall, T. H. (1950.), *Citizenship and Social Class*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Puljiz, V. (1998.), Globalizacija i socijalna država, u: Zrinščak S. (ur.) *Globalizacija i socijalna država*, Revija za socijalnu politiku i SSSH, Zagreb.
- Puljiz, V. (1993.), Hrvatsko društvo, prognanici i izbjeglice, *Zbornik Pravnog fakulteta*, br. 1-2, XLIII, 135-148.
- Puljiz, V. (1996.), Trendovi u socijalnoj politici Hrvatske, u: Puljiz, V. (ur.) *Hrvatska kao socijalna država*, Centar za industrijsku demokraciju SSSH, Zagreb.
- Rosanvallon, P. (1997.), *La nouvelle question sociale*, Seuil, Paris.
- Roussel, L. (1989.), *La famille incertaine*, Ed. Odil Jacob, Paris.
- Rus, V. (1990.), *Socijalna država in država blaginje*, Inštitut za sociologijo, Domus, Ljubljana.
- Standing, G. (1998.), Socijalna zaštita u Srednjoj i Istočnoj Europi - priča o pokliznulim sidrima i potrganim sigurnosnim mrežama, u: *Revija za socijalnu politiku*, br. 1/1998, 51-74.
- Titmuss, R. (1958.), *Essays on the Welfare State*, Allen and Unwin, London.
- Valković, M. (1998.), Rad danas: promjene i posljedice, u: Baloban, S. (ur.) *Socijalni nauk Crkve u hrvatskom društvu*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Zagreb.
- Vlada Republike Hrvatske (2000.), *Program Vlade Republike Hrvatske za razdoblje 2000.-2004. godine*, Zagreb.
- Županov, J. (1970.), Egalitarizam i industrijalizam, u: *Naše teme*, br. 12/1970.

SIMPOZIJ SOCIJALNIH ETIČARA
Zagreb 2000.

**GOSPODARSTVO I POLITIKA
S POSEBNIM OSVRTOM NA
TRANZICIJSKE ZEMLJE**

Program
Zagreb, 20. do 23. veljače 2000.

Organizatori:
**Centar za promicanje socijalnog nauka
Crkve – Zagreb**
i
Hanns-Seidel-Stiftung

S potporom 'Društva za promicanje katoličke socijalne etike u Srednjoj i Istočnoj Europi' i s potporom 'Instituta za podunavske zemlje i Srednju Europu', kao i 'Dr. Karl Kummer Instituta za socijalnu reformu te socijalnu i gospodarsku politiku' (svi iz Beča)

Mjesto održavanja simpozija:
Tribina grada Zagreba – Kaptol 27, Zagreb

Nedjelja, 20. veljače 2000.

18.00 Dolazak sudionika sa smještajem u
hotelu 'Palace'

19.00 Večera

Ponedjeljak, 21. veljače 2000.

- 8.00 Doručak
- 9.00 *Otvaranje i pozdravi*
- 9.45 *Europska zajednica i zemlje u tranziciji:
izazov za supsidijarnost i solidarnost*
(Prof. dr. **Alois Baumgartner** -
München)
- 10.30 Pauza - kava
- 10.45 *Tranzicijske demokracije i Europa:
gospodarsko-politički aspekti na temelju
promjene sustava i mentaliteta*
(Prof. ddr. **Johannes Michael Schnarrer**
- Beč)
- 11.30 *Rasprava*
- 13.00 Objed
- 15.00 *Gospodarstvo i politika u Hrvatskoj*
(Prof. dr. **Đuro Njavro**, Zagreb)
- 15.45 *Privatizacija pred očima hrvatske javnosti*
(Prof. dr. **Vlado Šakić**, Zagreb)
- 16.30 Pauza - kava
- 16.45 *Rasprava*
- 18.00 Mogućnost koncelebracije
- 19.00 Večera

Utorak, 22. veljače 2000.

- 7.30 Mogućnost koncelebracije
- 8.30 Doručak
- 9.30 *Globalizacija i etika*
(Prof. ddr. **Valentin Zsifkovits** - Graz)
- 10.15 *Značenje socijalnog nauka Crkve u
tranzicijskim zemljama*
(Prof. ddr. **Marijan Valković**, Zagreb)
- 11.00 Pauza - kava
- 11.15 *Rasprava*
- 12.30 Objed

- 13.30 Mogućnost razgledanja grada
15.30 *Socijalna sigurnost između gospodarstva i
politike u Hrvatskoj*
(Prof. dr. **Vlado Puljiz**, Zagreb)
16.15 *Završna rasprava*
18.00 Večera i ugodno druženje
-

Srijeda, 23. veljače 2000.

Odlazak

Za sudionike iz inozemstva smještaj u hotelu
'Palace'
(Strossmayerov trg 10, Zagreb, tel. 4814-611).

**Sudionice i sudionici
simpozija socijalnih etičara,
20. do 23. veljače 2000.
u Zagrebu/Hrvatska**

INOZEMSTVO

1. *Günter Baadte*, Katholische Sozialwissenschaftliche Zentralstelle, Mönchengladbach, Njemačka
2. *Prof. Dr. Alois Baumgartner*, Institut für Moraltheologie und Christliche Sozialethik, München, Njemačka
3. *Prof. Dkfm. Hugo Bogensberger*, Wien, Austrija
4. *Prof. Dr. Elmar Fastenrath*, Männerseelsorge, Fulda, Njemačka
5. *Prof. Dr. János Goják*, 'Justitia et pax', Pécs, Mađarska
6. *Dr. Tomislav Jozić*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
7. *Bohdan Kalynyak*, Ukrajina
8. *Josef Kaman*, Institut für die Förderung der Soziallehre der Kirche, Brno, Češka
9. *Ing. Dkfm. Georg Kopetzky*, Berater zur Förderung des Laienapostolates Mittel- und Osteuropa, Altengbach, Austrija
10. *Tetyana Krushelnytska*, Technische Universität, Lviv, Ukrajina
11. *Oleksandra Krypyakevych*, St. Wolodymyr Fonds, Lviv, Ukrajina
12. *Dipl. Ing. Cyril Martinek*, Institut für die Förderung der Soziallehre der Kirche, Brno, Češka
13. *Ihor Matushewsky*, St. Wolodymyr Fonds, Lviv, Ukrajina
14. *Ihor Melnyk*, 'Posstyp', Lviv, Ukrajina

15. *Pfarrer Mag. Dr. Andreas Michalski*, Götzendorf/Leihe, Austrija
16. *Prof. Dr. Leopold Neubold*, Institut für Ethik und Sozialwissenschaft, Graz, Austrija
17. *Heinz - Josef Nüchel*, Unum omnes, Eitorf, Njemačka
18. *Anita Prokopovych*, Lviv, Ukrajina
19. *Dr. Tadeusz Pyzdek*, Wien, Austrija
20. *Wolfgang Reichel*, Fulda, Njemačka
21. *Prälat Sigfried Schindele*, Unum omnes, Augsburg, Njemačka
22. *Andriy Shkolyk*, Universität Lviv, Lviv, Ukrajina
23. *Prof. Dr. Janos Soltesz*, Nyíregyháza, Mađarska
24. *Prof. Dr. Ivan Štubec*, Teološka fakulteta, Ljubljana, Slovenija
25. *Bogdan Trojanowski*, Svichado Verlag, Lviv, Ukrajina
26. *Prof. Dr. Ratko Valenčič*, Teološka fakulteta, Ljubljana, Slovenija
27. *Dr. Ing. Miroslav Vano*, Bratislava, Slovačka
28. *Prof. DDr. Rudolf Weiler*, Verein zur Förderung der katholischen Sozialethik, Wien, Austrija
29. *Prof. DDr. Valentin Zsifkovits*, Institut für Ethik und Sozialwissenschaft, Graz, Austrija

HRVATSKA

1. *Barunica Angela Adamovich*, Zaklada Hannsa Seidela, Zagreb, Hrvatska
2. *Zvonimir Ancić*, Hrvatski katolički radio, Zagreb, Hrvatska
3. *Stjepan Androić*, Glas koncila, Zagreb, Hrvatska
4. *Danica Babić*, Koraci d.o.o., Zagreb, Hrvatska
5. *Stjepan Balent*, Djelo Marijino, Križevci, Hrvatska
6. *Prof. dr. Josip Baloban*, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, Hrvatska
7. *Prof. dr. Stjepan Baloban*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, Hrvatska
8. *Josip Baotić*, Intercon d.o.o., Zagreb, Hrvatska
9. *Mr. Vice Batarelo*, Hrvatski Caritas, Zagreb, Hrvatska
10. *Željka Bišćan*, Katolički bogoslovni fakultet, postdiplomski, Zagreb, Hrvatska

11. *Prof. dr. Marijan Biškup*, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, Hrvatska
12. *Aleksandra Markić-Boban*, Zaklada Hannsa Seidela, Zagreb, Hrvatska
13. *Prof. Mladen Božić*, Gimnazija, Karlovac, Hrvatska
14. *Prof. Ivan Butković*, ravnatelj, Tehnička škola, Gospić, Hrvatska
15. *Dr. Ilija Čabraja*, Teologija u Rijeci, Rijeka, Hrvatska
16. *Gordan Črpić*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Zagreb, Hrvatska
17. *Franica Depolo*, Ministarstvo obrane, Zagreb, Hrvatska
18. *Prof. dr. Ivan Devčić*, Teologija u Rijeci, Rijeka, Hrvatska
19. *Mr. Vlatko Dugalić*, Teologija u Đakovu, Đakovo, Hrvatska
20. *Prof. dr. Ivan Dugandžić*, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, Hrvatska
21. *Zdravko Dujmović*, odvjetnik, Zagreb, Hrvatska
22. *Marija Fabjan*, Djelo Marijino, Križevci, Hrvatska
23. *Rudi Fabjan*, Djelo Marijino, Križevci, Hrvatska
24. *Doc. dr. Josip Grbac*, tajnik 'Justitia et pax' Hrvatske biskupske konferencije, Rijeka, Hrvatska
25. *Miljenko Grubeša*, vjeroučitelj, Zagreb, Hrvatska
26. *Prof. dr. Tomislav Ivančić*, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, Hrvatska
27. *Vesna Ivančević-Ježek*, prevoditeljica, Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
28. *Perica Jurič*, Unum omnes, Zagreb, Hrvatska
29. *Mr. Nikola N. Kekić*, Grkokatoličko sjemenište, Zagreb, Hrvatska
30. *Dr. Zvonimir Knezović*, Institut društvenih znanosti 'Ivo Pilar', Zagreb, Hrvatska
31. *Mons. dr. Vlado Košić*, Nadbiskupija zagrebačka, Zagreb, Hrvatska
32. *Prof. Mile Lulić*, ravnatelj, Tehnička škola, Karlovac, Hrvatska
33. *Vjekoslav Martinko*, Hrvatska udruga katoličkih gospodarstvenika, Zagreb, Hrvatska
34. *Dr. Mirko Mataušić*, Hrvatski katolički radio, Zagreb, Hrvatska
35. *Dr. Tonči Matulić*, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, Hrvatska

36. *Dr. Vine Mihaljević*, Institut društvenih znanosti 'Ivo Pilar', Zagreb, Hrvatska
37. *Ivan Miklenić*, Glas koncila, Zagreb, Hrvatska
38. *Adriano Milovan*, Vjesnik, Zagreb, Hrvatska
39. *Dr. Vladimir Mrčela*, Hrvatska udruga katoličkih gospodarstvenika, Zagreb, Hrvatska
40. *Prof. Nikola Mrzljak*, ravnatelj, Tehnička škola, Duga Resa, Hrvatska
41. *Prof. dr. Đuro Njavro*, Ekonomski institut, Zagreb, Hrvatska
42. *Marinko Papuga*, Zagrebačka burza, Zagreb
43. *Šime Pavlović*, Kolping, Zagreb, Hrvatska
44. *Marija Perčić*, odvjetnica, Zagreb, Hrvatska
45. *Vinko Perinić*, Hrvatska seljačka stranka, Zagreb, Hrvatska
46. *Jasna Plevnik*, Hrvatska gospodarska komora, Karlovac, Hrvatska
47. *Dr. Adolf Polegubić*, Glas koncila, Zagreb, Hrvatska
48. *Prof. Milan Poljak*, ravnatelj, Obrtnička i tehnička škola, Ogulin, Hrvatska
49. *Prof. dr. Vlado Puljiz*, Pravni fakultet – Studijski centar socijalnog rada, Zagreb, Hrvatska
50. *Dr. Đuro Puškarić*, župnik, Rijeka, Hrvatska
51. *Gorana Rabatić*, Ministarstvo za europske integracije, Zagreb, Hrvatska
52. *Dr. Marko Radačić*, Institut Ruđer Bošković, Zagreb, Hrvatska
53. *Anika Rešetar*, prevoditeljica, Zagreb, Hrvatska
54. *Blaženka Sataić*, Hrvatski radio, Zagreb, Hrvatska
55. *Nikolina Sertić*, Katolički bogoslovni fakultet, postdiplomski, Zagreb, Hrvatska
56. *Krešimir Sever*, Nezavisni hrvatski sindikati, Zagreb, Hrvatska
57. *Ljubomir Sturko*, Katolički bogoslovni fakultet, postdiplomski, Zagreb, Hrvatska
58. *Prof. dr. Vlado Šakić*, Institut društvenih znanosti 'Ivo Pilar', Zagreb, Hrvatska
59. *Mr. Ana Štambuk*, Pravni fakultet – Studijski centar socijalnog rada, Zagreb, Hrvatska
60. *Hrvoje Štefančić*, Institut Ruđer Bošković, Zagreb, Hrvatska

61. *Dr. Stipe Tadić*, Institut društvenih znanosti 'Ivo Pilar', Zagreb, Hrvatska
62. *Mr. Petar Tomašić*, Teologija u Rijeci, Rijeka, Hrvatska
63. *Prof. ddr. Marijan Valković*, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, Hrvatska
64. *Ivan Višnjić*, poduzetnik, Zagreb, Hrvatska
65. *Blanka Will*, Ministarstvo vanjskih poslova, Zagreb, Hrvatska
66. *Doc. dr. Siniša Zrinščak*, Pravni fakultet - Studijski centar socijalnog rada, Zagreb, Hrvatska
67. *Mislav Žebec*, Institut društvenih znanosti 'Ivo Pilar', Zagreb, Hrvatska

AUTORI

Đuro Njavro – Valerija Botrić

Đuro Njavro, Zagreb, Hrvatska, docent Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, ravnatelj Ekonomskog instituta, Zagreb, član Zastupničkoga doma Hrvatskoga državnog sabora, autor zakona o stambenoj štednji i državnom poticanju stambene štednje, autor nekoliko knjiga i više članaka.

Valerija Botrić, Zagreb, Hrvatska, mlađi asistent, Ekonomski institut, Zagreb.

Vlado Puljiz, Zagreb, Hrvatska, sveučilišni profesor na Pravnom fakultetu – Studijski centar socijalnog rada Sveučilišta u Zagrebu. Pisac i urednik više knjiga iz područja socijalne politike. Glavni i odgovorni urednik časopisa ‘Revija za socijalnu politiku’ te pisac brojnih znanstvenih članaka.

Marijan Valković, Zagreb, Hrvatska, umirovljeni sveučilišni profesor moralne teologije i društvenog nauka Crkve na Katoličkome bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Objavio je brojne znanstvene rasprave i članke u hrvatskim i inozemnim časopisima, član nekoliko teoloških društava u Europi te pisac djela: ‘Civilno društvo – izazov za državu i Crkvu’.

Johannes Michael Schnarrer, Beč, Austrija, dr. teol. i dr. filoz., ‘Društvo za promicanje katoličke socijalne etike u Srednjoj i Istočnoj Europi’, Beč, član uprave Društva ‘Johannes-Messner’ iz Beča, gost profesor u Karlsburgu/Siebenbürgenu (Rumunjska) te gost predavač u više tranzicijskih zemalja, autor više knjiga i brojnih znanstvenih članaka.

Vlado Šakić, Zagreb, Hrvatska, izvanredni profesor psihologije i pročelnik studija psihologije na Hrvatskim studijima u Zagrebu. Ravnatelj Instituta društvenih znanosti ‘Ivo Pilar’ u Zagrebu i voditelj istraživačke teme ‘Integracije domovinske i iseljene Hrvatske’. Objavio je nekoliko knjiga i veći broj znanstvenih studija i članaka.

Valentin Zsifkovits, Graz, Austrija, sveučilišni profesor i predstojnik ‘Instituta za etiku i socijalne znanosti’ na Sveučilištu Karl-Franzens u Grazu. Poznati i priznati socijalni etičar. Glavna područja njegova istraživanja su socijalna etika i mirotvorstvo. Između brojnih knjiga i članaka s aktualnim temama spomenimo knjigu: ‘Politika bez morala?’, (Linz 1989.), koja je prevedena i na hrvatski jezik.

BILJEŠKA Podaci o autorima odnose se na vrijeme održavanja ‘simpozija socijalnih etičara - Zagreb 2000.’, tj. na veljaču 2000.

Gospodarsko-socijalni izazovi kojima je izloženo današnje hrvatsko društvo u mnogo čemu su slični izazovima u drugim tranzicijskim zemljama. Stoga je pozitivno što ova knjiga nastaje kao plod rada stručnjaka iz raznih zemalja, s različitim iskustvima, pogotovo u vidu iznalaženja odgovora na izazove... Čitanje ove knjige može poslužiti kao oblik preventivnog djelovanja, ne samo za socijalne etičare i teologe, nego i za svakog dobronamjernog političara ili gospodarstvenika. Neka rješenja u knjizi mogu poslužiti kao smjernice u stvaranju jedne etike privatizacije, etike globalizacije, etike zapošljavanja, itd.

(Josip Grbac)

U cjelini promatrani radovi su vrlo koristan prinos razumijevanju likova tranzicijskog procesa općenito, te posebnih likova specifičnih za hrvatske društvene (ne)prilike... U zadanim tematskim granicama svaki autor uvjerljivo pokazuje koliko je obvezno poticati i razvijati analitički pristup i osjetljivost koji u jedinstveni model vežu i interes za 'tvrde' promjene u gospodarskoj strukturi i interes za kakvoću socijalnih konfiguracija koje takve promjene omogućuju ali se javljaju i kao njihov trag.

(Ivan Rogić).